

คู่มือการศึกษา

พระอภิธรรมชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี

โดย

พระปลัดวิสุทธิ์ คุตฺตชโย

คู่มือการศึกษา

พระอภิธรรม ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี

โดย

พระปลัดวิสุทธิ์ คุตฺตชโย

พิมพ์ครั้งที่ ๘ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม
มอบให้เป็นสมบัติของ มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ
๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

ชื่อหนังสือ	:	คู่มือการศึกษา พระอภิธรรม ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี
เจ้าของ	:	มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ
รจนาโดย	:	พระปลัดวิสุทธิ์ คุตฺตชโย
พิมพ์	:	ครั้งที่ ๘ วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๘
จำนวนพิมพ์	:	๓,๐๐๐ เล่ม

~~~~~~

พิมพ์ที่ หจก. ทิพยวิสุทธิ์

๒๔๐/๑๒๗-๑๒๙ ถ.จรัญสนิทวงศ์ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐

โทร. ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๗, ๐-๒๔๑๒-๗๗๐๙, ๐-๒๔๑๒-๕๐๗๐ โทรสาร ๐-๒๔๑๒-๗๗๑๐

นายวิสุทธิ์ อัมไพรวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๘
~~~~~~

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำนำ

หนังสือคู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี เล่มนี้ ท่านผู้เรียบเรียงคือ พระปลัดวิสุทธิ์ คุตฺตชโย อภิธรรมบัณฑิต ท่านเคยปฏิบัติหน้าที่เป็นอภิธรรมาจารย์ของ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และท่าน ผู้เรียบเรียงได้มอบลิขสิทธิ์ให้กับมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ เพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาวิชา พระอภิธรรมตลอดไป ทางอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย ขออนุโมทนากับท่านเป็นอย่างยิ่ง

หนังสือเล่มนี้ได้พิมพ์มาหกครั้งแล้ว และก็หมดตลาด การศึกษาพระอภิธรรมมานาน ต่อมาได้มีสำนักเรียนต่างๆ พร้อมทั้งครูอาจารย์และนักศึกษามีความประสงค์จะมี หนังสือไว้เป็นคู่มือการเรียนการสอน ทางอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย พิจารณาเห็นว่า หนังสือเล่มนี้มีอุปการะต่อการศึกษาอย่างดียิ่ง จึงได้จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มดังที่ปรากฏ

ขออนุโมทนากับท่านที่มีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์ จงมีแต่ความสุขความเจริญใน ธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าถึงความพ้นทุกข์คือพระนิพพานใน อนาคตกาลอันใกล้นี้เทอญ

คำนำ

พิมพ์ครั้งที่ ๒

คู่มือ การศึกษาชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรีนี้ ได้จัดทำรวบรวมขึ้นโดย พระอาจารย์วิสุทธิ์ คุตฺตชโย วัดสร้อยทอง เชิงสะพานพระราม ๖ แขวงบางซ่อน เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร เพื่อให้เกิดความสะดวกแก่การท่องจำ สำหรับนักศึกษาใหม่ มีคำอธิบายพอเป็นสังเขป มีเนื้อหาสาระพอสมควร เหมาะแก่นักศึกษาพระอภิธรรมชั้นต้นๆ และผู้สนใจปรมัตถธรรมทั่วไป

ทางอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงให้ใช้เป็นคู่มือการสอนพระอภิธรรม ตามหลักสูตรชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี ต่อไปได้

ขออนุโมทนา สาธุการ พระอาจารย์วิสุทธิ์ คุตฺตชโย ที่ได้มีวิริยะอุตสาหะรวบรวมคู่มือการศึกษาชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรีได้สำเร็จ เป็นประโยชน์แก่การศึกษาพระอภิธรรมอย่างยิ่ง และขออนุโมทนาแด่ คุณหรรษา วงศ์เพชร ที่ได้บริจาคเป็นทุนจัดพิมพ์ขั้นต้น จำนวนเงิน ๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน) และยังได้ชักชวนให้พุทธบริษัททั่วไปได้บริจาคร่วมพิมพ์จนสำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้เรียบร้อยขออำนวยพร ด้วยอำนาจแห่งคุณพระพุทธเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ และบุญกุศล ที่ได้รจนา รวบรวม คู่มือการศึกษาชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี และร่วมจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มได้สำเร็จ สมปรารถนานี้ จงเป็นพลวปัจจัยเป็นนิสสัยตามส่งให้ทุกท่านจงเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ ยิ่งๆ ขึ้นไป จนถึงพระนิพพาน เทอญ

(พระครูสังวรสมาธิวัตร)

ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

คำปรารภ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

หนังสือคู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี เล่มนี้ ได้พิมพ์มอบให้มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ ครั้งแรกจำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยมีคุณหรรษา วงศ์เพชร เป็นผู้จัดหาทุนพิมพ์ บัดนี้ทางมูลนิธิฯ ได้แจ้งว่าหนังสือคู่มือดังกล่าวได้หมดแล้ว อาตมภาพซึ่งเป็นผู้รวบรวมเห็นว่าหนังสือคู่มือเล่มนี้ยังมีผู้นิยมใช้ประกอบในการเรียนพระอภิธรรมชั้นนี้อยู่ และทำให้เกิดความสะดวกสบายแก่ผู้ที่ใช้พอสมควร จึงได้นำความไปปรารภกับคุณหรรษา วงศ์เพชร ซึ่งเป็นผู้มีจิตศรัทธาจัดหาทุนพิมพ์ครั้งแรกอีก เมื่อคุณหรรษาทราบก็ได้โทรศัพท์ไปปรึกษากับคุณสุเทพ คุณรุ้งวิไล สุวรรณเกตุ เจ้าของบริษัท อาร์ เอส การพิมพ์ จำกัด ซึ่งเป็นเพื่อนกัน และคุณสุเทพ คุณรุ้งวิไล สุวรรณเกตุ ก็ยินดีรับช่วยด้วยความศรัทธาและเต็มใจ อาตมภาพต้องขออนุโมทนาสาธุการกับคุณสุเทพ คุณรุ้งวิไล สุวรรณเกตุ พร้อมด้วยครอบครัว ไว้ในโอกาสนี้ด้วย

การจัดพิมพ์ครั้งที่สองนี้ ใจจริงแล้วอยากจะพิมพ์จำนวนมากๆ เพื่อจะได้ใช้ไปนานๆ แต่เนื่องด้วยไม่มีกำลังทุนทรัพย์ คงพิมพ์ได้เพียง ๒,๐๐๐ เล่ม เหมือนครั้งแรก และทุนพิมพ์ในครั้งนี้ส่วนหนึ่งได้รับบริจาคจาก คุณหรรษา วงศ์เพชร จำนวน ๑๐,๐๐๐ บาท และคุณโยมแม่จำปี คณฑาซึ่งเป็นโยมแม่ของผู้รวบรวมเอง ๑๐,๐๐๐ บาท คุณอมฤต พาหุวัฒนกร ๓,๕๐๐ บาท รวมเป็นเงิน ๒๓,๕๐๐ บาท ส่วนที่ยังขาดอยู่ คุณสุเทพ คุณรุ้งวิไล สุวรรณเกตุ เจ้าของบริษัท อาร์ เอส การพิมพ์ จำกัด มีจิตศรัทธารับร่วมบริจาคทั้งหมด ซึ่งจะต้องใช้ทุนในการพิมพ์ครั้งนี้ไม่ต่ำกว่า ๕๐,๐๐๐ บาท

ดังนั้น ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยศรัทธาอย่างแรงกล้าของคุณหรรษา วงศ์เพชร และคุณสุเทพ คุณรุ้งวิไล สุวรรณเกตุ เป็นผู้ให้ความร่วมมือ อาตมภาพต้องขออนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างมาก อาตมภาพขออ้างอิงเอาคุณของพระศรีรัตนตรัย คือคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระอริยสังฆเจ้า ตลอดถึงบุญกุศลอันเกิดจากการบริจาคทุนพิมพ์ ตลอดถึงการเป็นภาระรับจัดพิมพ์หนังสือ ให้สำเร็จเป็นรูปเล่มในครั้งนี้ จงมารวมกันเป็นพลัง เป็นปัจจัย ส่งเสริมให้คุณหรรษา วงศ์เพชร และคุณสุเทพ-คุณรุ้งวิไล สุวรรณเกตุ พร้อมด้วยครอบครัว จงมีความสุขปราศจากทุกข์โศก โรคภัยไข้เจ็บ จะประกอบกิจการงานใดๆ ก็ขอให้กิจการนั้นๆ จงพลันสำเร็จลุล่วงเป็นไปด้วยดี เป็นหลักฐานมั่นคงตลอดกาลนาน ทั้งเป็นปัจจัยนิสสัยตามส่งให้เกิดปัญญาญาณทั้งในชาตินี้และชาติหน้าตลอดชาติอย่างยิ่งจนบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ด้วยเทอญ

พระวิสุทธิ์ คุตฺตชโย

วัดสร้อยทอง บางซื่อ กรุงเทพมหานคร

โทร. ๐๒-๕๘๗-๕๙๔๓

สารบัญ

ระบบการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก

ในอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โดยคัมภีร์มีอยู่ ๗ คือ

๑. คัมภีร์ธัมมสังคณี
๒. คัมภีร์วิภังค์
๓. คัมภีร์ธาตุกถา
๔. คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ
๕. คัมภีร์กถาวัตถุ
๖. คัมภีร์ยมก
๗. คัมภีร์มหาปัฏฐาน

โดยอรรถกถาที่แก้มีอยู่ ๗ คือ

๑. อัฏฐสาลินีอรรถกถา
๒. สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา
๓. ธาตุกถาอรรถกถา
๔. ปุคคลบัญญัติอรรถกถา
๕. กถาวัตถุอรรถกถา
๖. ยมกอรรถกถา
๗. มหาปัฏฐานอรรถกถา

หมายเหตุ อรรถกถาที่ ๓ ถึงที่ ๗ รวม ๕ นี้ เรียกรวมกันว่า **อรรถกถาปัญจกรณ์**

โดยปริจเฉทมีอยู่ ๙ คือ

ปริจเฉทที่ ๑ ว่าด้วยจิตปรมัตถ์
" ๒ ว่าด้วยเจตสิกปรมัตถ์
" ๓ ว่าด้วยปกิณณกสังคหะ
" ๔ ว่าด้วยวิถีสังคหะ
" ๕ ว่าด้วยวิถีมุตตสังคหะ
" ๖ ว่าด้วยรูปปรมัตถ์
ว่าด้วยนิพพานปรมัตถ์

โดยจัดชั้นที่จะต้องศึกษาในปัจจุบันมีอยู่ ๙ ชั้น คือ

๑. ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี ศึกษาปริจเฉทที่ ๑,๒,๖
๒. ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะโท ศึกษาปริจเฉทที่ ๓,๗
๓. ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะเอก ศึกษาคัมภีร์ธัมมสังคณี
๔. ชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรี ศึกษาปริจเฉทที่ ๔,๕
๕. ชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะโท ศึกษาปริจเฉทที่ ๘,๙
๖. ชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะเอก ศึกษาคัมภีร์ธาตุกถา

ปริจเฉทที่ ๗ ว่าด้วยสมุจจยสังคหะ	๗. ชั้นมหาอาภิธรรมิกะตรี ศึกษามูลย-มกะ, ขันธยมกะ
" ๘ ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาททีปนี	๘. ชั้นมหาอภิธรรมิกะโท ศึกษาอายตน-ยมกะ ธาตุยมกะ, สัจจยมกะ
" ๙ ว่าด้วยสมถทีปนี และวิปัสสนาทีปนี	๙. ชั้นมหาอาภิธรรมิกะเอก ศึกษาคัมภีร์มหาปัฏฐาน

หมายเหตุ รวม ๙ ชั้น ใช้เวลาศึกษา ๗ ปี ๖ เดือน คือชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี โท เอก ใช้เวลาศึกษาชั้นละ ๖ เดือน ชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกะตรี โท เอก ชั้นมหาอาภิธรรมิกะตรี โท เอก รวม ๖ ชั้นนี้ ใช้เวลาศึกษาชั้นละ ๑ ปี

พระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์		กำหนดการแสดง		เทพยดาบรรลุ	
๑. คัมภีร์ธัมมสังคณี	ว่าด้วยหมวดแห่งปรมัตถธรรม	๑๒	วัน	๗	โกฏิ
๒. คัมภีร์วิภังค์	ว่าด้วยการจำแนกปรมัตถธรรม	๑๒	วัน	๗	โกฏิ
๓. คัมภีร์ธาตุกถา	ว่าด้วยธาตุแห่งปรมัตถธรรม	๖	วัน	๖	โกฏิ
๔. คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ	ว่าด้วยบัญญัติ บุคคล และปรมัตถ์	๖	วัน	๖	โกฏิ
๕. คัมภีร์กถาวัตถุ	ว่าด้วยการถามและตอบในปรมัตถธรรม	๑๓	วัน	๗	โกฏิ
๖. คัมภีร์ยมก	ว่าด้วยการแสดงปรมัตถธรรมเป็นคู่ๆ	๑๘	วัน	๗	โกฏิ
๗. คัมภีร์มหาปัฏฐาน	ว่าด้วยปัจจัยปรมัตถธรรม	๒๓	วัน	๔๐	โกฏิ

(มาในปฐมสังคายนา)

พระอนุรุทธาจารย์ผู้รจนาพระอภิธรรมปิฎก

พระอนุรุทธาจารย์

- เป็นพระเถระองค์หนึ่ง เป็นชาวเมืองกาวิลกัญจิ แคว้นมัททราฐ ทางภาคใต้ของประเทศอินเดีย
- ไปศึกษาพระอภิธรรมปิฎกที่อนุราธบุรี ในประเทศลังกา
- สำนักอยู่ ณ วัดตุมูลโสมาราม นัมพอุบาสก ผู้เป็นทายกได้อาราธนาขอให้รวบรวมพระอภิธรรมปิฎก
- โดยอาศัย บาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เป็นหลักในการรวบรวม
- รจนาพระอภิธรรมขึ้นโดยย่อให้ชื่อว่า อภิธัมมัตถสังคหะ เมื่อประมาณพุทธศักราช ๙๐๐ ปี
- ได้รับยกย่องนับถือว่าเป็นพระเถระเจ้า ชั้นคันถรจนาจารย์

๑. **บาลี** หมายถึง พระพุทธพจน์ คือถ้อยคำที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาไว้โดยตรง

๒. **อรรถกถา** แปลตามศัพท์ว่า กล่าวเนื้อความ (อัตถ เนื้อความ, กถา กล่าวถ้อยคำ)

อรรถกถา แปลว่า กล่าวแก้เนื้อความในบาลี (มิได้หมายความว่าเนื้อความในบาลีนั้นผิด)

- ผู้ที่แสดงอรรถกถานั้น ได้รับความยกย่องว่าเป็นอาจารย์ จึงเรียกว่า อรรถกถาจารย์ (ได้รับความเชื่อถือเป็นอย่างสูงรองลงมาจากบาลี)

๓. **ฎีกา** คือคำกล่าวแก้อรรถกถาอีกชั้นหนึ่ง หมายความว่าอรรถกถานั้นอาจมีข้อความที่น่าสงสัยไม่แจ่มแจ้งพอ

๔. **อนุฎีกา** คือผู้ที่กล่าวแก้ข้อสงสัยอันจะพึงมีในฎีกา

๕. **เกจิอาจารย์** คืออาจารย์อื่นๆ ที่แสดงความเห็นในข้อธรรมหรืออธิบายขยายความในข้อธรรมโดยทั่วไป

ชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี

(ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คาถาประณามและปฏิญญาของพระอนุรุทธาจารย์

สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ
อภิวาทิย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ

ข้าพระพุทธเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์) ขอนอบน้อมถวายอภิวันทนาการแด่พระพุทธองค์ ผู้ตรัสรู้เญยยธรรมทั้งหลายเอง ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมด้วยพระสัทธรรม และคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้อุดมแล้ว จักแต่งคัมภีร์ที่มีนามว่า อภิธัมมัตถสังคหะต่อไป

คาถานี้เมื่อจำแนกบทโดยสามัญแล้ว มี ๖ บท คือ

๑. **สมฺมาสมฺพุทฺธํ** หมายความว่า ผู้ตรัสรู้เญยยธรรมทั้งปวงตามลำพังพระองค์เองอย่างถูกถ้วน ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธะจำพวกเดียว เป็นการปฏิเสธปัจเจกพุทธะ สาวกพุทธะทั้งสอง

๒. **อตุลํ** หมายความว่า หาผู้เปรียบปานมิได้

๓. **สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ** หมายความว่า พร้อมด้วยพระสัทธรรมและคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้อุดม

๔. **อภิวาทิย** หมายความว่า เป็นคำนอบน้อมแด่พระรัตนตรัย ด้วยบทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ** นั้นเอง

๕. **ภาสิสฺสํ** หมายความว่า เป็นคำรับรองว่าจะแต่ง

๖. **อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ** หมายความว่า ตามที่ได้กล่าวคำรับรองไว้ว่าจะแต่งนั้นก็ได้แก่คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ นี้เอง

อธิบายพิเศษในคาถาประณามและปฏิญญา

คำว่า พุทธ มีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑. สัมมาสัมพุทธะ ประเภทหนึ่ง
๒. ปัจเจกพุทธะ ประเภทหนึ่ง
๓. สาวกพุทธะ ประเภทหนึ่ง

อภิวาท คือ การกราบของบุคคล มี ๔ ประเภท คือ

๑. ลาภวันทนา กราบไหว้เพราะต้องการลาภ
๒. ภยวันทนา กราบไหว้เพราะกลัว
๓. กุลาจารวันทนา กราบไหว้ตามประเพณี
๔. อภิวันทนา กราบไหว้นอบน้อมเป็นพิเศษ คือในศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ

การกราบไหว้มีการแสดงออกได้ ๓ ทาง คือ

๑. กายวันทนา การแสดงออกทางกาย
๒. วจีวันทนา การแสดงออกทางวาจา
๓. มโนวันทนา การแสดงออกทางใจ

พระสัทธรรม มี ๑๐ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ปริยัติธรรม ๑
หรือ สัทธรรม มี ๓ อย่าง คือ

๑. ปริยัติสัทธรรม ได้แก่ พระบาลี และอรรถกถา
๒. ปฏิบัติสัทธรรม ได้แก่ การรักษาศีล, การถือธุดงค์, การเจริญสมถ-กัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน
๓. ปฏิเวธสัทธรรม ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ฌาน อภิญญา

พระอริยสงฆ์เจ้า มี ๔ คู่ ๘ จำพวก คือ

๑. โสดาปัตติมรรค
๒. โสดาปัตติผล
๓. สกทาคามิมรรค
๔. สกทาคามิผล
๕. อนาคามิมรรค
๖. อนาคามิผล
๗. อรหัตตมรรค
๘. อรหัตตผล

ข้อความปรากฏในอนุสสติ (พุทธคุณ) สมถกัมมัฏฐาน

เญยยธรรม หมายความว่า ธรรมที่ควรรู้ มี ๕ ประการ คือ

๑. **สังขาร** ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ และนิปผันนรูป ๑๘

๒. **วิการ** ได้แก่ วิการรูป ๕

๓. **ลักขณะ** ได้แก่ ลักขณรูป ๔

๔. **นิพพาน** ได้แก่ ธรรมชาติที่พ้นจากขันธ์ ๕

๕. **บัญญัติ** ได้แก่ สัททบัญญัติ คือชื่อต่างๆ ภาษาต่างๆ
อัตถบัญญัติ ได้แก่ เนื้อความ คืออธิบายใจความในเรื่อง

คาถารับรองปรมัตถธรรม ๔

ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา จตุธา ปรมตฺถโต
จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิติ สพฺพถา

ในคำว่า อภิธัมมัตถสังคหะ นั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้ว ไม่ว่าประการใดๆ ย่อมมีเนื้อความของพระอภิธรรมอยู่เพียง ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ปรมัตถสัจจะ มี ๒ ประการ คือ

๑. **สภาวสัจจะ** ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวลักษณะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ที่แสดงไว้ในอภิธรรมปิฎก

๒. **อริยสัจจะ** ธรรมที่เป็นจริงโดยเฉพาะอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่ อริยสัจ ๔ มีทุกขสัจจะ เป็นต้น

แสดงสภาวลักษณะของปรมัตถธรรม ๔

๑. **จิตปรมัตถ์** จิต = เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ **(อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ)** คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ

๒. **เจตสิกปรมัตถ์** เจตสิก = เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด **(จิตฺตนิสฺสิตลกฺขณํ)**

๓. **รูปปรมัตถ์** รูป = เป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป **(รูปฺปนลกฺขณํ)**

๔. **นิพพานปรมัตถ์** นิพพาน = เป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามขันธ์ ๕ **(สนฺติลกฺขณํ)**

ในปฏิสัมภิทาพระบาลีมหาวรรค แสดงจิตนี้ว่ามีชื่อที่ใช้เรียกขานกันตั้ง ๑๐ ชื่อ คือ

ยํ จิตตํ มโน หทยํ มานสํ ปณฺฑรํ มนายตนํ มนินฺทริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโนวิญฺญาณธาตุ อิทํ จิตฺตํ ฯ

ซึ่งในอัฏฐสาลินีอรรถกถา อธิบายว่า

๑. ธรรมชาติใด **ย่อมคิด** ธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิต (จิตฺตํ)

๒. ธรรมชาติใด **ย่อมน้อมไปหาอารมณ์** ธรรมชาตินั้นชื่อว่า มโน (มโน)

๓. จิตนั่นแหละได้ **รวบรวมอารมณ์** ไว้ภายใน ดังนั้นจึงชื่อว่า หทัย (หทยํ)

๔. ธรรมชาติคือ **"ฉันทะ"** ที่มีในใจนั่นเอง ชื่อว่า มานัส (มานสํ)

๕. จิตเป็นธรรมชาติที่ **ผ่องใส** จึงได้ชื่อว่า ปัณฑระ (ปณฺฑรํ)

๖. มนอีกนั่นเองเป็นอายตนะ **คือเป็นเครื่องต่อ** จึงชื่อว่า มนายตนะ (มนายตนํ)

๗. มนอีกนั่นแหละที่เป็นอินทรีย์ **คือครองความเป็นใหญ่** จึงชื่อว่า มนินทรีย์ (มนินฺทฺริยํ)

๘. ธรรมชาติใดที่ **รู้แจ้งอารมณ์** ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิญญาณ (วิญฺญาณํ)

๙. วิญญาณนั่นแหละ **เป็นขันธ์** (เป็นกอง) จึงชื่อว่า วิญญาณขันธ์ (วิญฺญาณกฺขนฺโธ)

๑๐. มนนั่นเอง **เป็นธาตุชนิดหนึ่ง** ที่รู้แจ้งอารมณ์ จึงชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ (มโนวิญฺญาณธาตุ)

(๑) ปริจเฉทที่ ๑

๑. จิตปรมัตถ์

บาลีรับรองจิตปรมัตถ์ ๔ ประเภท คือ

ตตฺถ จิตฺตํ ตาว จตุพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรญฺเจติ

ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น จิตปรมัตถธรรมที่แสดงไว้เป็นอันดับแรกในอารัมภบทนั้น มี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต

จิตปรมัตถ์ ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นจิตปรมัตถ์ ๘๙ หรือ ๑๒๑
อเหตุกจิต	๑๘	
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	
รูปาวจรจิต	๑๕	
อรูปาวจรจิต	๑๒	
โลกุตตรจิต ๘	หรือ ๔๐	

อกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ

โลภมูลจิต	๘	รวมเป็นอกุศลจิต ๑๒
โทสมูลจิต	๒	
โมหมูลจิต	๒	

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ

อกุศลวิปากจิต	๗	รวมเป็นอเหตุกจิต ๑๘
อเหตุกกุศลวิปากจิต	๘	
อเหตุกกิริยาจิต	๓	

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง คือ

มหากุศลจิต	๘	รวมเป็นกามาวจรโสภณจิต ๒๔
มหาวิปากจิต	๘	
มหากิริยาจิต	๘	

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง คือ

รูปาวจรกุศลจิต	๕	รวมเป็นรูปาวจรจิต ๑๕
รูปาวจรวิปากจิต	๕	
รูปาวจรกิริยาจิต	๕	

อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง คือ

อรูปาวจรกุศลจิต	๔	รวมเป็นอรูปาวจรจิต ๑๒
อรูปาวจรวิปากจิต	๔	
อรูปาวจรกิริยาจิต	๔	

โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ

มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ ผลจิต ๔ หรือ ๒๐

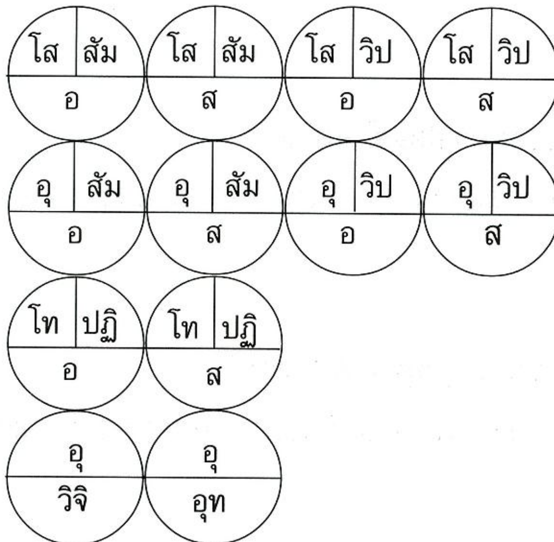
มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ ดวง คือ

โสดาปัตติมรรคจิต	๑ หรือ ๕	รวมเป็นมรรคจิต ๔ หรือ ๒๐
สกทาคามิมรรคจิต	๑ หรือ ๕	
อนาคามิมรรคจิต	๑ หรือ ๕	
อรหัตตมรรคจิต	๑ หรือ ๕	

ผลจิต ๔ หรือ ๒๐ ดวง คือ

โสดาปัตติผลจิต	๑ หรือ ๕	รวมเป็นผลจิต ๔ หรือ ๒๐
สกทาคามิผลจิต	๑ หรือ ๕	
อนาคามิผลจิต	๑ หรือ ๕	
อรหัตตผลจิต	๑ หรือ ๕	

บาลีและคำแปลในอกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง คือ

(๑)

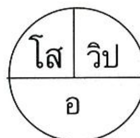
- โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด

(๒)

- โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด

(๓)

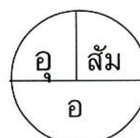
- โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

(๔)

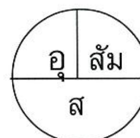
- โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

(๕)

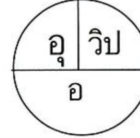
- อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด

(๖)

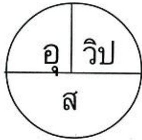

- อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด

(๗)

- อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

(๘)

- **อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

โทสมูลจิต ๒ ดวง คือ

(๑)

- **โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**

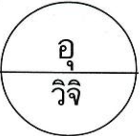
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

(๒)

- **โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**

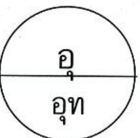
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

โมหมูลจิต ๒ ดวง คือ

(๑)

- **อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ**

จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย

(๒)

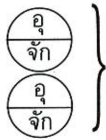
- **อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ**

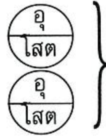
จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน

บาลีและคำแปลในอเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ

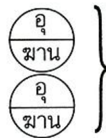

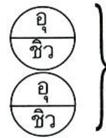
อเหตุกวิปากจิต ๑๕ ดวง คือ

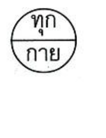

- **อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ** จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเห็นรูปารมณ์ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

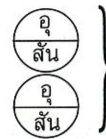
- **อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ** จิตที่อาศัยโสตวัตถุได้ยินเสียงที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

- **อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ** จิตที่อาศัยฆานวัตถุรู้กลิ่นที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

- **อุเปกฺขาสหคตํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ** จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุ รู้รสที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

- **ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ** จิตที่อาศัยกายวัตถุ รู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกขเวทนา

สุข / กาย

- **สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ** จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยสุขเวทนา

อุ / สัม, อุ / สัม

- **อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ** จิตที่รับปัญจารมณ์ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

อุ / สัน, อุ / สัน

- **อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ** จิตที่ไต่สวนปัญจารมณ์ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

โส / สัน

- **โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ** จิตที่ไต่สวนปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

อเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง คือ

- **อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทวาราวชฺชนจิตฺตํ** จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวารที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

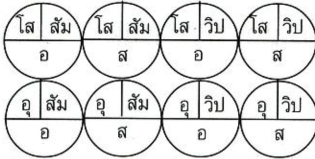

- **อุเปกฺขาสหคตํ มโนทวาราวชฺชนจิตฺตํ** จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวารที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

- **โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตํ** จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

บาลีและคำแปลในกามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง คือ

มหากุศลจิต ๘ ดวง คือ

(๑)

- **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
  จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

(๒)

- **โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
  จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

(๓)

- **โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
  จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

(๔)

- **โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
  จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

(๕) อุ | สัม / อ

- **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา

(๖) อุ | สัม / ส

- **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา

(๗) อุ | วิป / อ

- **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

(๘) อุ | วิป / ส

- **อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

หมายเหตุ บาลีและคำแปลของมหาวิปากจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ นั้น เหมือนกันกับมหากุศลจิตทุกประการ

บาลีและคำแปลในรูปาวจรโสภณจิต ๑๕ ดวง คือ

ป กุ ๕	ทุ กุ ๔	ตติ กุ ๓	จตุ กุ ๒	ปัญ กุ ๒
ป วิ ๕	ทุ วิ ๔	ตติ วิ ๓	จตุ วิ ๒	ปัญ วิ ๒
ป กิ ๕	ทุ กิ ๔	ตติ กิ ๓	จตุ กิ ๒	ปัญ กิ ๒

รูปาวจรจิต ๑๕ นี้ สงเคราะห์เข้าในสสังขาริก และ สัมปยุตต์

ปฐม ๓ (ป กุ ๕ / ป วิ ๕ / ป กิ ๕)

วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ วิปาก-จิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

- ปฐมฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ทุติ กุ ๔
ทุติ วิ ๔
ทุติ กิ ๔

ทุติย ๓

วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

- ทุติยฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ตติ กุ ๓
ตติ วิ ๓
ตติ กิ ๓

ตติย ๓

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

- ตติยฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

จตุ กุ ๒
จตุ วิ ๒
จตุ กิ ๒

จตุตถ ๓

สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

- จตุตถฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

ปัญ กุ ๒
ปัญ วิ ๒
ปัญ กิ ๒

ปัญจม ๓

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

- ปัญจมฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

บาลีและคำแปลในอรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง คือ

อา กุ ๒	วิญ กุ ๒	กิญ กุ ๒	เน กุ ๒
อา วิ ๒	วิญ วิ ๒	กิญ วิ ๒	เน วิ ๒
อา กิ ๒	วิญ กิ ๒	กิญ กิ ๒	เน กิ ๒

หมายเหตุ ในอรูปาวจรจิต ๑๒ นี้ สงเคราะห์เข้าในสสังขาริก และสัมปยุตต์

อา กุ ๒
อา วิ ๒
อา กิ ๒

อากา ๓

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

- อากาสานัญจายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

วิญฺ กุ ๒ | วิญฺ วิ ๒ | วิญฺ กิ ๒

วิญญา ๓ — **อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ**

- วิญญาณัญจายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

กิญฺ กุ ๒ | กิญฺ วิ ๒ | กิญฺ กิ ๒

อากิญ ๓ — **อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ**

- อากิญจัญญายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

เน กุ ๒ | เน วิ ๒ | เน กิ ๒

เนว ๓ — **อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ**

- เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

บาลีและคำแปลในโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ

ป โส ๕	ทุ โส ๔	ตติ โส ๓	จตุ โส ๒	ปัญ โส ๒
ป สก ๕	ทุ สก ๔	ตติ สก ๓	จตุ สก ๒	ปัญ สก ๒
ป อนา ๕	ทุ อนา ๔	ตติ อนา ๓	จตุ อนา ๒	ปัญ อนา ๒
ป อร ๕	ทุ อร ๔	ตติ อร ๓	จตุ อร ๒	ปัญ อร ๒

โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ นี้ สงเคราะห์เข้าในสสังขาริก และสัมปยุตต์

มรรคจิต ๒๐ ดวง คือ

ปฐม ๔

ป โส ๕ | ป สก ๕ | ป อนา ๕ | ป อร ๕

วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ อนาคามิมคฺคจิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ

- ปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกทาคามิมรรคจิต ๑ อนาคามิมรรคจิต ๑ อรหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ทุติย ๔

ทุ โส ๔ | ทุ สก ๔ | ทุ อนา ๔ | ทุ อร ๔

วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ อนาคามิมคฺคจิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ

- ทุติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกทาคามิมรรคจิต ๑ อนาคามิมรรคจิต ๑ อรหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ตติย ๔

ตติ โส ๓ | ตติ สก ๓ | ตติ อนา ๓ | ตติ อร ๓

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ อนาคามิมคฺคจิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ

- ตติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกทาคามิมรรคจิต ๑ อนาคามิมรรคจิต ๑ อรหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

จตุตถ ๔

จตุ โส ๒ | จตุ สก ๒ | จตุ อนา ๒ | จตุ อร ๒

สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ อนาคามิมคฺคจิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ

- จตุตถฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกทาคามิมรรคจิต ๑ อนาคามิมรรคจิต ๑ อรหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

ปัญจม ๔

ปัญ โส ๒ | ปัญ สก ๒ | ปัญ อนา ๒ | ปัญ อร ๒

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ อนาคามิมคฺคจิตฺตํ อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ

- ปัญจมฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกทาคามิมรรคจิต ๑ อนาคามิมรรคจิต ๑ อรหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขาเอกัคคตา

หมายเหตุ ผลจิต ๒๐ บาลีและคำแปลเหมือนกันกับมรรคจิตทุกประการ เพียงแต่เปลี่ยนจาก **มคฺคจิตฺตํ** เป็น **ผลจิตฺตํ** เท่านั้น

อธิบายพิเศษในจิตปรมัตถ์

อธิบายในอกุศลจิต ๑๒

อกุศลสสังขาริกจิต เกิดขึ้นโดยอาศัยผู้อื่นและตัวเอง (อ.กถิกตรี)

(๑) สสังขาริกจิต ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยผู้อื่น เช่นเราเดินผ่านไปทางโรงภาพยนตร์ และป้ายที่เขาประกาศไว้หน้าโรง (โปรแกรม) ว่าจะฉายเรื่องนั้นเรื่องนี้ แต่เราก็มิได้นึกอยากดู ต่อเมื่อได้พบกับเพื่อน เพื่อนนั้นก็กล่าวชักชวนเราโดยบอกว่า ภาพยนตร์เรื่องนี้ดีมาก สนุกมากและเขาจะออกเงินให้ เมื่อฟังคำชักชวนเช่นนี้ เราก็เกิดความอยากดูขึ้นมา เช่นนี้เป็นโลภมูลสสังขาริกจิตเกิดขึ้นโดยอาศัยผู้อื่นชักชวน

สสังขาริกจิต ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยผู้อื่นชักชวนนั้น มีปโยคได้ ๒ คือ

๑. กายปโยคะ คือการชักชวนโดยอาศัยกิริยาอาการ เช่น จูงมือไป ชี้มือ พยักหน้า ขยิบตา ตี ต่อย เป็นต้น

๒. วจีปโยคะ คือการชักชวนด้วยวาจา เช่นพูดชักชวนต่างๆ หรือกล่าวคำหยาบกล่าวคำสรรเสริญ

(๒) แต่ในขณะที่นั่งดูอยู่นั้น เมื่อเราเกิดความสนุกสนานชอบใจขึ้น ในขณะที่โลภมูลอสังขาริกจิตย่อมเกิดขึ้น

ถ้าหากว่าในขณะที่เขาเดินผ่านโรงภาพยนตร์ไปนั้น ในขั้นแรกเราไม่ตั้งใจจะดู แต่เมื่อแลเห็นคนเข้าไปดูกันแน่นมากกว่าธรรมดา ก็คิดว่าภาพยนตร์เรื่องนี้คงจะสนุกมากและนึกอยากดูขึ้นมาแล้วก็เข้าไปดู โดยที่ไม่มีใครชักชวนเรา เช่นนี้เป็นโลภมูลสสังขาริกจิต เกิดขึ้นโดยอาศัยตนเองเป็นผู้ชักชวนตนเอง

ส่วนในขณะเวลาที่กำลังนั่งดูอยู่นั้น โลภมูลอสังขาริกจิตและโลภสสังขาริกจิตก็ย่อมเกิดขึ้นได้ทั้งสองอย่าง ในอกุศลจิตอื่นๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

สสังขาริกจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยตนเอง มีปโยคได้ ๓ คือ

๑. กายปโยคะ คือการชักชวนตัวเอง โดยอาศัยกิริยาอาการของตนเอง เช่น พยายามแต่งร่างกายของตนให้สวย เมื่อสวยแล้วก็เกิดความพอใจ หรือพยายามทำงานให้ร่างกายเหนื่อย เมื่อร่างกายเหนื่อยแล้วจะได้รู้สึกหิวและรับประทานอาหารได้มากๆ เป็นต้น

๒. วจีปโยคะ คือการชักชวนตนเอง โดยอาศัยคำพูดของตนเอง เช่น ปลอบใจตัวเอง ยกตัวเอง เพื่อให้เกิดมานะและให้โลภมูลจิตเกิดขึ้น หรือบางทีรำพึงรำพันถึงเรื่องราวต่างๆ แล้วทำให้เสียใจ กลุ้มใจ และโกรธ เป็นต้น

๓. มโนปโยคะ คือการชักชวนตัวเอง โดยอาศัยการนึกคิด เช่น คิดถึงเรื่องสนุกสนานก็ทำให้เกิดความพอใจยินดี เป็นโลภจิตเกิดขึ้น คิดถึงเรื่องที่ไม่ดีต่างๆ ทำให้จิตใจไม่สบาย หรือโกรธ เป็นโทสจิตเกิดขึ้นดังนี้เป็นต้น

หมายเหตุ กุศลสสังขาริกจิต และกุศลอสังขาริกจิตก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับอกุศลทุกประการ แต่เปลี่ยนการกระทำเป็นตรงกันข้ามอกุศล คือมีการกระทำทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศลแทนเท่านั้น

ทิฏฐิเจตสิกที่เข้าประกอบกับโลภมูลจิตได้นั้น มี ๒ อย่าง คือ (กถิกตรี)

๑. ทิฏฐิสามัญ ได้แก่สักกายทิฏฐิ คือเห็นว่าขันธ์ ๕ ที่เกิดอยู่ภายในตัวหรือภายนอกตัวนั้น เป็นตัว เป็นตน เป็นเรา เป็นเขา เป็นชาย เป็นหญิง เป็นต้น

๒. ทิฏฐิพิเศษ ได้แก่นิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ คือ

๑. อเหตุกทิฏฐิ มักขลิโคสาล (มา-ขลิ)

๒. อกิริยทิฏฐิ ปูรณกัสสปะ

๓. นัตถิกทิฏฐิ อชิตเกสกัมพล

หรือทิฏฐิประเภทใหญ่ๆ ๒ คือ

๑. สัสสตทิฏฐิ มีความเห็นว่าเที่ยง

๒. อุจเฉททิฏฐิ มีความเห็นว่าขาดสูญ (ทั้งสองนี้จัดเป็นทิฏฐิพิเศษ)

สำหรับทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต (โลภมูลจิตดวงที่ ๓,๔,๗,๘) ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับมานะและไม่เกี่ยวด้วยมานะในกถิกตรี

๑. ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ที่เกิดขึ้นโดยเกี่ยวกับมานะนั้น คือพระเสกขบุคคลทั้งหลายกำลังมีความพอใจในโลกียอารมณ์ต่างๆ อยู่ในขณะนั้น ถ้ามีลักษณะอาการที่ยกตัวขึ้นว่าเราเห็นได้ ได้ยินได้ เรารู้ได้ เป็นต้น เกิดขึ้นเช่นนี้ เป็นทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตที่เกี่ยวด้วยมานะเกิดขึ้น

สำหรับปุถุชน เมื่อมีความยินดีพอใจในโลกียอารมณ์เกิดขึ้นแทรกแซงในขณะที่ตนกำลังกระทำกิจพิจารณารูปนาม ดังที่ได้กล่าวแล้ว (กำลังพิจารณารูปนามขันธ์ ๕

โดยอาศัยการสอน การเรียน) ข้างต้นนั้นอยู่และในเวลาเดียวกันนั้น ถ้ามีลักษณะอาการถือตัวหรือยกตัวเองเกิดขึ้นด้วยแล้วเช่นนี้ โลภมูลจิตที่เกิดขึ้นกับผู้นั้น ก็เป็นทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตที่เกี่ยวกับมานะเกิดขึ้น

๒. ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต เกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับมานะ คือ พระเสกขบุคคลทั้งหลายในขณะที่มีความพอใจหรือความต้องการในโลกียอารมณ์ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสภาพธรรมต่างๆ อยู่นั้น ถ้าไม่มีลักษณะอาการที่ถือตัว คือยกย่องจิตใจและร่างกายของตนขึ้นเป็นพิเศษแล้วโลภจิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ก็จัดเป็นทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตที่ไม่เกี่ยวด้วยมานะ

ส่วนปุถุชนทั้งหลายนั้น ในขณะที่กำลังพิจารณารูป นาม หรือ ข้อความต่างๆ ที่เกี่ยวกับธรรมโลภจิตคือความพอใจ ชอบใจในอารมณ์นั้นๆ ย่อมเกิดขึ้นแทรกแซงได้ แต่ไม่มีลักษณะอาการที่ยกย่องจิตใจและร่างกายของตนเองแล้ว จัดว่าเป็นทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตที่ไม่เกี่ยวกับมานะเกิดขึ้น

เหตุให้เกิดโลภะมี ๔ ประการ คือ

๑. โลภปริวารกมฺมปฏิสนฺธิกตา	ปฏิสนธิมาด้วยกรรมที่มีโลภเป็นบริวาร
๒. โลภอุสฺสนฺนภวโต จวนตา	จุติมาจากภพที่มีโลภมาก
๓. อิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค	ได้ประสบกับอารมณ์ที่ดีๆ อยู่เนืองๆ
๔. อสฺสทาทสฺสนํ	ได้เห็นสิ่งที่เป็นที่ชอบใจ

เหตุให้เกิดมิจฉาทิฏฐินั้นมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. สสฺสตอุจฺเฉทิฏฺฐิชฺฌาสยตา	เป็นผู้มีสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิเป็นอัธยาศัย
๒. ทิฏฺฐิวิปฺปนฺนปุคฺคลเสวนา	ชอบคบกับบุคคลที่มีความเห็นผิด
๓. สทฺธมฺมวิมุขตา	หันหลังให้พระสัทธรรม
๔. มิจฺฉาวิตกฺกพหุลตา	เป็นผู้มากไปด้วยความคิดผิด
๕. อโยนิโส อุมฺมุชฺชนํ	เป็นผู้จมอยู่ในความตั้งใจผิด

เหตุให้เกิดโลภมูลโสมนัสมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. โสมนสฺสปฏิสนฺธิกตา	มีปฏิสนธิจิตเป็นโสมนัส
๒. อคมฺภีรปกติตา	ไม่มีความสุขุมคัมภีรภาพ มีความคิดตื้นเป็นปกติคือไม่มีความคิดลึกซึ้ง

๓. อิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค	ได้ประสบกับอารมณ์ที่ดี
๔. พฺยสนมุตฺติ	พ้นจากความพินาศ ๕ ประการ

พฺยสน ๕ ประการ คือ (ญา โภ โร สี ทิ)

๑. ญาติพฺยสน	ความเสื่อมญาติ หรือสูญเสียญาติ
๒. โภคพฺยสน	ความเสื่อมจากโภคทรัพย์สมบัติทั้งหลาย
๓. โรคพฺยสน	ความเป็นโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ
๔. สีลพฺยสน	ความถึงความวิบัติแห่งศีล
๕. ทิฏฺฐิพฺยสน	ความเสื่อมอันเกิดจากความเห็นผิดจากสัมมาทิฏฐิ

เหตุให้เกิดโลภมูลอุเบกขามีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. อุเปกฺขาปฏิสนฺธิกตา	มีปฏิสนธิเป็นอุเบกขา
๒. คมฺภีรปกติตา	มีความสุขุมคัมภีรภาพ มีความคิดลึกซึ้งเป็นปกติ
๓. มชฺฌตฺตารมฺมณสมาโยโค	ได้ประสบกับอารมณ์ที่เป็นกลาง
๔. พฺยสนมุตฺติ	พ้นจากความพินาศ ๕ ประการ
๕. มูคธาตุกตา	สันดานเป็นคนใบ้

เหตุให้เกิดทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ มีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. ทิฏฺฐจฺฌาสยตา	มีมิจฉาทิฏฐิเป็นจริตอัชฌาสัย
๒. ทิฏฺฐิวิปฺปนฺนปุคฺคลเสวนตา	ชอบคบหากับผู้ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ
๓. สทฺธมฺมวิมุขตา	ไม่ได้ศึกษาพระสัทธรรม
๔. มิจฺฉาวิตกฺกพหุลตา	ชอบนึกคิดแต่เรื่องที่ผิดๆ
๕. อโยนิโส อุมฺมุชฺชนํ	จมอยู่ในความพิจารณาที่ไม่แยบคาย

เหตุให้เกิดทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ มีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. สสฺสตอุจฺเฉททิฏฺฐิอนชฺฌาสยตา	ไม่มีสัสสตทิฏฐิและอุเฉททิฏฐิเป็นจริตอัธยาศัย
๒. ทิฏฺฐิปนฺนปุคฺคลอเสวนตา	ไม่คบหาสมาคมกับคนที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ

๓. สทฺธมฺมสมฺมุขตา	มุ่งหน้าเข้าหาพระสัทธรรม
๔. สมฺมาวิตกฺกพหุลตา	มากไปด้วยความคิดถูกคิดชอบ
๕. อโยนิโส น ธุมฺมุชฺชนํ	ไม่จมอยู่ในความพิจารณาที่ไม่แยบคาย

เหตุให้เกิดอกุศลอสังขาริกจิตมีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. อสงฺขาริกกมฺมชนิกปฏิสนฺธิกตา	มีปฏิสนธิจิตเกิดจากอสังขาริก
๒. กลฺลกายจิตฺตตา	มีความสุขกายสุขใจ (แข็งแรง)
๓. สีตณฺหาทีนํขมนพหุลตา	มีความอดทนต่อความเย็นและร้อน เป็นต้น จนเคยชิน
๔. กตฺตพฺพกมฺเมสุทิฏฺฐานิสํสตา	เห็นผลในการงานที่จะพึงกระทำ
๕. กมฺเมสุ จิณฺณวสิตา	มีความชำนาญในการงานที่ทำ
๖. อุตุโภชนาทิสปฺปายลาโภ	ได้รับอากาศดีและอาหารดี เป็นต้น

เหตุให้เกิดโทสมูลจิตมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. โทสชฺฌาสยตา	มีอัธยาศัยเป็นคนมักโกรธ
๒. อคมฺภีรปกติตา	มีความคิดไม่สุขุม
๓. อปฺปสุตฺตา	มีการศึกษาน้อย
๔. อนิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค	ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดี
๕. อาฆาตวตฺถุสมาโยโค	ได้ประสบกับอาฆาตวัตถุ ๑๐ ประการ

อาฆาตวัตถุ ๑๐ ประการ คือ

๑.	อาฆาตเขาโดยคิดว่า	ได้ทำ ความเสื่อมเสียให้แก่เรา
๒.	”	กำลังทำ ”
๓.	”	จักทำ ”
๔.	”	ได้ทำ ความเสื่อมเสียแก่ผู้ที่เรารักเราชอบ
๕.	”	กำลังทำ ”
๖.	”	จักทำ ”
๗.	”	ได้ทำ ทำคุณประโยชน์แก่ผู้ที่เราเกลียดเราชัง
๘.	”	กำลังทำ ”

๙. อาฆาตเขาโดยคิดว่า จักทำทำคุณประโยชน์แก่ผู้ที่เราเกลียดเราชัง

๑๐. ความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานอันไม่สมควร เช่น เกิดความโกรธขึ้นเมื่อเดินไปสะดุดตอไม้หรือเหยียบหนาม เป็นต้น

เหตุให้เกิดโมหมูลจิตมีอยู่ ๑ ประการ คือ

๑. อโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาที่ไม่แยบคาย

วิจิกิจฉามีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. นิวรณภูตวิจิกิจฺฉา ความสงสัยที่จัดเป็นตัวนิวรณ์แท้ๆ ได้แก่ความสงสัยที่จัดเป็นสังโยชน์ นั่นเอง

๒. ปฏิรูปกวิจิกิจฺฉา ความสงสัยเทียม คือไม่จัดเป็นนิวรณ์แท้ เช่น สงสัยในชื่อคน ในหนทาง เป็นต้น

เหตุที่ประหาณวิจิกิจฉามีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. พหุสฺสุตฺตา เป็นพหุสูต คือได้ยินได้ฟังมาก

๒. ปริปุจฺฉกตา หมั่นสอบสวนทวนถาม

๓. วินเยปกตญฺญุตา รอบรู้ชำนาญและเคร่งในวินัย

๔. อธิโมกฺขพหุลตา มากด้วยการตัดสินใจเชื่อ

๕. กลฺยาณมิตฺตตา มีมิตรที่ดี

๖. สปฺปายกถา ได้ฟังถ้อยคำอันเป็นที่สบาย

เหตุที่ให้ประหาณอุทธัจจะมีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. พหุสฺสุตฺตา เป็นพหุสูต คือได้ยินได้ฟังมาก

๒. ปริปุจฺฉกตา หมั่นสอบสวนทวนถาม

๓. วินเยปกตญฺญุตา รอบรู้ชำนาญและเคร่งในวินัย

๔. พุทฺธเสวิตา ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าบ่อยๆ

๕. กลฺยาณมิตฺตตา มีมิตรที่ดี

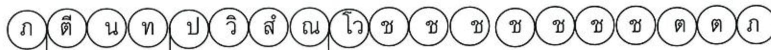
๖. สปฺปายกถา ได้ฟังถ้อยคำอันเป็นที่สบาย

อธิบายอุปัตติเหตุของอเหตุกจิต ๑๘

๑. อุปัตติเหตุให้เกิดจักขุวิญญาณจิต ๒ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. จักขุปาท	มีประสาทตาดี
๒. รูปารมณ์	มีรูป คือสีต่างๆ มาปรากฏเฉพาะหน้า (ปัจจุบันกาล)
๓. อาโลกะ	มีแสงสว่าง
๔. มนสิการ	มีความตั้งใจ (ปัญจทวาราวัชชนจิต)

ภาพวิถีประกอบมนสิการ ๓ ประการ คือ

๓. ชวนปฏิปาทกมนสิการ คือมนสิการให้เกิดชวนะ

๒. วิถีปฏิปาทกมนสิการ คือมนสิการให้เกิดวิถีจิต

๑. อารมฺมณปฏิปาทกมนสิการ คือมนสิการให้เกิดอารมณ์ (ปัจจารมณ์ทั้ง ๕)

อธิบายในอเหตุกจิต ๑๘

๒. อุปัตติเหตุให้เกิดโสตวิญญาณจิต ๒ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. โสตปสาท	มีประสาทหูดี
๒. สัททารมณ์	มีเสียงต่างๆ มาปรากฏเฉพาะหน้า
๓. วิวรากาส	มีช่องว่างของหู (มีอากาศ)
๔. มนสิการ	มีความตั้งใจ

๓. อุปัตติเหตุให้เกิดฆานวิญญาณจิต ๒ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ฆานปสาท	มีประสาทจมูกดี
๒. คันธารมณ์	มีกลิ่นต่างๆ มาปรากฏเฉพาะหน้า
๓. วาโยธาตุ	มีธาตุลม (ปกติวาโย)
๔. มนสิการ	มีความตั้งใจ

๔. อุปัตติเหตุให้เกิดชิวหาวิญญาณจิต ๒ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **ชิวหาปสาท**	มีประสาทลิ้นดี
๒. **รสารมณ์**	มีรสต่างๆ มาปรากฏเฉพาะหน้า
๓. **อาโปธาตุ**	มีธาตุน้ำ (ปกติอาโป)
๔. **มนสิการ**	มีความตั้งใจ

๕. อุปัตติเหตุให้เกิดกายวิญญาณจิต ๒ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **กายปสาท**	มีกายประสาทดี
๒. **โผฏฐัพพารมณ์**	มีเย็น, ร้อน, อ่อน, แข็ง, หย่อน, ตึง มาปรากฏเฉพาะหน้า
๓. **ถัทธปถวี**	มีปถวีธาตุที่มีลักษณะแข็ง
๔. **มนสิการ**	มีความตั้งใจ

๖. อุปัตติเหตุให้เกิดมโนธาตุ ๓ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **ปัญจทวาร**	มีประสาททั้ง ๕ คือ จักขุ, โสต, ฆาน, ชิวหา, กายปสาท
๒. **ปัญจารมณ์**	มีอารมณ์ทั้ง ๕ รูปารมณ์ เป็นต้น มาปรากฏเฉพาะหน้า
๓. **หทัยวัตถุ**	มีหทัยวัตถุ อันเป็นที่ตั้งแห่งจิต เจตสิก
๔. **มนสิการ**	มีความตั้งใจ

๗. อุปัตติเหตุให้เกิดมโนวิญญาณธาตุ ๗๖ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **มโนทวาร**	ได้แก่ภวังคจิต ๑๙ คืออุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙
๒. **อารมณ์ ๖**	ได้แก่รูปารมณ์ เป็นต้น จนถึงธรรมารมณ์
๓. **หทัยวัตถุ**	ได้แก่วัตถุหทัยรูป (สำหรับในปัญจโวการภูมิ คือภูมิที่มีขันธ์ ๕) หรือไม่มีวัตถุหทัยรูป (สำหรับในจตุโวการภูมิ คือภูมิที่มีขันธ์ ๔)
๔. **มนสิการ**	มีความตั้งใจ

ในอัฏฐสาลินีอรรถกถา และในวิสุทธิมรรค ได้อุปมาวิญญาณทั้ง ๖ ไว้ดังนี้

๑. จักขุวิญญาณจิต (ตา) เหมือนงู เพราะงูนั้นชอบซอกซอนไปในที่ลี้ลับฉันใด ตาก็ชอบสอดส่ายอยากเห็นสิ่งที่ปกปิด ฉันนั้น

๒. โสตวิญญาณจิต (หู) เหมือนจระเข้ เพราะจระเข้ชอบวังน้ำเย็นๆ ฉันใด หูก็ชอบฟังถ้อยคำที่อ่อนหวานและเย็นหู ฉันนั้น

๓. ฆานวิญญาณจิต (จมูก) เหมือนนก เพราะนกชอบโบยบินไปในอากาศฉันใด จมูกก็ชอบสูดดมกลิ่นที่ลอยลมโชยมา ฉันนั้น

๔. ชิวหาวิญญาณจิต (ลิ้น) เหมือนสุนัข เพราะสุนัขชอบน้ำลายไหลเสมอฉันใด ลิ้นก็อยากลิ้มรสอยู่ทุกเมื่อ ฉันนั้น

๕. กายวิญญาณจิต (กาย) เหมือนกับสุนัขจิ้งจอก เพราะสุนัขจิ้งจอกชอบความอบอุ่น ฉันใด กายก็ชอบความอบอุ่น ฉันนั้น

๖. มโนวิญญาณจิต (ใจ) เหมือนลิง เพราะลิงชอบอยู่ไม่เป็นสุขฉันใด ใจก็ชอบซุกซนเรื่อยไป อยู่ไม่เป็นสุข ฉันนั้น

หมายเหตุ สรุปแล้วอเหตุกจิต ๑๘ เกิดขึ้นโดยอาศัย ทวาร วัตถุ อารมณ์

อาการยิ้มมีอยู่ ๖ ประเภท คือ (มาในคัมภีร์อลังการ)

๑.	**สิตะ**	ความยินดีด้วยใบหน้า
๒.	**หสิตะ**	ยิ้มเห็นไรฟัน
๓.	**วิหสิตะ**	หัวเราะเบาๆ
๔.	**อุปหสิตะ**	หัวเราะโยกไหลโคลงศีรษะ
๕.	**อปหสิตะ**	หัวเราะจนน้ำตาไหล
๖.	**อติหสิตะ**	หัวเราะจนไหวไปทั้งตัว

การตั้งปัญหาเพื่อประกอบความเข้าใจ

ถาม เพราะเหตุไร กายวิญญาณจิตจึงเกิดพร้อมด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา และจักขุ โสต ฆาน ชิวหา วิญญาณจิตทั้ง ๔ อย่างนี้ ทำไมจึงเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียวไม่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาอย่างกายวิญญาณจิตบ้าง?

ตอบ จักขุวิญญาณจิต โสตวิญญาณจิต ฆานวิญญาณจิต ชิวหาวิญญาณจิต ทั้ง ๔ นี้ จะเกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่าง **อุปาทายรูปกับอุปาทายรูป** ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ จักขุปสาท กับ รูปารมณ์ เมื่อมากระทบกันแล้ว จักขุวิญญาณจิตก็เกิดขึ้น โสต ฆาน ชิวหา ฯ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ การกระทบกันระหว่างอุปาทายรูปกับอุปาทายรูปดังที่กล่าวมานี้ **ย่อมมีกำลังน้อยมากเสมือนหนึ่งการกระทบกันระหว่างก้อนสำลี ๒ ก้อน** ย่อมไม่ทำให้เสียงปรากฏขึ้นอย่างหนึ่งอย่างใดเลยข้อนี้ฉันใด จักขุวิญญาณจิต เป็นต้นเหล่านั้นเกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบซึ่งกันและกันระหว่างอุปาทายรูปนั้นก็ไม่ทำให้มีความรู้สึกพิเศษ คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์อย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้จักขุวิญญาณจิต เป็นต้น จึงเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียว

ส่วนกายวิญญาณจิตนั้น จะเกิดขึ้นได้ **โดยอาศัยการกระทบกันระหว่างอุปาทายรูปกับมหาภูตรูป** กล่าวคือกายปสาทซึ่งเป็นอุปาทายรูปกับโผฏฐัพพารมณ์ซึ่งเป็นมหาภูต รูป เมื่อมากระทบกันแล้ว กายวิญญาณจิตก็เกิดขึ้น **อุปมาเหมือนหนึ่งบุคคลเอาฆ้อนเหล็กตีก้อนสำลีที่วางไว้บนทั่ง** ฆ้อนเหล็กนี้เลยก้อนสำลีไปกระทบทั่ง ซึ่งเป็นของที่มีกำลังแรงมากฉันใด การกระทบกันระหว่างอุปาทายรูปคือกายปสาทกับมหาภูตรูป คือโผฏฐัพพารมณ์ ก็ฉันนั้น ฉะนั้น ความรู้สึกที่เกิดจากทางกายนี้จึงเป็นความรู้สึกพิเศษ คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์เรียกว่าสุขสหคตกายวิญญาณจิต (โผฏฐัพพารมณ์ที่มากระทบเป็นอิฏฐารมณ์) และทุกขสหคตกายวิญญาณจิต (โผฏฐัพพารมณ์ที่มากระทบเป็นอนิฏฐารมณ์)

นี้เป็นเหตุผลที่ผู้กระทำการสอนจะพึงตอบปัญหานักศึกษา หากจะมีคำถามเกิดขึ้นในขณะที่ทำการสอนอยู่

ถาม ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น อเหตุกกุศลวิปากจิตมี ๘ แต่ส่วนอกุศลวิปากจิตมี ๗ ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุใด ให้อธิบาย?

ตอบ ในการที่อเหตุกกุศลวิปากจิตมีมากกว่าอกุศลวิปากจิต ๑ ดวงนั้น **ต่างกันที่สันตีรณจิต** คือ จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาไต่สวนอารมณ์ ฝ่ายอเหตุกกุศลวิบากมีสันตีรณจิต ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตีรณจิต ๑ ดวง โสมนัสสันตีรณจิต ๑ ดวง ส่วนในอกุศลวิปากจิตนั้นมีแต่อุเบกขาสันตีรณจิต ๑ ดวง เท่านั้น การที่เป็นเช่นนี้ก็เกี่ยวด้วยอารมณ์นั่นเอง **คืออเหตุกกุศลวิบากย่อมรับอารมณ์ที่เป็นอิฏฐารมณ์ อกุศลวิบากนั้น รับอารมณ์ที่เป็นอนิฏฐารมณ์**

อารมณ์ที่เป็นอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์เหล่านี้ มีอย่างละ ๒ อย่าง คือ

๑. อารมณ์ที่ดีอย่างธรรมดา	เรียกว่า	อิฏฐมัชฌัตตารมณ์	อารมณ์ฝ่ายอเหตุกกุศลวิบาก
อารมณ์ที่ดีอย่างมาก	”	อติอิฏฐารมณ์	
๒. อารมณ์ที่ไม่ดีอย่างธรรมดา	”	อนิฏฐมัชฌัตตารมณ์	อารมณ์ฝ่ายอกุศลวิบาก
อารมณ์ที่ไม่ดีอย่างมาก	”	อติอนิฏฐารมณ์	

อเหตุกกุศลวิบากสันตีรณจิตนั้น **เมื่อได้รับอิฏฐมัชฌัตตารมณ์ ย่อมเกิดขึ้นพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนา เมื่อได้รับอติอิฏฐารมณ์แล้ว ย่อมเกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา** ส่วนอกุศลวิบากสันตีรณจิตนั้น **เมื่อเวลาได้รับอนิฏฐมัชฌัตตารมณ์ก็ดี หรือได้รับอติอนิฏฐารมณ์ก็ดี ย่อมเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา** อย่างเดียวเท่านั้น

ถาม เพราะเหตุใด สันตีรณจิตที่เป็นอกุศลวิบากจึงเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียว

ตอบ การเสวยอารมณ์ที่เกิดพร้อมด้วย **ทุกขเวทนา** นั้น ย่อมเกิดขึ้นทางกายโดยส่วนเดียว สำหรับการแสดงอารมณ์ที่เกิดพร้อมด้วย **โทมนัสเวทนา** นั้น จะเกิดขึ้นทางใจก็จริงอยู่ แต่ว่า **โทมนัสเวทนานี้ จะต้องประกอบกับโทสเจตสิกเสมอไป** เว้นโทสเจตสิกเสียแล้วจะเกิดขึ้นไม่ได้ **โทสเจตสิกนี้ เมื่อว่าโดยชาติแล้ว ย่อมเป็นอกุศลชาติ** ส่วนอกุศลวิปากจิตนั้นเป็นวิปากชาติอย่างเดียว เป็นอกุศลชาติไม่ได้ ด้วยเหตุนี้อุเบกขาสันตีรณวิปากจิตจึงเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียว

อธิบายในกามาวจรโสภณจิต ๒๔

กามาวจรโสภณจิต เป็นจิตที่แม้ว่ายังท่องอยู่ในกามภูมิแต่เป็นไปในฝ่ายที่ดีงาม ไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองหรือผู้อื่น

มหากุศลจิต เรียกว่ามหากุศลเฉยๆ ก็ได้ ที่ว่าเป็นมหากุศลเพราะ

ก. เป็นกุศลจิตที่กว้างขวางมากมายที่มีได้ทั่วไป กล่าวคือในอบายภูมิ ๔ มนุษย์ภูมิ ๑ เทวดาภูมิ ๖ ตลอดจนถึงรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัต) อรูปภูมิ ๔ สามารถที่จะมีมหากุศลจิต หรือประกอบกรรมอันเป็นมหากุศลนี้ได้

ข. เป็นที่ตั้งของกุศลทั้งปวง และยังเป็นปัจจัยก่อให้เกิดกุศลฌานจิต มัคคจิต ผลจิต ทั้งเป็นปัจจัยให้ถึงซึ่งพระนิพพานได้ด้วย

อรรถแห่งคำว่ากุศล ๕ ประการ คือ

๑. อาโรคยตฺถ	ไม่มีโรค คือไม่มีราคะเป็นต้น ราคะ โทสะ โมหะ นี้เรียกว่า โรค เพราะเสียด.เทงจิตตสันดานของสัตว์ทั้งหลาย
๒. สุนฺทรตฺถ	ดีงาม คือประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย
๓. เฉกตฺถ	ฉลาด เรียบร้อย คือผู้ที่มีจิตใจเป็นกุศลย่อมมีกิริยา วาจา สุภาพเรียบร้อย
๔. อนวชฺชตฺถ	ไม่มีโทษอันจะพึงติเตียนได้
๕. สุขวิปากตฺถ	ให้ผลเป็นสุขอันพึงปรารถนา

เหตุให้เกิดมหากุศลจิตมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา	เคยทำบุญไว้แต่ปางก่อน
๒. ปฏิรูปเทสวาส	อยู่ในประเทศที่สมควรคือประเทศที่มีสัปบุรุษ
๓. สปฺปุริสูปนิสฺสย	คบหาสมาคมกับสัปบุรุษ
๔. สทฺธมฺมสฺสวน	ฟังธรรมของสัปบุรุษ
๕. อตฺตสมฺมาปณิธิ	ตั้งตนไว้ชอบ

เหตุให้เกิดมหากุศลโสมนัสมีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. โสมนสฺสปฏิสนฺธิกตา	มีปฏิสนธิจิตเป็นโสมนัส
๒. สทฺธาพหุลตา	มีศรัทธามาก
๓. วิสุทฺธทิฏฺฐิตา	มีความเห็นถูกต้องหมดมลทิน
๔. อานิสํสทสฺสาวิตา	เห็นอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ

๕. **อิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค** ได้ประสบกับอิฏฐารมณ์ คือได้ไทยธรรมและปฏิคาหกที่พึงพอใจ

๖. **กสฺสจิปีฬาภาโว** ไม่มีอุปสรรคขัดข้องใดๆ

เหตุให้เกิดมหากุศลอุเบกขามีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. **อุเปกฺขาปฏิสนฺธิกตา** มีปฏิสนธิจิตเป็นอุเบกขา

๒. **อปฺปสทฺธตา** มีศรัทธาน้อย

๓. **อวิสุทฺธทิฏฺฐิตา** มีความเห็นไม่บริสุทธิ์นัก มีมลทินเจือบ้าง

๔. **อานิสํสอทสฺสาวิตา** ไม่เห็นหรือไม่เข้าใจในอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ

๕. **มชฺฌตฺตารมฺมณสมาโยโค** ประสบกับอารมณ์ปานกลาง คือได้ไทยธรรมและปฏิคาหกพอปานกลาง

๖. **กสฺสจิปีฬิกตา** มีอุปสรรคขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง

เหตุให้เกิดมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **ปญฺญาสํวตฺตนิกกมฺมุปนิสฺสยตา** ปฏิสนธิมาโดยอาศัยกุศลกรรมที่ประกอบด้วยปัญญา

๒. **อพฺยาปชฺชโลกูปปตฺติยา** เกิดในชาติที่หมดความกังวลห่วงใยปราศจากความพยาบาท มีโอกาสได้เข้าวัดฟังธรรม

๓. **กิเลสทูรตา** ห่างไกลจากกิเลส ไม่สนใจในการแสวงหากิเลสธรรม

๔. **อินฺทฺริยปริปากตา** มีปัญญินทรีย์แก่กล้า คือมีอายุระหว่าง ๔๐ ถึง ๕๐ ปี เรียกว่า ปัญญาทสกะ อันเป็นวัยที่มีปัญญาพินิจพิจารณาโดยรอบคอบถึงเหตุผล

อีกนัยหนึ่ง เหตุให้เกิดมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตมีอยู่ ๗ ประการ คือ

๑. **ปริปุจฺฉกตา** ชอบไต่ถามปัญหาธรรมต่างๆ

๒. **วตฺถุวิสทกิริยา** ชอบสะอาดทั้งกายใจ ตลอดจนวัตถุเครื่องใช้สอย

๓. **อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา** ชอบรักษาอินทรีย์ ๕ มีศรัทธา เป็นต้น ให้ทรงไว้โดยสม่ำเสมอกัน

๔. **ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา** ชอบหลีกเลี่ยงให้พ้นจากบุคคลผู้ไม่มีปัญญา

๕. **ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา** ชอบคบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นบัณฑิต

๖. **คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา** ชอบพิจารณาธรรมที่ลึกซึ้ง

๗. **ตทธิมุตฺตตา** ชอบในการน้อมจิตแสวงหารสแห่งธรรมที่ตรึกตรอง อันทำต้องให้เกิดปัญญา

เหตุให้เกิดมหากุศลญาณวิปปยุตตจิตมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **ปญฺญาอสํวตฺตนิกกมฺมุปนิสฺสยตา** ปฏิสนธิมาโดยไม่ได้อาศัยกุศลกรรมที่ประกอบด้วยปัญญา

๒. **สพฺยาปชฺชโลกูปปตฺติยา** เกิดในชาติที่ไม่หมดความกังวลห่วงใย ยังเต็มไปด้วยความพยาบาท

๓. **กิเลสาทูรตา** ไม่ทำใจให้ห่างไกลจากกิเลส ยังสนใจในการแสวงหากิเลสธรรม

๔. **อินฺทฺริยอปริปากตา** มีปัญญินทรีย์ยังไม่แก่กล้า เพราะความประมาทในวัย

บุญกิริยาวัตถุ แปลว่า เรื่องทำความดีที่ควรกระทำ

บุญกิริยาวัตถุมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. **ทานมัย** บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน คือการให้สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้ที่ได้รับ

๒. **สีลมัย** บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล คือรักษากายวาจาให้เป็นปรกติ ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น

๓. **ภาวนามัย** บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา คือการอบรมจิตใจให้กุศลอันประเสริฐเกิดขึ้นและให้เจริญยิ่งขึ้นด้วย

๔. **อปจายนมัย** บุญสำเร็จด้วยประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่คือ การแสดงความคารวะและอ่อนน้อมแก่ผู้ที่เจริญด้วย ชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒิ

๕. **เวยยาวัจจมัย** บุญสำเร็จด้วยการขวนขวายในกิจที่ชอบ คือสงเคราะห์ช่วยเหลือกิจการที่เกี่ยวแก่ปริยัติ และปฏิบัติ

๖. **ปัตติทานมัย** บุญสำเร็จด้วยการแบ่งส่วนบุญให้แก่ผู้อื่น คืออุทิศส่วนกุศลให้ผู้มีคุณ ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งหลาย

๗. **ปัตตานุโมทนามัย** บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น คือการเห็นดีเห็นชอบและคล้อยตามด้วยความอิ่มใจในส่วนบุญที่มีผู้อุทิศให้นั้น

๘. **ธัมมัสสวนมัย** บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม คือตั้งใจสดับตรับฟังพระธรรมเทศนา แม้ฟังการสั่งสอนวิชาทางโลกที่ไม่มีโทษ ก็สงเคราะห์เข้าในข้อนี้

๙. **ธัมมเทสนามัย** บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังคือการแสดงธรรมแก่ผู้ที่ประสงค์จะฟังธรรม แม้การสั่งสอนวิชาทางโลกที่ไม่มีโทษก็สงเคราะห์เข้าในข้อนี้

๑๐. **ทิฏฐุชุกัมม์** การทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงอย่างน้อยก็ต้องถึงความเห็นที่เป็น **กัมมัสสกตาปัญญา** คือรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นี้ เมื่อสงเคราะห์ลงในประเภท ทาน ศีล ภาวนา (บุญกิริยาวัตถุ ๓) แล้ว ได้ดังนี้

ปัตติทานมัย กับ ปัตตานุโมทนามัย สงเคราะห์ลงใน **ทานมัย**

อปจายนมัย กับ เวยยาวัจจมัย สงเคราะห์ลงใน **ศีลมัย**

ธัมมัสสวนมัย ธัมมเทสนามัย และทิฏฐุชุกัมม์ สงเคราะห์ลงใน **ภาวนามัย**

ตามนัยแห่งพุทธภาษิตอรรถกถาแสดงว่า

ธัมมัสสวนมัย กับ ธัมมเทสนามัย สงเคราะห์ลงใน **ทานมัย** ก็ได้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า **สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ** การให้ธรรมเป็นทานย่อมชำนะการให้ทั้งปวง

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต แปลว่า จิตที่ประกอบด้วยปัญญา ในมหากุศลจิตนี้หมายเอาเพียงว่ามี กัมมัสสกตาปัญญา และวิปัสสนาปัญญา ก็เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตแล้ว

(๑) กัมมัสสกตาปัญญา ปัญญาที่รู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นสมบัติของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

กัมมัสสกตาปัญญามีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. **อตฺถิทินฺนํ**	ปัญญารู้เห็นว่า	การให้ทานย่อมมีผล
๒. **อตฺถิยิฏฺฐํ**	”	การบูชา ย่อมมีผล
๓. **อตฺถิหุตํ**	”	การบวงสรวงเทวดา ย่อมมีผล
๔. **อตฺถิกมฺมานํ ผลํวิปาโก**	”	ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วมีอยู่

๕. อตฺถิอยํโลโก	ปัญญารู้เห็นว่า	โลกนี้มีอยู่ (ผู้ที่จะมาเกิดนั้นมี)
๖. อตฺถิปโรโลโก	”	โลกหน้ามีอยู่ (ผู้ที่จะไปเกิดนั้นมี)
๗. อตฺถิมาตา	”	คุณของมารดามีอยู่ (การทำดีทำชั่วต่อมารดา ย่อมจะได้รับผล)
๘. อตฺถิปิตา	”	คุณของบิดามีอยู่ (การทำดีทำชั่วต่อบิดา ย่อมจะได้รับผล)

๙. **อตฺถิสตฺตโอปปาติกา**โอปปาติกสัตว์นั้นมีอยู่ (โอปปาติกกำเนิด ๒๔ จำพวก)

๑๐. **อตฺถิโลเกสมณพฺราหฺมณา สมฺมาปฏิปนฺนา** สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบด้วยความรู้ยิ่งเห็นจริงประจักษ์แจ้งซึ่งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามได้นั้นมีอยู่ในโลกนี้จริง

(๒) วิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่รู้รูปนามขันธ์ ๕ เป็นพระไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

หรือปัญญามีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. สุตมยปัญญา	ปัญญาที่เกิดจากการได้สดับตรับฟังมามาก (ปริยัติ)
๒. จินตามยปัญญา	ปัญญาที่เกิดจากการคิดตามที่ได้สดับตรับฟังมาแล้วนั้น (ปริยัติ)
๓. ภาวนามยปัญญา	ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา (ปฏิบัติ)

อธิบายในมหัคคตจิต ๒๗

มหัคคตจิต แปลว่า จิตที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ

ในรูปาวจรจิต ๑๕ ดวง นั้น

เมื่อว่าโดยประเภทแห่งฌานแล้วมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. รูปาวจรปฐมฌานจิต ๓

๒. รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓

๓. รูปาวจรตติยฌานจิต ๓

๔. รูปาวจรจตุตถฌานจิต ๓

๕. รูปาวจรปัญจมฌานจิต ๓

เมื่อจำแนกโดยกุศล วิบาก กิริยา แล้วมีอยู่ ๑๕ ประการ คือ

รูปาวจรกุศลจิต ๕

รูปาวจรวิปากจิต ๕

รูปาวจรกิริยาจิต ๕

เมื่อจำแนกโดยองค์ฌานแล้วมีอยู่ ๕-๔-๓-๒ คือ

รูปาวจรปฐมฌานจิต	๓	มีองค์ฌาน	๕	คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
รูปาวจรทุติยฌานจิต	๓	”	๔	คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
รูปาวจรตติยฌานจิต	๓	”	๓	คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
รูปาวจรจตุตถฌานจิต	๓	”	๒	คือ สุข เอกัคคตา
รูปาวจรปัญจมฌานจิต	๓	”	๒	คือ อุเบกขา เอกัคคตา

หมายเหตุ นี้เป็นการแสดงตามนัยแห่งพระอภิธรรม เรียกว่า **ปัญจกนัย** ถ้าแสดงตามนัยแห่งพระสูตรแล้ว มี ๔ เรียกว่า **จตุกนัย**

เมื่อว่าโดยการประหาณนิวรณ์ขององค์ฌานแล้วมีดังนี้ (วิกขัมภณประหาณ)

วิตกองค์ฌาน	ประหาณ	ถีนมิทธนิวรณ์ (เหมือนน้ำที่มีจอกมีแหนปิดบัง)
วิจารองค์ฌาน	”	วิจิกิจฉานิวรณ์ (เหมือนน้ำที่ขุ่นเป็นตมหรือตั้งอยู่ในที่มืด)
ปีติองค์ฌาน	”	พยาปาทนิวรณ์ (เหมือนน้ำที่เดือดพล่าน)
สุของค์ฌาน	”	อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (เหมือนน้ำที่ถูกลมพัดกระเพื่อมอยู่เสมอ)
เอกัคคตาองค์ฌาน	”	กามฉันทนิวรณ์ (เหมือนน้ำที่ระคนด้วยสี)

เมื่อว่าโดยอารมณ์ที่ใช้เพ่งเพื่อให้เกิดฌานจิตมีดังนี้

รูปาวจรปฐมฌานจิต ๓ มีอารมณ์บัญญัติ ๒๕ คือ

กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อานาปาน ๑ กายคตา ๑ สัตวบัญญัติ ๓ (ปิยมนาป ทุกขิต สุขิต)

รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓ รูปาวจรตติยฌานจิต ๓ รูปาวจรจตุตถฌานฯ ๓	มีอารมณ์บัญญัติ ๑๔ คือ กสิณ ๑๐ อานาปาน ๑ สัตวบัญญัติ ๓

รูปาวจรปัญจมฌานจิต ๓ มีอารมณ์บัญญัติ ๑๒ คือ กสิณ ๑๐ อานาปาน ๑ มัชฌัตตสัตวบัญญัติ ๑

ในอรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง นั้น

เมื่อว่าโดยประเภทแห่งฌานแล้วมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. อากาสานัญจายตนฌานจิต ๓
๒. วิญญาณัญจายตนฌานจิต ๓
๓. อากิญจัญญายตนฌานจิต ๓
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต ๓

เมื่อจำแนกโดยกุศล วิบาก กิริยา แล้วมีอยู่ ๑๒ ประการ คือ

อรูปาวจรกุศลจิต ๔
อรูปาวจรวิปากจิต ๔
อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

เมื่อจำแนกโดยองค์ฌานแล้ว อรูปาวจรจิต ๑๒ มีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

เมื่อว่าโดยอารมณ์ที่ใช้เพ่งเพื่อให้เกิดฌานจิตแล้วมีดังนี้

อากาสานัญจายตนฌานจิต	๓ มีกสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ เป็นอารมณ์
วิญญาณัญจายตนฌานจิต	๓ มีอากาสานัญจายตนกุศลและกิริยา เป็นอารมณ์
อากิญจัญญายตนฌานจิต	๓ มีนัตถิภาวบัญญัติ เป็นอารมณ์
เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต	๓ มีอากิญจัญญายตนกุศลและกิริยา เป็นอารมณ์

หมายเหตุ อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวงนี้ สงเคราะห์เข้าในปัญจมฌาน เพราะเมื่อว่าโดยองค์ฌานแล้ว มีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา เท่านั้น

อธิบายในโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

โลกุตตรจิต ตัดบทแล้วได้ ๓ บท คือ โลก + อุตตร + จิต

โลก หมายถึงโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก (กามภูมิ) รูปโลก (รูปภูมิ) อรูปโลก (อรูปภูมิ) หรือ จะหมายถึงการเกิดดับก็ได้

อุตตร หมายความว่า เหนือ หรือ พ้น

โลกุตตรจิต หมายความว่า จิตที่พ้นจากโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก

จิตที่เหนือโลก คือจิตที่รับอารมณ์นิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่เหนือโลก

จิตที่พ้นจากโลก คือจิตที่รับอารมณ์นิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่พ้นจากโลก

มรรคจิต กำลังประหาณกิเลส

ผลจิต ประหาณแล้วซึ่งกิเลส

ในโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ นั้น มรรค เป็นกุศล ผล เป็นวิบาก

พระโสดาบันมีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑. **เอกพีชีโสดาบัน** คือ พระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกชาติเดียว ก็จะบรรลุอรหัตตผลแล้วจะปรินิพพาน

๒. **โกลังโกลโสดาบัน** คือ พระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกตั้งแต่ ๒ ถึง ๖ ชาติ เป็นอย่างมาก ก็จะบรรลุอรหัตตผลแล้วจะปรินิพพาน

๓. **สัตตขัตตุปรมโสดาบัน** คือ พระโสดาบันที่จะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกอย่างมาก เพียง ๗ ชาติ ก็จะบรรลุอรหัตตผลแล้วจะปรินิพพาน

การนับพระโสดาบัน ๓ ประเภทนั้น มีนัยเป็น ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ต่างกันด้วยกำลังแห่งอินทรีย์ ๕ (อย่างแก่กล้า อย่างปานกลาง อย่างอ่อน)

ประการที่ ๒ ต่างกันด้วยความมุ่งมั่นต่ออริยมรรคเบื้องบน ๓ (อุตสาห กล้า กลาง อ่อน) ยังมีโสดาบันอีกประเภทหนึ่ง เป็นพระโสดาบันแท้ๆ แต่ไม่นับรวมอยู่ในพระโสดาบัน ๓ ประเภทที่กล่าวมาแล้ว พระโสดาบันประเภทนี้เรียกว่า **วัฏฏภิรตโสดาบัน**

เป็นพระอริยโสดาบันที่มีอัธยาศัยพอใจยินดีในวัฏฏะ เที่ยวปฏิสนธิไปในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น และ ตลอดไปจนถึงอกนิฏฐภพ มีวิสาขามหาอุบาสิกา อนาถบิณฑิกเศรษฐี จุฬรัตนถเทพบุตร มหารัตนถเทพบุตร อเนกวรรณเทพบุตร ท้าวสักกเทวราช

พระสกทาคามี มีสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาแสดงไว้ว่า

สกึ อาคจฉตีติ = สกทาคามี ผู้ที่ (โดยมาก) จะกลับมาปฏิสนธิในมนุษยภูมิอีกเพียงครั้งเดียวชื่อว่า สกทาคามี

พระสกทาคามีบุคคลมีอยู่ ๕ ประเภท คือ

๑. **อิธ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี** สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิและบรรลุพระอรหัตตผลในมนุษยภูมิในชาติเดียวกัน

๒. **ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี** สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิและบรรลุพระอรหัตตผลในเทวภูมิในชาติเดียวกัน

๓. **อิธ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี** สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิแล้ว จุติจากมนุษยภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิ และบรรลุพระอรหัตตผลในเทวภูมิ

๔. **ตตฺถ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี** สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในเทวภูมิแล้ว จุติจากเทวภูมิมาปฏิสนธิในมนุษยภูมิ และบรรลุพระอรหัตตผลในมนุษยภูมิ

๕. **อิธ ปตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺติตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี** สำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยภูมิแล้วจุติจากมนุษยภูมิไปปฏิสนธิในเทวภูมิ แล้วจุติจากเทว-ภูมิกลับมาปฏิสนธิในมนุษยภูมิ และบรรลุพระอรหัตตผลในมนุษยภูมิ

พระสกทาคามีบุคคลที่ ๑ ถึงประเภทที่ ๔ เป็นนัยโดยอ้อม ประเภทที่ ๕ เป็นนัยโดยตรง

พระอนาคามี มีสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาแสดงไว้ว่า

อิมํ กามธาตุํ น อาคจฺฉตีติ = อนาคามี ผู้ที่จะไม่กลับมาปฏิสนธิในกามภูมิ ชื่อว่า อนาคามี

พระอนาคามีบุคคลมีอยู่ ๕ ประเภท คือ

๑. **อนฺตราปรินิพฺพายี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และจะบรรลุพระอรหัตตผลแล้วปรินิพพาน ภายในครึ่งแรกของอายุในภูมินั้น

๒. **อุปหจฺจปรินิพฺพายี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และจะบรรลุพระอรหัตตผลแล้วปรินิพพาน ภายในครึ่งหลังของอายุในภูมินั้น

๓. **อสงฺขารปรินิพฺพายี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งและจะบรรลุพระอรหัตตผลโดยสะดวก ไม่ต้องพยายามมาก แล้วปรินิพพาน

๔. **สสงฺขารปรินิพฺพายี** ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง และจะบรรลุพระอรหัตตผลโดยยาก ต้องพยายามอย่างแรงกล้าแล้วปรินิพพาน

๕. **อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี** ได้แก่พระอนาคามีบุคคล ที่ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิชั้นต่ำ คือ อวิหาภูมิ แล้วจุติและปฏิสนธิในภูมิที่สูงขึ้นไปเป็นลำดับ คือ อตัปปาภูมิ สุทัสสาภูมิ สุทัสสีภูมิ จนถึงอนิฏฐฐภูมิ และได้บรรลุพระอรหัตตผล แล้วปรินิพพาน

ถาม พระอนาคามีบุคคลที่ได้รูปาวจรปัญจมฌานนั้น จะปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิเหมือนกันหมดหรือ?

ตอบ ปัญหาเรื่องพระอนาคามี จุติแล้วจะปฏิสนธิในภูมิใด มักจะมีผู้เข้าใจว่าจะต้องปฏิสนธิเกิดขึ้นในสุทธาวาสภูมิ เพราะมีบาลีอยู่บทหนึ่งว่า **“อนาคามิโน ปน สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ”** พระอนาคามีบุคคล ย่อมบังเกิดในสุทธาวาสภูมิ แต่บาลีข้อนี้ถ้าแสดงโดยสมบูรณ์แล้ว จะต้องแสดงว่า... **“อนาคามิโน ปน ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวา สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติ”** พระอนาคามีบุคคลเท่านั้น เมื่อเจริญปัญจมฌานให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมบังเกิดในสุทธาวาสภูมิ ๕ เพราะสุทธาวาสภูมิเป็นจตุตถฌานภูมิ ผู้ที่ไม่ได้ปัญจมฌานจะปฏิสนธิในจตุตถฌานภูมิได้อย่างไร แต่ถึงแม้พระอนาคามีผู้ได้ปัญจมฌานก็ดี ความหมายของพระบาลีบทนี้ ก็หมายเฉพาะพระอนาคามีบุคคลที่สำเร็จปัญจมฌาน โดยอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้าเป็นพิเศษด้วย จึงจะได้ปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิ ถ้าลำพังสักแต่ว่าได้ปัญจมฌานอย่างธรรมดา ไม่มีอินทรีย์อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้าเป็นพิเศษ ก็จะต้องปฏิสนธิในเวหัปผลาภูมิเท่านั้น นอกจากนั้น พระอนาคามีที่ได้อรูปฌาน หรือได้รูปฌานที่ต่ำกว่าปัญจมฌาน ก็จะต้องปฏิสนธิในภูมิตามชั้นของฌานที่ตนได้หรือได้ฌานสูงกว่าแต่มีนิกกันติตัณหาพอใจในภูมิที่ต่ำกว่าชั้นของฌานที่ตนได้ ก็ต้องปฏิสนธิในภูมิที่ตนพอใจนั้นเอง

พระอรหันต์ มีสาธกบาลีในวิสุทธิมรรคมหาฎีกาแสดงไว้ว่า

ปูชาทิวิเสสํ อรหตีติ = อรหํ ผู้ที่ควรแก่การบูชาของเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่า พระอรหันต์

พระอรหันต์มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. พระอรหันตบุคคลที่สำเร็จโดย **เจโตวิมุตติ** เพราะเป็นผู้ปฏิบัติสมถภาวนา ได้ฌานมาก่อน ภายหลังมาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนได้เป็นพระอรหันต์ หรือผู้ที่ปฏิบัติเฉพาะวิปัสสนาภาวนา แต่เมื่อได้มรรคผลนั้นอารัมมณูปนิชฌาน พร้อมกับได้วิชชา ๓ อภิญญา ๒ เกิดขึ้นจะเรียกว่า มัคคสิทธิฌาน ก็ได้

๒. พระอรหันตบุคคลที่สำเร็จโดย **ปัญญาวิมุตติ** เพราะสำเร็จพระอรหันต์ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานล้วน ไม่ได้ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานมาเลย หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุกขวิปัสสกพระอรหันต์ คือผู้ปฏิบัติทำให้ฌานแห้งแล้ง (อารัมมณูปนิชฌาน) ไม่ใช่ลักขณูปนิชฌาน

อีกนัยหนึ่ง พระอรหันต์เมื่อแบ่งโดยคุณพิเศษมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. ปฏิสัมภิทาปัตตพระอรหันต์ ได้แก่ พระอรหันต์ที่ได้ปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ พร้อมกับการบรรลุอรหัตตมรรค อรหัตตผล

๒. อัปปฏิสัมภิทาปัตตพระอรหันต์ ได้แก่ พระอรหันต์ผู้ที่ไม่แตกฉานในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ เรียกว่า **มูคพระอรหันต์** คือพระอรหันต์ผู้ไม่มีความรู้ในทางปริยัติธรรม

ปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา	แตกฉานในอรรถ (เนื้อความ)
๒. ธัมมปฏิสัมภิทา	แตกฉานในธรรม (สภาวะ)
๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา	แตกฉานในภาษา
๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา	แตกฉานในปฏิภาณ

ความหมายของจิต

กามาวจรจิต	หมายความว่า	จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ ๑๑ เป็นส่วนมาก
อกุศลจิต	”	จิตที่มีโทษและให้ผลตรงกันข้ามกับกุศลจิต หรือเป็นจิตที่เกิดพร้อมกับอกุศลเจตสิก

โลภมูลจิต	หมายความว่า	จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน
โทสมูลจิต	”	จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน
โมหมูลจิต	”	จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน
อเหตุกจิต	”	จิตที่ไม่มีเหตุ ๖ ประกอบ
สเหตุกจิต	”	จิตที่มีเหตุ ๖ ประกอบ
อกุศลวิปากจิต	”	วิบากที่เกิดจากอกุศลกรรม ๑๒ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่นที่ไม่ดีเป็นต้น
อเหตุกกุศลวิปากจิต	”	วิบากที่เกิดจากมหากุศลกรรม ๘ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่นที่ดีเป็นต้น แต่เป็นอเหตุกะ
อเหตุกกิริยาจิต	”	จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพังไม่ได้อาศัยกรรมแต่อย่างใด และไม่เป็นบุญเป็นบาป แต่เป็นอเหตุกะ
อโสภณจิต	”	จิตที่นอกจากโสภณจิตที่เป็นจิตสวยงาม หรือเป็นจิตที่ไม่เกิดพร้อมกับโสภณเจตสิก
โสภณจิต	”	จิตที่เกิดพร้อมกันกับโสภณเจตสิก หรือเป็นจิตที่สวยงาม
มหากุศลจิต	”	จิตที่ไม่มีโทษ และให้ผลเป็นความสุข ทั้งสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตน ทั้งเป็นเบื้องต้นของฌาน อภิญญา มรรค ผล
มหาวิปากจิต	”	จิตที่เป็นผลของมหากุศล เพราะเมื่อว่าโดยเวทนา สัมปโยคและสังขารแล้วก็เหมือนกันกับมหา-กุศลทุกประการ
มหากิริยาจิต	”	จิตที่มีชื่อว่ามหากุศลนั้นแหละ แต่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์
กามาวจรโสภณจิต	”	จิตที่สวยงามและเป็นกามาวจรจิตที่เกิดพร้อมกันกับโสภณเจตสิก ซึ่งท่องเที่ยวเกิดอยู่ในกามภูมิเป็นส่วนมาก
รูปาวจรจิต	”	จิตทั้ง ๑๕ ดวงนี้ ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูป และกิเลสรูปเป็นส่วนมาก

อรูปาวจรจิต	หมายความว่า	จิตทั้ง ๑๒ ดวงนี้ ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุอรูป และกิเลสอรูปเป็นส่วนมาก
มหัคคจิต	”	จิตที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ
โลกียจิต	”	จิตเหล่านี้ย่อมเกิดอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก
โลกุตตรจิต	”	จิตเหล่านี้พ้นจากโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก
ฌานจิต	”	จิตที่เกิดพร้อมกันกับองค์ฌาน ๕ มีวิตกองค์ฌาน เป็นต้น
อฌานจิต	”	จิตที่ไม่เกิดพร้อมกันกับองค์ฌาน ๕ มีวิตกองค์ฌาน เป็นต้น

หมายเหตุ ข้อสังเกตในการรวมจิตเข้าด้วยกันแล้วมีชื่อเรียกได้อีกชื่อหนึ่ง เช่น

รวมอกุศลจิต ๑๒ กับอเหตุกจิต ๑๘	เรียกว่า	อโสภณจิต ๓๐
รวมรูปาวจรจิต ๑๕ กับอรูปาวจรจิต ๑๒	”	มหัคคตจิต ๒๗
รวมกามาวจรจิต ๕๔ กับมหัคคตจิต ๒๗	”	โลกียจิต ๘๑
รวมมหัคคตจิต ๒๗ กับโลกุตตรจิต ๔๐	”	ฌานจิต ๖๗

จำแนกจิต ๑๒๑ เป็นนัยๆ มีอยู่ ๙ นัย (เรียกว่าเภทนัย)
เภทนัยทั้ง ๙ ย่อท่องว่า ชา, ภู, โส, โล, เห, ฌา, เว, สัม, สัง

เภทนัย คือการแยกประเภทของจิต

(๑) ชาติเภทนัย การแยกประเภทของจิตโดยชาติ มี ๔ คือ
อกุศลชาติ ๑๒ กุศลชาติ ๓๗ วิปากชาติ ๕๒ กิริยาชาติ ๒๐

อกุศลชาติ ๑๒ ดวง คือ

โลภมูลจิต	๘	รวมเป็นอกุศลชาติ ๑๒
โทสมูลจิต	๒	
โมหมูลจิต	๒	

กุศลชาติ ๓๗ ดวง คือ

มหากุศลจิต	๘	รวมเป็นกุศลชาติ ๓๗
มหัคคตกุศลจิต	๙	
มรรคจิต	๒๐	

วิปากชาติ ๕๒ ดวง คือ

อเหตุกวิปากจิต	๑๕	รวมเป็นวิปากชาติ ๕๒
มหาวิปากจิต	๘	
มหัคคตวิปากจิต	๙	
ผลจิต	๒๐	

กิริยาชาติ ๒๐ ดวง คือ

อเหตุกกิริยาจิต	๓	รวมเป็นกิริยาชาติ ๒๐
มหากิริยาจิต	๘	
มหัคคตกิริยาจิต	๙	

(๒) **ภูมิเภทนัย** การแยกประเภทของจิตโดยภูมิ มี ๔ คือ

กามภูมิ ๕๔ รูปภูมิ ๑๕ อรูปภูมิ ๑๒ โลกุตตรภูมิ ๔๐

กามภูมิ ๕๔ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นกามภูมิ ๕๔
อเหตุกจิต	๑๘	
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	

รูปภูมิ ๑๕ ดวง คือ

รูปาวจรกุศลจิต	๕	รวมเป็นรูปภูมิ ๑๕
รูปาวจรวิปากจิต	๕	
รูปาวจรกิริยาจิต	๕	

อรูปภูมิ ๑๒ ดวง คือ

อรูปาวจรกุศลจิต	๔	รวมเป็นอรูปภูมิ ๑๒
อรูปาวจรวิปากจิต	๔	
อรูปาวจรกิริยาจิต	๔	

โลกุตตรภูมิ ๔๐ ดวง คือ

มรรค	๒๐	รวมเป็นโลกุตตรภูมิ ๔๐
ผลจิต	๒๐	

(๓) **โสภณเภทนัย** การแยกประเภทของจิตโดยโสภณ มี ๒ คือ
อโสภณจิต ๓๐ โสภณจิต ๙๑

อโสภณจิต ๓๐ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นอโสภณจิต ๓๐
อเหตุกจิต	๑๘	

โสภณจิต ๙๑ ดวง คือ

กามาวจรโสภณจิต	๒๔	รวมเป็นโสภณจิต ๙๑
มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต	๔๐	

(๔) **โลกเภทนัย** การแยกประเภทของจิตโดยโลก มี ๒ คือ
โลกียจิต ๘๑ โลกุตตรจิต ๔๐

โลกียจิต ๘๑ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นโลกียจิต ๘๑
อเหตุกจิต	๑๘	
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	
มหัคคตจิต	๒๗	

โลกุตตรจิต ๔๐ ดวง คือ

มรรคจิต	๒๐	รวมเป็นโลกุตตรจิต ๔๐
ผลจิต	๒๐	

(๕) เหตุเภทนัย การแยกประเภทของจิตโดยเหตุ มี ๒ คือ อเหตุกจิต ๑๘ สเหตุจิต ๑๐๓

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ

อกุศลวิปากจิต	๗	รวมเป็นอเหตุกจิต ๑๘
อเหตุกกุศลวิปากจิต	๘	
อเหตุกกิริยาจิต	๓	

สเหตุกจิต ๑๐๓ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นสเหตุกจิต ๑๐๓
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	
มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต	๔๐	

(๖) ฌานเภทนัย การแยกประเภทของจิตโดยฌาน มี ๒ คือ อฌานจิต ๕๔ ฌานจิต ๖๗

อฌานจิต ๕๔ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นอฌานจิต ๕๔
อเหตุกจิต	๑๘	
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	

ฌานจิต ๖๗ ดวง คือ

มหัคคตจิต	๒๗	รวมเป็นฌานจิต ๖๗
โลกุตตรจิต	๔๐	

(๗) เวทนาเภทนัย การแยกประเภทของจิตโดยเวทนา มี ๕ คือ
สุขสหคตจิต ๑ ทุกขสหคตจิต ๑ โสมนัสสสหคตจิต ๖๒
โทมนัสสสหคตจิต ๒ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕

สุขสหคตจิต ๑ ดวง คือ สุขสหคตกายวิญญาณจิต ๑
ทุกขสหคตจิต ๑ ดวง คือ ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑

โสมนัสสสหคตจิต ๖๒ ดวง คือ

กามโสมนัสสสหคตจิต	๑๘	รวมเป็นโสมนัสสสหคตจิต ๖๒
ปฐมฌานจิต	๑๑	
ทุติยฌานจิต	๑๑	
ตติยฌานจิต	๑๑	
จตุตถฌานจิต	๑๑	

โทมนัสสสหคตจิต ๒ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒

อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ ดวง คือ

กามอุเบกขาสหคตจิต	๓๒	รวมเป็นอุเบกขาสหคตจิต ๕๕
ปัญจมฌานจิต	๒๓	

หมายเหตุ กามโสมนัสสสหคตจิต ๑๘ ดวง คือ โลภมูลโสมนัส ๔ โสมนัสสันตีรณ-จิต ๑ โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหาวิบากโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔

กามอุเบกขาสหคตจิต ๓๒ ดวง คือ โลภมูลอุเบกขา ๔ โมหมูลจิต ๒ อเหตุกอุเบกขา ๑๔ มหากุศลอุเบกขา ๔ มหาวิบากอุเบกขา ๔ มหากิริยาอุเบกขา ๔

(๘) สัมปโยคเภทนัย การแยกประเภทของจิตโดยสัมปโยค มี ๒ คือ สัมปยุตตจิต ๘๗ วิปปยุตตจิต ๓๔

สัมปยุตตจิต ๘๗ ดวง คือ

ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต	๔	รวมเป็นสัมปยุตตจิต ๘๗
โทสมูลจิต	๒	
โมหมูลจิต	๒	
กามาวจรญาณสัมฯ	๑๒	
มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต	๔๐	

วิปปยุตตจิต ๓๔ ดวง คือ

ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต	๔	รวมเป็นวิปปยุตตจิต ๓๔
อเหตุกจิต	๑๘	
ญาณวิปปยุตตจิต	๑๒	

หมายเหตุ กามาวจรญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ ดวง คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔

ญาณวิปปยุตตจิต ๑๒ ดวง คือ มหากุศลญาณวิปปยุตตจิต ๔ มหาวิบากญาณวิปปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณวิปปยุตตจิต ๔

(๙) สังขารเภทนัย การแยกประเภทของจิตโดยสังขาร มี ๒ คือ อสังขาริกจิต ๓๗ สสังขาริกจิต ๘๔

อสังขาริกจิต ๓๗ ดวง คือ

อกุศลอสังขาริกจิต	๗	รวมเป็นอสังขาริกจิต ๓๗
อเหตุกจิต	๑๘	
กามาวจรโสภณอสังฯ	๑๒	

สสังขาริกจิต ๘๔ ดวง คือ

อกุศลสสังขาริกจิต	๕	รวมเป็นสสังขาริกจิต ๘๔
กามาวจรโสภณสสังฯ	๑๒	
มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต	๔๐	

หมายเหตุ **อกุศลอสังขาริกจิต ๗ ดวง คือ** โลภมูลจิตดวงที่ ๑, ๓, ๕, ๗ โทสมูลจิตดวงที่ ๑ โมหมูลจิต ๒

กามาวจรโสภณอสังขาริกจิต ๑๒ ดวง คือ มหากุศลจิตดวงที่ ๑, ๓, ๕, ๗ มหาวิปากจิตดวงที่ ๑, ๓, ๕, ๗ มหากิริยาจิตดวงที่ ๑, ๓, ๕, ๗

อกุศลสสังขาริกจิต ๕ ดวง คือ โลภมูลจิตดวงที่ ๒, ๔, ๖, ๘ โทสมูลจิตดวงที่ ๒

กามาวจรโสภณสสังขาริกจิต ๑๒ ดวง คือ มหากุศลจิตดวงที่ ๒, ๔, ๖, ๘ มหาวิปากจิตดวงที่ ๒, ๔, ๖, ๘ มหากิริยาจิตดวงที่ ๒, ๔, ๖, ๘

ข้อควรจำจิตที่สงเคราะห์เข้าในประเภทต่างๆ ดังนี้

อเหตุกจิต	๑๘	สงเคราะห์เข้าในวิปปยุตตจิต
โมหมูลจิต	๒	อเหตุกจิต ๑๘ สงเคราะห์เข้าในอสังขาริกจิต
ฌานจิต	๖๗	สงเคราะห์เข้าในสสังขาริกจิต
ฌานจิต	๖๗	สงเคราะห์เข้าในสัมปยุตตจิต

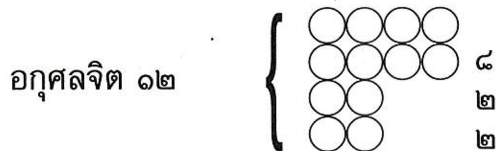
จบ จิตปรมัตถ์

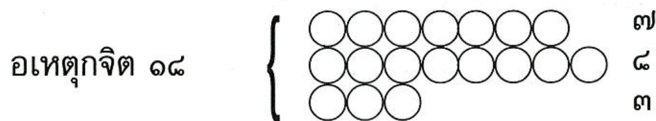

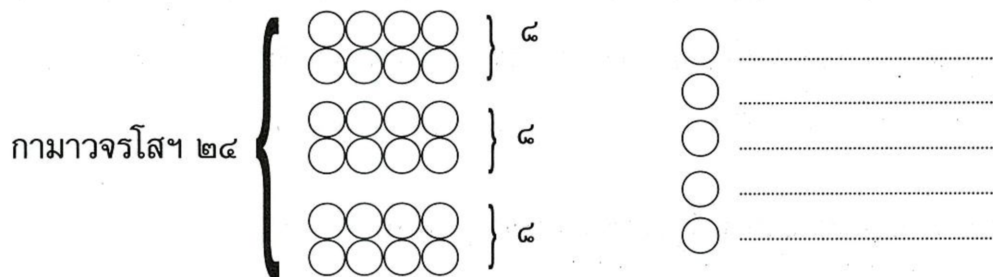
ภาพประกอบเภทนัยทั้ง ๘

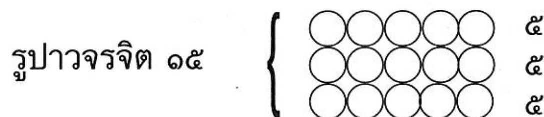
แบบฝึกหัดสำหรับนักศึกษาหัดคิดและระบายสีเพื่อช่วยความจำ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย..

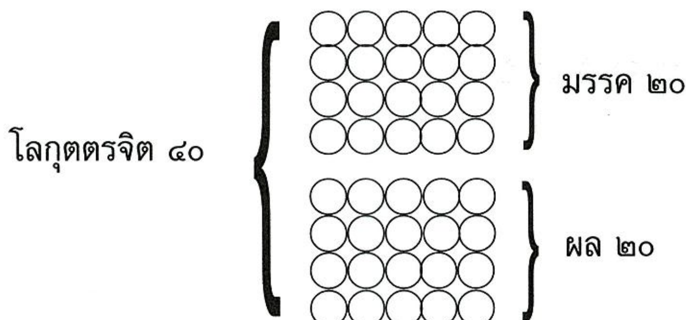

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย..

อกุศลจิต ๑๒
๘
๒
๒

อเหตุกจิต ๑๘
๗
๘
๓

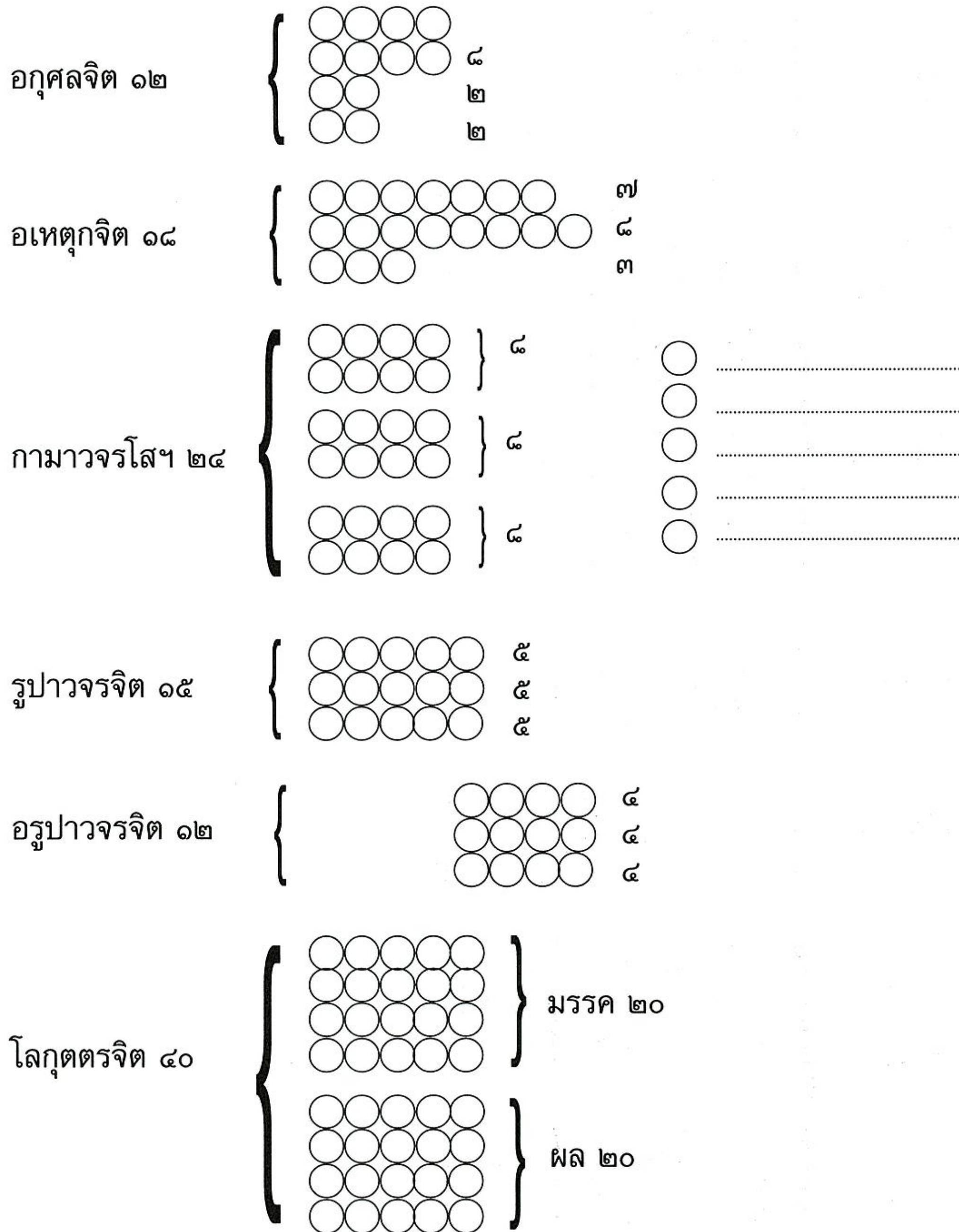
กามาวจรโสฯ ๒๔
๘
๘
๘
....
....
....
....
....

รูปาวจรจิต ๑๕
๕
๕
๕

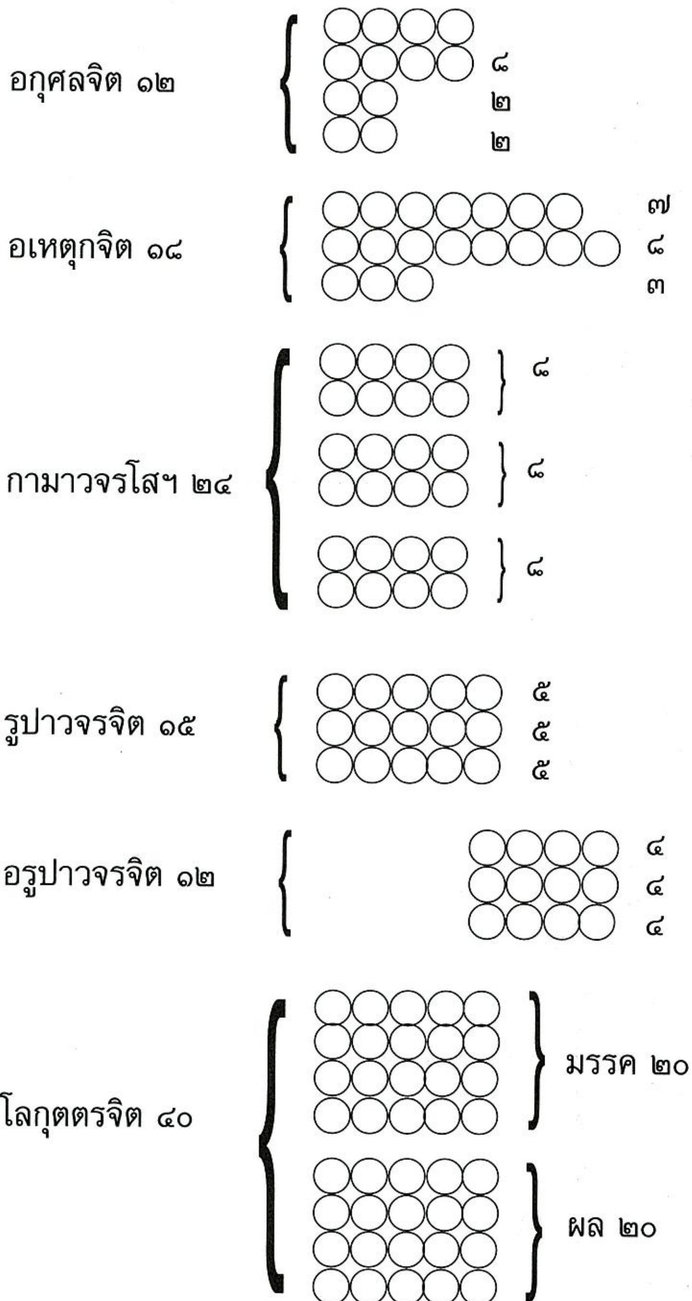
อรูปาวจรจิต ๑๒
๔
๔
๔

โลกุตตรจิต ๔๐
มรรค ๒๐
ผล ๒๐

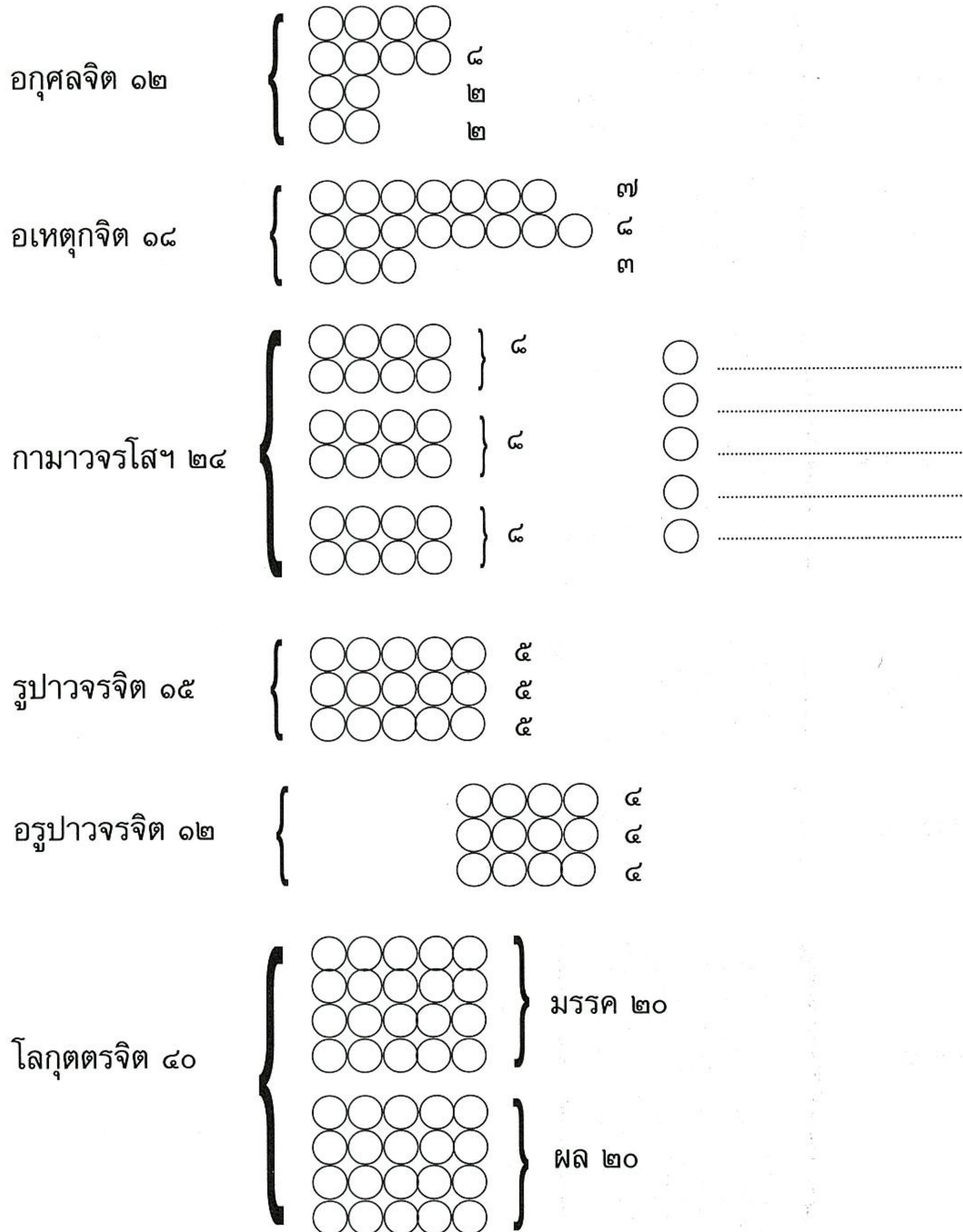
จำแนกจิต ๑๒๑ โดย..

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย...

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย...

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย..

อกุศลจิต ๑๒ ๘ ๒ ๒

อเหตุกจิต ๑๘ ๗ ๘ ๓

กามาวจรโสฯ ๒๔ ๘ ๘ ๘

....

....

....

....

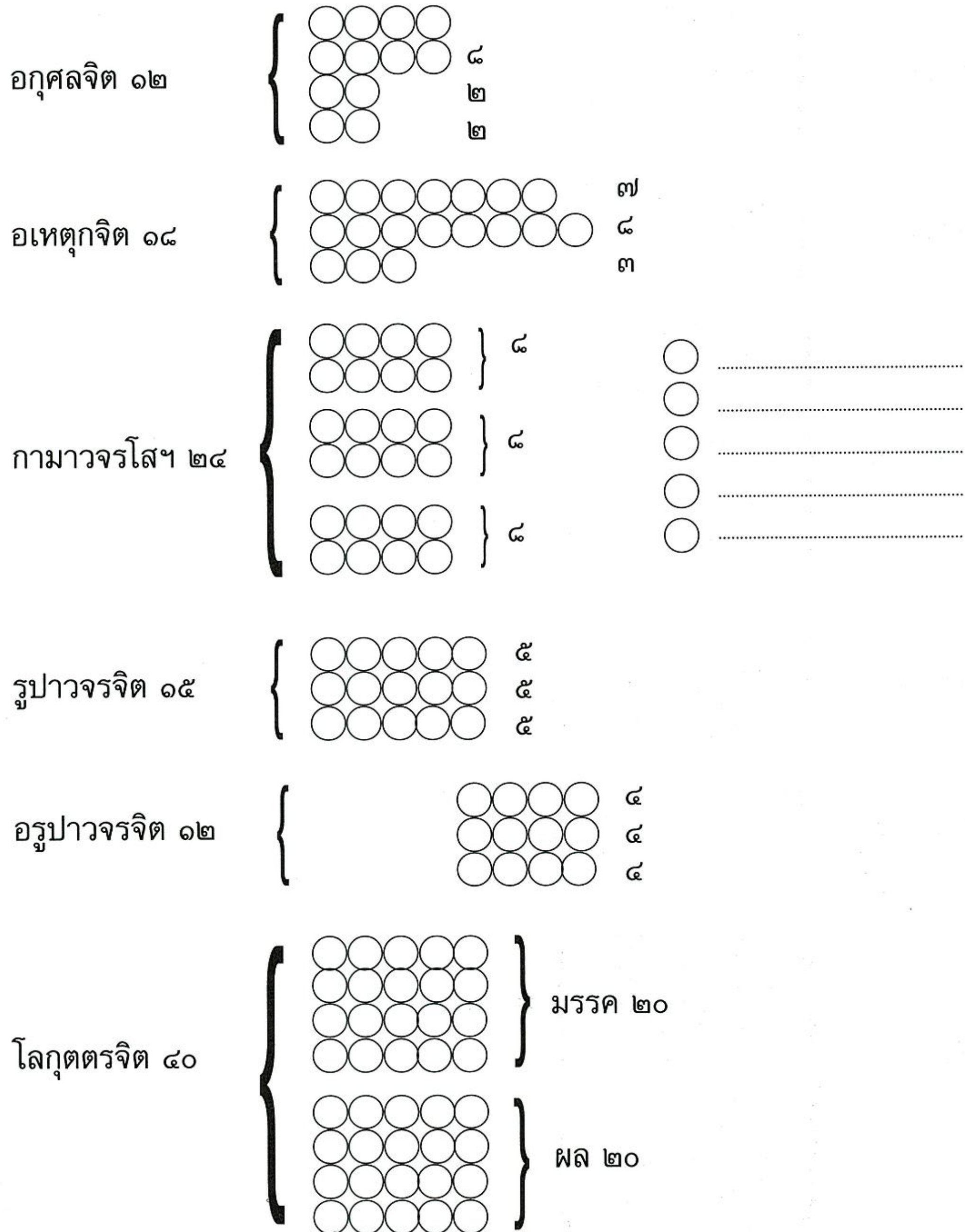
....

รูปาวจรจิต ๑๕ ๕ ๕ ๕

อรูปาวจรจิต ๑๒ ๔ ๔ ๔

โลกุตตรจิต ๔๐ มรรค ๒๐ ผล ๒๐

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย...

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย..

อกุศลจิต ๑๒ ๘ ๒ ๒

อเหตุกจิต ๑๘ ๗ ๘ ๓

กามาวจรโสฯ ๒๔ ๘ ๘ ๘

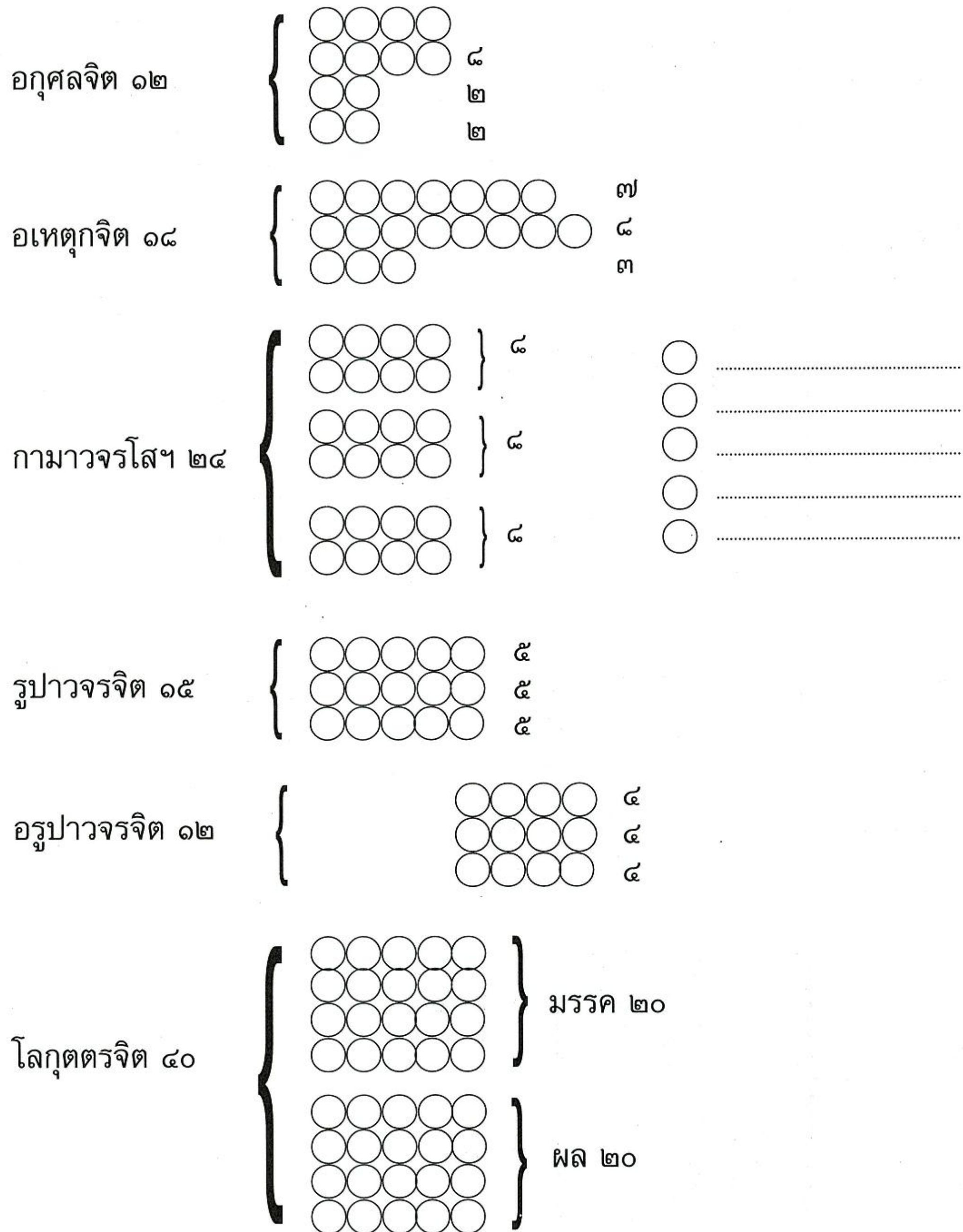
....
....
....
....
....

รูปาวจรจิต ๑๕ ๕ ๕ ๕

อรูปาวจรจิต ๑๒ ๔ ๔ ๔

โลกุตตรจิต ๔๐ มรรค ๒๐ ผล ๒๐

จำแนกจิต ๑๒๑ โดย...

(๒) ปริจเฉทที่ ๒

๒. เจตสิกปรมัตถ์

ลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก คือ

๑. **เอกุปปาทะ** เจตสิกนี้เกิดพร้อมกับจิตเสมอ หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิกก็เกิดขึ้นด้วยกัน จะว่าจิตเกิดก่อน เจตสิกเกิดทีหลัง หรือเจตสิกเกิดก่อนจิตเกิดทีหลังนั้นไม่ได้

๒. **เอกนิโรธะ** ในทำนองเดียวกันนั้น เมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับด้วยกัน ไม่มีใครดับก่อนหรือดับทีหลัง

๓. **เอกาลัมพนะ** อารมณ์ที่เจตสิกเข้าไปรับอยู่นั้น ก็เป็นอารมณ์เดียวกันกับที่จิตเข้าไปรับนั้นเอง เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกก็รับสีขาวด้วย จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกก็รับสีดำด้วย ดังนี้เป็นต้น

๔. **เอกวัตถุกะ** ที่อาศัยเกิดของเจตสิก ก็เป็นชนิดเดียวกันกับที่อาศัยเกิดของจิต เช่น จิตอาศัยตาเกิด เจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย จิตอาศัยหูเกิด เจตสิกก็อาศัยหูเกิดด้วย จิตอาศัยหัวใจเกิด เจตสิกก็อาศัยหัวใจเกิดด้วย ดังนี้

คาถารับรองลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก

เอกุปฺปาทนิโรธา จ เอกาลมฺพนวตฺถุกา
เจโตยุตฺตา ทวิปญฺญาส ธมฺมา เจตสิกา มตา

นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบธรรมชาติของเจตสิก ซึ่งมีจำนวน ๕๒ ดวง ที่ประกอบกับจิตมีลักษณะดังนี้ คือ ๑. เกิดพร้อมกับจิต ๒. ดับพร้อมกับจิต ๓. มีอารมณ์เดียวกันกับจิต ๔. มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกับจิต

เจตสิก ๕๒ เมื่อว่าโดยราสีแล้วมีอยู่ ๓ คือ (ราสี แปลว่า กอง)

๑. อัญญสมานราสีเจตสิก ๑๓
๒. อกุศลราสีเจตสิก ๑๔
๓. โสภณราสีเจตสิก ๒๕

คาถารับรองเจตสิกปรมัตถ์ ๕๒ ดวง คือ

เตรสญฺญสมานา จ　　จุทฺทสากุสลา ตถา
โสภณา ปญฺจวีสาติ　　ทวิปญฺญาส ปวุจฺจเร

ท่านกล่าวจำนวนเจตสิกว่ามี ๕๒ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕

เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒ ดวง คือ

อัญญสมานเจตสิก	๑๓	รวมเป็นเจตสิกปรมัตถ์ ๕๒
อกุศลเจตสิก	๑๔	
โสภณเจตสิก	๒๕	

อัญญสมานเจตสิก ๑๓ ดวง คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๗	รวมเป็นอัญญสมานเจตสิก ๑๓
ปกิณณกเจตสิก	๖	

อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง คือ

โมจตุกเจตสิก	๔	รวมเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔
โลติกเจตสิก	๓	
โทจตุกเจตสิก	๔	
ถิทุกเจตสิก	๒	
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง คือ

โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙	รวมเป็นโสภณเจตสิก ๒๕
วิรตีเจตสิก	๓	
อัปปมัญญาเจตสิก	๒	
ปัญญินทรีย์เจตสิก	๑	

ความหมายของเจตสิก ๕๒ ดวง ตามลำดับ

ความหมายของอัญญสมานเจตสิก ๑๓ ดวง คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ

ผัสสะ ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์

เวทนา ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์

สัญญา ธรรมชาติที่จำอารมณ์

เจตนา ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์เพื่อให้ทำหน้าที่ของตนๆ

เอกัคคตา ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว

ชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม

มนสิการ ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ

วิตก ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ คือ คิดอารมณ์

วิจาร ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์

อธิโมกข์ ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์

วิริยะ ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์

ปีติ ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์

ฉันทะ ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์

ความหมายของอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง คือ

โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ

โมหะ ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้ คือหลง

อหิริกะ ธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริต

อโนตตัปปะ ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อทุจริต

อุทธัจจะ ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือรับอารมณ์ไม่มั่น

โลติกเจตสิก ๓ ดวง คือ

โลภะ ธรรมชาติที่มีความต้องการ และติดใจในกามคุณอารมณ์

ทิฏฐิ ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์

มานะ ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่ง ถือตัว

โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ

โทสะ ธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์

อิสสา ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น

มัจฉริยะ ธรรมชาติที่มีความหวงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตน

กุกกุจจะ ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

ถิทุกเจตสิก ๒ ดวง คือ

ถีนะ ธรรมชาติที่ทำให้จิตเซื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์

มิทธะ ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกเซื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ดวง คือ

วิจิกิจฉา ธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจ คือ วิพากษ์วิจารณ์ ในคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

ความหมายของโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง คือ

ศรัทธา ธรรมชาติที่มีความเชื่อและเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม

สติ ธรรมชาติที่มีความระลึกในอารมณ์ที่เกี่ยวด้วยกุศลธรรม มีคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

หิริ ธรรมชาติที่มีความเกลียดและละอายต่อการงานอันเป็นทุจริต

โอตตัปปะ ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการงานอันเป็นทุจริต

อโลภะ ธรรมชาติที่ไม่อยากได้ และไม่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์

อโทสะ ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์

ตัตตรมัชฌัตตตา ธรรมชาติที่ทำให้จิต เจตสิกสม่ำเสมอในกิจของตนๆ ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน

กายปัสสัทธิ ธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตปัสสัทธิ ธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิต ในการงานอันเป็นกุศล

กายลหุตา ธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตลหุตา ธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต ในการงานอันเป็นกุศล

กายมุทุตา ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตมุทุตา ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต ในการงานอันเป็นกุศล

กายกัมมัญญตา ธรรมชาติที่เป็นความควรของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตกัมมัญญตา ธรรมชาติที่เป็นความควรของจิต ในการงานอันเป็นกุศล

กายปาคุญญตา ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตปาคุญญตา ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิตในการงานอันเป็นกุศล

กายุชุกตา ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตุชุกตา ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิต ในการงานอันเป็นกุศล

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง คือ

สัมมาวาจา การกล่าววาจาที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ

สัมมากัมมันตะ	การกระทำที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ
สัมมาอาชีวะ	การประกอบอาชีพที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ

กรุณา	ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกขิตสัตว์ คือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความลำบากในกาลข้างหน้า
มุทิตา	ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขิตสัตว์ คือผู้ที่กำลังได้รับความสุขหรือผู้ที่จะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า

ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ ดวง คือ

ปัญญา	ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั่วๆ ไปตามความเป็นจริง

ความหมายรวมของเจตสิก

เจตสิก แปลว่า สภาพธรรมที่มีในจิต (อาศัยจิตเกิด)

อัญญสมานเจตสิก	หมายความว่า	เป็นเจตสิกที่เหมือนกันกับธรรมอื่น
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตทั้งหมดทั่วไป
ปกิณณกเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่ประกอบเรี่ยรายไปทั้งในฝ่ายโลกีย โลกุตตรโสภณ อโสภณ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา แต่ไม่ใช่ทั้งหมด
อกุศลเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมดตามสมควร
สัพพากุศลสาธารณเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ได้ทั่วไปทั้งหมด
โมจตุกเจตสิก	”	เจตสิก ๔ ดวง ที่มีโมหเจตสิกเป็นประธาน
โลติกเจตสิก	”	เจตสิก ๓ ดวง ที่มีโลภเจตสิกเป็นประธาน
โทจตุกเจตสิก	”	เจตสิก ๔ ดวง ที่มีโทสเจตสิกเป็นประธาน
ถิทุกเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ในอกุศลสสังขาริกจิต ๕ เท่านั้น

โสภณเจตสิก	หมายความว่า	เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ตามสมควร
โสภณสาธารณเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่ประกอบทั่วไปในจิตที่มีความสวยงามและไม่มีโทษ
วิรตีเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่มีเจตนางดเว้นจากทุจริตเป็นประธาน
อัปปมัญญาเจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสัตว์หรือสุขิตสัตว์ทั่วไปไม่จำกัด
ปัญญินทรีย์เจตสิก	”	เป็นเจตสิกที่มีหน้าที่ปกครองในการรู้สภาพธรรมโดยทั่วๆ ไปตามความเป็นจริง

ภาพเจตสิกปรมัตถ์ ๕๒ ดวง คือ

อัญญสมานฯ ๑๓

ผัส เว สัญ เจ เอ ชี มน — สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

ต ว อธิ วิ ปิ ฉัน — ปกิณณกเจตสิก ๖

อกุศลเจตฯ ๑๔

โม อหิ อโน อุท — โมจตุกเจตสิก ๔

โล ทิฏ มา — โลติกเจตสิก ๓

โท อิส มัจ กุก — โทจตุกเจตสิก ๔

ถีน มิท — ถิทุกเจตสิก ๒

วิจิ — วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

โสภณเจตสิก ๒๕

สัท สติ หิริ โอ อโล อโท ตัต — โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

ป ล มุ กัม ปา อุ

วาจา กัม อา — วิรตีเจตสิก ๓

กรุ มุทิ — อัปปมัญญาเจตสิก ๒

ปัญ — ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑

อธิบายเจตสิกปรมัตถ์

ผัสสะมีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. จักขุสัมผัสสะ	เอาผัสสเจตสิกที่ในจักขุวิญญาณจิต	๒	กระทบรูปารมณ์
๒. โสตสัมผัสสะ	เอาผัสสเจตสิกที่ในโสตวิญญาณจิต	๒	กระทบสัททารมณ์
๓. ฆานสัมผัสสะ	เอาผัสสเจตสิกที่ในฆานวิญญาณจิต	๒	กระทบคันธารมณ์
๔. ชิวหาสัมผัสสะ	เอาผัสสเจตสิกที่ในชิวหาวิญญาณจิต	๒	กระทบรสารมณ์
๕. กายสัมผัสสะ	เอาผัสสเจตสิกที่ในกายวิญญาณจิต	๒	กระทบโผฏฐัพพารมณ์
๖. มโนสัมผัสสะ	เอาผัสสเจตสิกที่ในมโนวิญญาณจิต	๗๖	กระทบธรรมารมณ์

เวทนามีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา	เอาเวทนาเจตสิกที่ในจักขุวิญญาณจิต	๒	เสวยรูปารมณ์ (อุ)
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา	เอาเวทนาเจตสิกที่ในโสตวิญญาณจิต	๒	เสวยสัททารมณ์ (อุ)
๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา	เอาเวทนาเจตสิกที่ในฆานวิญญาณจิต	๒	เสวยคันธารมณ์ (อุ)
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา	เอาเวทนาเจตสิกที่ในชิวหาวิญญาณจิต	๒	เสวยรสารมณ์ (อุ)
๕. กายสัมผัสสชาเวทนา	เอาเวทนาเจตสิกที่ในกายวิญญาณจิต	๒	เสวยโผฏฐัพพารมณ์ (สุ, ทุ)
๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา	เอาเวทนาเจตสิกที่มโนวิญญาณจิต	๗๖	เสวยธรรมารมณ์ (โส, โท, อุ)

สัญญาที่อยู่ ๖ ประการ คือ

๑. รูปสัญญา	เอาสัญญาเจตสิกที่ในจักขุวิญญาณจิต	๒	จำรูปารมณ์ (รูป)
๒. สัททสัญญา	เอาสัญญาเจตสิกที่ในโสตวิญญาณจิต	๒	จำสัททารมณ์ (เสียง)
๓. คันธสัญญา	เอาสัญญาเจตสิกที่ในฆานวิญญาณจิต	๒	จำคันธารมณ์ (กลิ่น)
๔. รสสัญญา	เอาสัญญาเจตสิกที่ในชิวหาวิญญาณจิต	๒	จำรสารมณ์ (รส)
๕. โผฏฐัพพสัญญา	เอาสัญญาเจตสิกที่ในกายวิญญาณจิต (เย็น, ร้อน, อ่อน, แข็ง, หย่อน, ตึง)	๒	จำโผฏฐัพพารมณ์
๖. ธัมมสัญญา	เอาสัญญาเจตสิกที่ในมโนวิญญาณจิต	๗๖	จำธรรมารมณ์

เจตนามีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. รูปสัญญาเจตนา	เอาเจตนาเจตสิกที่ในจักขุวิญญาณจิต	๒	กระตุ้นสัมปยุตตธรรม ในรูปารมณ์
๒. สัททสัญญูเจตนา	เอาเจตนาเจตสิกที่ในโสตวิญญาณจิต	๒	กระตุ้นสัมปยุตตธรรม ในสัททารมณ์

๓. คันธสัญญูเจตนา เอาเจตนาเจตสิกที่ในฆานวิญญาณจิต ๒ กระตุ้นสัมปยุตตธรรมในคันธารมณ์

๔. รสสัญญูเจตนา เอาเจตนาเจตสิกที่ในชิวหาวิญญาณจิต ๒ กระตุ้นสัมปยุตตธรรมในรสารมณ์

๕. โผฏฐัพพสัญญูเจตนา เอาเจตนาเจตสิกที่ในกายวิญญาณจิต ๒ กระตุ้นสัมปยุตตธรรมในโผฏฐัพพารมณ์

๖. ธัมมสัญญูเจตนา เอาเจตนาเจตสิกที่ในมโนวิญญาณจิต ๗๖ กระตุ้นสัมปยุตตธรรมในธรรมารมณ์

เอกัคคตามีอยู่ ๖ หรือ ๓ ประการ คือ

๑. เอาเอกัคคตาเจตสิกที่ในจักขุวิญญาณจิต ๒ สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในรูปารมณ์

๒. เอาเอกัคคตาเจตสิกที่ในโสตวิญญาณจิต ๒ สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในสัททารมณ์

๓. เอาเอกัคคตาเจตสิกที่ในฆานวิญญาณจิต ๒ สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในคันธารมณ์

๔. เอาเอกัคคตาเจตสิกที่ในชิวหาวิญญาณจิต ๒ สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในรสารมณ์

๕. เอาเอกัคคตาเจตสิกที่ในกายวิญญาณจิต ๒ สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในโผฏฐัพพารมณ์ (เป็น ๑. ขณิกสมาธิ)

๖. เอาเอกัคคตาเจตสิกที่มโนวิญญาณจิต ๗๖ สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในธรรมารมณ์ (เป็น ๒. อุปจารสมาธิ ๓. อัปปนาสมาธิ)

ชีวิตมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. รูปชีวิต รักษากัมมชรูปทั้งหลาย

๒. นามชีวิต รักษานามจิต และนามเจตสิก

มนสิการมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อารัมมณปฏิปาทกมนสิการ คือมนสิการให้เกิดอารมณ์ อ. ได้แก่มนสิการเจตสิก

๒. วิถีปฏิปาทกมนสิการ คือมนสิการให้เกิดวิถีจิต อ. ได้แก่ปัญจทวาราวัชชนจิต

๓. ชวนปฏิปาทกมนสิการ คือมนสิการให้เกิดชวนจิต อ. ได้แก่มโนทวาราวัชชนจิต

ภาพวิถีจิตประกอบมนสิการ ๓ ประการ ดังนี้

วิตกมีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. รูปวิตกฺโก	ตรึกในรูป
๒. สทฺทวิตกฺโก	ตรึกในเสียง
๓. คนฺธวิตกฺโก	ตรึกในกลิ่น
๔. รสวิตกฺโก	ตรึกในรส
๕. โผฏฺฐพฺพวิตกฺโก	ตรึกในโผฏฐัพพารมณ์ (สัมผัส)
๖. ธมฺมวิตกฺโก	ตรึกในธรรมารมณ์

อีกนัยหนึ่ง วิตกมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. สมฺมาวิตกฺโก	ตรึกในทางที่ถูก
๒. มิจฺฉาวิตกฺโก	ตรึกในทางที่ผิด

วิจารมีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. รูปวิจาโร	พิจารณารูป
๒. สทฺทวิจาโร	พิจารณาเสียง
๓. คนฺธวิจาโร	พิจารณากลิ่น
๔. รสวิจาโร	พิจารณารส
๕. โผฏฺฐพฺพวิจาโร	พิจารณาโผฏฐัพพารมณ์
๖. ธมฺมวิจาโร	พิจารณาธรรมารมณ์

อธิโมกข์มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. สมฺมาธิโมกฺโข	ตัดสินอารมณ์ได้เด็ดขาดและถูกต้อง
๒. มิจฺฉาธิโมกฺโข	ตัดสินได้เด็ดขาดแต่ผิด

วิริยะมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. กายิกวิริยะ	ความเพียรทางกาย
๒. เจตสิกวิริยะ	ความเพียรทางใจ

(ด้วยสังเวควัตถุ ๘ อย่างคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อบายภูมิ ๔)

ปีติมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. ขุทฺทกาปีติ	ปีติอย่างน้อยหรือปีติเล็กน้อย
๒. ขณิกาปีติ	ปีติชั่วขณะ
๓. โอกกันติกาปีติ	ปีติเป็นพักๆ
๔. อุพเพงคาปีติ	ปีติอย่างโลดโผน (ตัวลอย)
๕. ผรณาปีติ	ปีติซาบซ่าน (ปีติในฌานจิต)

ฉันทะมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. กามฉนฺท	ความพอใจในกาม
๒. กตฺตุกมฺยตาฉนฺท	ความพอใจใคร่จะทำ

โมหเจตสิก คือ ความหลง (ความไม่รู้)

ความไม่รู้ในที่นี้ หมายเฉพาะไม่มีความรู้ในธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ทุกฺเข อญาณํ	ไม่รู้ในทุกข์
๒. ทุกฺขสมุทเย อญาณํ	ไม่รู้เหตุให้เกิดทุกข์
๓. ทุกฺขนิโรเธ อญาณํ	ไม่รู้การดับทุกข์
๔. ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทาย อญาณํ	ไม่รู้หนทางที่จะให้เข้าถึงความดับทุกข์
๕. ปุพฺพนฺเต อญาณํ	ไม่รู้ในขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น ในส่วนที่เป็นอดีต (อเหตุกทิฏฐิ ไม่เชื่อเหตุ)
๖. อปรนฺเต อญาณํ	ไม่รู้ในขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น ในส่วนที่เป็นอนาคต (อุจเฉททิฏฐิ เห็นว่าสูญ และนัตถิทิฏฐิ ไม่เชื่อผล)
๗. ปุพฺพนฺตาปรนฺเต อญาณํ	ไม่รู้ในขันธ์ อายตนะ ธาตุ ทั้งในส่วนที่เป็นอดีตและอนาคต (อกริยทิฏฐิ) ไม่เชื่อทั้งเหตุทั้งผล)
๘. อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อญาณํ	ไม่รู้ในธรรมที่มีเหตุให้เกิดผลอันต่อเนื่องกัน (อัตตทิฏฐิ เชื่อว่าเป็นตัวเป็นตน)

อหิริกเจตสิก มีการไม่เคารพตน เป็นเหตุใกล้ให้เกิด ที่ไม่เคารพตนเพราะ

ก. ไม่ละอายต่อวัย ข. ไม่ละอายต่อเพศ

ค. ไม่ละอายต่อตระกูล ง. ไม่ละอายต่ออกุศลจิตของตนที่เกิดขึ้นภายในใจ

อโนตตัปปเจตสิก ไม่มีการเคารพผู้อื่นเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

อุทธัจจเจตสิก มีการไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์นั้นเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

โลภเจตสิก อรรถของโลภโดยปริยาย ในไวยากรณ์ ตามบาลีในปรมัตถทีปนีฎีกาได้จำแนกออกเป็น ๑๐ ประการ คือ

๑. ตัณหา ความต้องการ
๒. ราคะ ความกำหนัด
๓. กามะ ความใคร่
๔. นันทิ ความเพลิดเพลิน
๕. อภิชฌา ความเพ่งเล็ง
๖. ชเนตติ ความก่อให้เกิดกิเลส
๗. โปโนพภวิก ความนำให้เกิดในภพใหม่ (มาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร)
๘. อิจฉา ความปรารถนา
๙. อาสา ความหวัง
๑๐. สังโยชน์ ความเกี่ยวข้อง ความผูกพัน ผูกมัด รัดไว้ ล่ามไว้

ตัณหา ความต้องการ ตามรูปวิเคราะห์ศัพท์

- **ปริตสฺสตีติ ตณฺหา (วิสุทธิมัคค์)**
  ความกระหายอยากได้ซึ่งอารมณ์นั้น เรียกว่า ตัณหา
- **กาโม จ โส ตณฺหา จาติ กามตณฺหา (ปรมัตถทีปนีฎีกา)**
  ความกำหนัดที่อยากได้ซึ่งกามคุณอารมณ์นั้น เรียกว่า กามตัณหา
- **สสฺสตทิฏฺฐิ สหคโต หิ ราโค ภวตณฺหาติ วุจฺจติ (วิสุทธิมัคค์)**
  ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วย สัสสตทิฏฐิ เรียกว่า ภวตัณหา (ในรูปฌาน รูปภพ)
- **อุจฺเฉททิฏฺฐิ สหคโต หิ ราโค วิภวตณฺหา วุจฺจติ (วิสุทธิมัคค์)**
  ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วย อุจเฉททิฏฐิ เรียกว่า วิภวตัณหา (ในอรูปฌาน อรูปภพ)

ทิฏฐิเจตสิก คำว่า ทิฏฐิ แปลตามพยัญชนะ คือตามตัวอักษร ตามศัพท์ แปลว่า ความเห็นไม่เจาะจงว่าเป็น ความเห็นผิดหรือความเห็นถูก

โดยอรรถ คือตามความหมายแห่งธรรมแล้ว ถ้าใช้ลอยๆ ว่าทิฏฐิเฉยๆ จะหมายถึงว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดเสมอไป เว้นไว้แต่ในที่ใดบ่งว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ จึงจะมีความหมายว่าเป็นความเห็นชอบหรือความเห็นถูก

ทิฏฐิเจตสิก ในที่นี้หมายถึงความเห็นผิดเสมอไป

ทิฏฐิ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ทิฏฐิสามัญ ได้แก่สักกายทิฏฐิ คือเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน บุคคล เรา เขา อันเป็นความเห็นผิด แต่ที่จัดเป็นสามัญเพราะทิฏฐิชนิดนี้มีประจำทั่วทุกตัวสัตว์เป็นปกติวิสัย (เว้นพระอริยบุคคล)

๒. ทิฏฐิพิเศษ ได้แก่นิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ คือ อเหตุกทิฏฐิ ไม่เชื่อในเหตุ นัตถิกทิฏฐิ ไม่เชื่อในผล อกริยทิฏฐิ ไม่เชื่อทั้งเหตุทั้งผล และสัสสตทิฏฐิ เห็นว่าเที่ยงแท้แน่นอน อุจเฉททิฏฐิ เห็นว่าสูญ ตลอดทั้งทิฏฐิ ๖๒ ทิฏฐิเหล่านี้ที่จัดเป็นทิฏฐิพิเศษนั้นก็เพราะว่าทิฏฐิชนิดนี้บางคนก็มี บางคนก็ไม่มี

มานเจตสิก มีโลภจิตที่เป็นทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตเป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น

มานะ ท่านจัดให้เป็น ๙ ประการ คือ

๑.	เป็นผู้เลิศกว่าเขา	สำคัญตัวว่า	เลิศกว่าเขา
๒.	”	”	เสมอเขา
๓.	”	”	เลวกว่าเขา
๔.	เป็นผู้เสมอเขา	”	เลิศกว่าเขา
๕.	”	”	เสมอเขา
๖.	”	”	เลวกว่าเขา
๗.	เป็นผู้เลวกว่าเขา	”	เลิศกว่าเขา
๘.	”	”	เสมอเขา
๙.	”	”	เลวกว่าเขา

อติมานะ ดูหมิ่นท่าน, สารัมภะ แข่งดี, ถัมภะ หัวดื้อ, สาเถยยะ โอ้อวด เหล่านี้จัดเป็นมานะทั้งสิ้น

ข้อที่ควรสังเกตก็คือ ไม่ว่าการเปรียบเทียบนั้นจะเป็นการเปรียบเทียบด้วยชาติโคตร สกุล รูป สมบัติ ทรัพย์ ศิลปวิทยา การงาน หรือความเฉลียวฉลาดก็ตาม ถ้าเกิดมีการเปรียบเทียบขึ้นเมื่อใดก็เป็นมานะเมื่อนั้น

โทสเจตสิก มีอาฆาตวัตถุ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

อาฆาตวัตถุ คือ เรื่องที่จะให้เกิดโทสะมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. อาฆาตเขา เพราะคิดว่าเขา ได้ ทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา
๒. " " กำลัง "
๓. " " จัก "
๔. " " ได้ ทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารักเราชอบ
๕. " " กำลัง "
๖. " " จัก "
๗. " " ได้ ทำคุณทำประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียดเราชัง
๘. " " กำลัง "
๙. " " จัก "
๑๐. ความอาฆาตที่เกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร เช่น เกิดโกรธขึ้นมาเมื่อเดินไปสะดุดตอไม้หรือเหยียบหนาม เป็นต้น

อิสสาเจตสิก มีสมบัติของผู้อื่น เป็นเหตุใกล้ให้เกิด (พหิทธอารมณ์ คืออารมณ์ภายนอก)

มัจฉริยเจตสิก มีสมบัติของตนเอง เป็นเหตุใกล้ให้เกิด (อัชฌัตตอารมณ์ คืออารมณ์ภายใน)

มัจฉริยะมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. **อาวาสมัจฉริยะ** หวงแหนที่อยู่อาศัย
๒. **กุลมัจฉริยะ** หวงแหนสกุล
๓. **ลาภมัจฉริยะ** หวงแหนลาภสักการะ

๔. **วัณณมัจฉริยะ** หวงแหนผิวพรรณ วรรณะ

๕. **ธรรมมัจฉริยะ** หวงแหนธรรม

กุกกุจจเจตสิก มีการกระทำบาป และยังมิได้กระทำบุญ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ถีนเจตสิก มีการไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์นั้น เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

มิทธเจตสิก มีการไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์นั้น เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

วิจิกิจฉาเจตสิก มีการไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์นั้น เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

วิจิกิจฉามีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. **ปฏิรูปกวิจิกิจฉา** หมายถึงความสงสัยเทียม ไม่จัดเป็นนิวรณ์ เช่นความสงสัยในถนนหนทาง ชื่อของคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ เป็นต้น

๒. **นิวรณภูตวิจิกิจฉา** หมายถึงความสงสัยที่จัดเป็นนิวรณ์แท้ ได้แก่ ความสงสัย ๘ ประการ

วิจิกิจฉาเจตสิก นี้ หมายเอาความสงสัย ๘ ประการ คือ (มาในอภิธรรมปิฎก)

๑. **พุทฺเธ กงฺขติ** สงสัยในพระพุทธคุณทั้ง ๙ มี อรหํ เป็นต้น ว่าจะเป็นจริงดังที่กล่าวมานั้นหรือไม่

๒. **ธมฺเม กงฺขติ** สงสัยในพระธรรมคุณทั้ง ๖ สวากขาโต เป็นต้น ว่าจะเป็นจริงดังที่กล่าวมานั้นหรือไม่

๓. **สํเฆ กงฺขติ** สงสัยในพระสังฆคุณทั้ง ๙ มี สุปฏิปนฺโน เป็นต้น ว่าจะเป็นจริงหรือไม่

๔. **สิกฺขาย กงฺขติ** สงสัยในสิกขา คือข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา ว่าข้อปฏิบัติต่างๆ ที่พระพุทธโคดมได้ตรัสไว้นั้น จะผิดถูกประการใด และจะได้รับประโยชน์หรือไม่

๕. **ปุพฺพนฺเต กงฺขติ** สงสัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต คือที่ว่าสัตว์ทั้งหลายได้เคยเกิดมาแล้วแต่ในอดีตนั้น จริงหรือไม่

๖. **อปรนฺเต กงฺขติ** สงสัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคต คือที่ว่าเมื่อสัตว์ทั้งหลายตายแล้วจะเกิดต่อไปอีกนั้นจะเป็นจริงหรือไม่

๗. ปุพฺพนฺตาปรนฺเต กงฺขติ สงสัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคต คือสัตว์ทั้งหลายที่กำลังปรากฏอยู่ในบัดนี้นั้น กล่าวกันว่าได้เคยเกิดมาแล้วและจะเกิดต่อไปอีกนั้นจะเป็นจริงหรือไม่

๘. อิทปฺปจฺจยตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ กงฺขติ สงสัยในปฏิจจสมุปปันนธรรมมีสังขารเป็นต้น โดยปฏิจจสมุปปันนธรรมมีอวิชชา เป็นต้น เป็นปัจจัยคือในเรื่องบุญบาปและการสืบต่อแห่งภพใหม่ การเห็นการได้ยินของสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องมาจากความหลงและการจัดปรุงแต่งกาย เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุนั้น จะเป็นจริงหรือไม่

วิจิกิจฉา ความสงสัยที่มาในสุตตันตปิฎกนั้น มีอยู่ ๑๖ ประการ (ให้นักศึกษาดูในหนังสือคู่มือการเรียนการสอนปริจเฉทที่ ๘, ๙)

แนวการอธิบายโสภณเจตสิก

สัทธาเจตสิก มีปูชนียวัตถุเป็นเหตุใกล้ให้เกิด สทฺธา พีชํ ศรัทธาเปรียบเหมือนพืช อันจะงอกงามโตใหญ่ให้ออกผลในภายหน้า (กุศลใหม่)

เหตุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธามีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. รูปปฺปมาณิกา เลื่อมใสศรัทธาเพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม

๒. ลูขปฺปมาณิกา เลื่อมใสศรัทธาเพราะเห็นความประพฤติเรียบร้อยเคร่งในธรรมวินัย

๓. โฆสปฺปมาณิกา เลื่อมใสศรัทธาเพราะได้ฟังเสียงลือว่าดีอย่างนั้นอย่างนี้

๔. ธมฺมปฺปมาณิกา เลื่อมใสศรัทธาเพราะได้สดับธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดงธรรม

สติเจตสิก มีการจำได้แม่นยำเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

หิริเจตสิก มีความเคารพในตนเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

โอตตัปปเจตสิก มีความเคารพผู้อื่นเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

หิริ กับ โอตตัปปะ จะเกิดได้ต้องอาศัยเหตุภายนอก ๔ เหตุภายใน ๘ อย่างใดอย่างหนึ่ง

เหตุภายนอก ๔ อย่าง คือ

๑. อตฺตานุวาทภยํ	กลัวต่อการถูกติเตียนตนด้วยตนเอง
๒. ปรวาทานุภยํ	กลัวต่อการถูกติเตียนจากผู้อื่น
๓. ทณฺฑภยํ	กลัวต่อราชทัณฑ์ คือกฎหมายบ้านเมือง
๔. ทุคฺคติภยํ	กลัวต่อภัยในอบายภูมิ

เหตุภายใน ๘ อย่าง คือ

๑. กุละ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงตระกูลของตน
๒. วยะ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงวัยของตน
๓. พาหุสัจจะ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงการศึกษาของตน
๔. ชาติมหัตตะ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงชาติอันประเสริฐของตน
๕. สัตถุมหัตตะ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงพระพุทธเจ้า บิดา มารดา ครู อาจารย์
๖. ทายัชชมหัตตะ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงมรดกของพระพุทธเจ้า ของบิดามารดาซึ่งตนเองจะต้องรับทรัพย์มรดกเหล่านั้น
๗. สพรหมจารีมหัตตะ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงเพื่อนที่ดีที่เคยคบกันมา
๘. สูรภาวะ	ละอายบาปกลัวบาปโดยคำนึงถึงความกล้าหาญและความสงบเสงี่ยมเจียมตัวของตน

อโลภเจตสิก มีการเอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์นั้น เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

อโทสเจตสิก มีการเอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์นั้น เป็นเหตุให้ใกล้เกิด

ขนฺติ	คือ	ความอดทน	องค์ธรรมได้แก่ อโทสเจตสิก
อกฺโกธ	คือ	ความไม่โกรธ	
เมตฺตา	คือ	ความรักใคร่	

ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก มีสัมปยุตตธรรม เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

กายปัสสัทธิเจตสิก
จิตตปัสสัทธิเจตสิก
} เจตสิก ๒ ดวงนี้ มีเจตสิก มีจิต เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

กายลหุตาเจตสิก เป็นต้น จนถึง จิตตุชุกตาเจตสิก เป็นที่สุด ก็มีเจตสิก มีจิตเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

วิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ มีคุณธรรม คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ เป็นต้น เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

สัมมาวาจามีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. **กถาสัมมาวาจา** ได้แก่ การกล่าววาจาที่ดี มีศีลธรรม เพื่อหวังประโยชน์แก่ผู้ฟัง เช่นอาจารย์สอนศิษย์ เป็นต้น

๒. **เจตนสัมมาวาจา** ได้แก่ ผู้มีเจตนาสมาทานศีล ว่าจะละเว้นจากวจีทุจริต มีการไม่กล่าวมุสา เป็นต้น

๓. **วิรตีสัมมาวาจา** ได้แก่ การเว้นจากวาจาทุจริตทั้ง ๔ มีเว้นจากมุสา เป็นต้น ในเมื่อมีอารมณ์ที่ควรจะล่วงปรากฏอยู่เฉพาะหน้า (วิรมิตัพพวัตถุ)

สัมมากัมมันตะมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. **ยถาพลังสัมมากัมมันตะ** ได้แก่ การกระทำการงานโดยชอบ การงานที่ไม่ทุจริต มีการประกอบกุศลเป็นต้น ตามกำลังของตน

๒. **เจตนาสัมมากัมมันตะ** ได้แก่ เจตนาที่ตั้งใจสมาทานว่าจะละเว้นกายทุจริต มีการไม่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น

๓. **วิรตีสัมมากัมมันตะ** ได้แก่ การเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ มีเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ในเมื่อมีอารมณ์ที่ควรจะล่วงมาปรากฏอยู่เฉพาะหน้า (วิรมิตัพพวัตถุ)

สัมมาอาชีวะมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. **วิริยสัมมาอาชีวะ** ได้แก่ ความเพียรในการกระทำการงานหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม

๒. **วิรตีสัมมาอาชีวะ** ได้แก่ การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวแก่อาชีพ

วิรมิตัพพวัตถุ คือวัตถุที่พึงงดเว้นเฉพาะหน้า

กรุณาเจตสิก มีการได้เห็นสัตว์อนาถาอันถูกทุกข์ครอบงำ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

มุทิตาเจตสิก มีการได้เห็นสัตว์มีสมบัติ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ลักษณะการเกิดขึ้นของกรุณาเจตสิก ดังนี้

ก. อวิหิงสา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ข. กรุณา ยังประโยชน์ช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์อีกด้วย

ค. โสก เราสูญเสียของที่เรารัก ก็โศกเศร้า

ง. กรุณา เห็นผู้อื่นสูญเสียสิ่งที่เขารักเราก็ช่วยให้เขาพ้นทุกข์จากการเศร้าโศก

เมตตา กับ กรุณา จัดเป็นอพยาปาท

มุทิตา กับ อุเบกขา จัดเป็นอนภิชฌา

ปัญญาเจตสิก มีสมาธิ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ปัญญามี ๓ นัย คือ

๑. กัมมสกตาปัญญา ปัญญาที่รู้ว่ากรรมเป็นสมบัติของตน

๒. วิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่รู้รูปนามขันธ์ ๕ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๓. โลกุตตรปัญญา ปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจจะ ๔

คาถาแสดงอนิยตโยคี และ นิยตโยคีเจตสิก

อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกุจฺจ วิรตีกรุณาทโย
นานา กทาจิ มาโน จ ถินมิทฺธํ ตถา สห
ยถาวุตฺตานุสาเรน เสสา นิยตโยคิโน
สงฺคหญฺจ ปวกฺขามิ เตสนฺทานิ ยถารหํ

อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตีเจตสิก ๓ กรุณา มุทิตา รวมเจตสิก ๘ ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้ง บางคราว และไม่ประกอบพร้อมกัน ชื่อว่า นานากทาจิเจตสิก มานะ ก็ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว ชื่อว่า กทาจิเจตสิก ถินะ มิทธะทั้ง ๒ ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว แต่พร้อมกัน ชื่อว่า สหกทาจิเจตสิก เจตสิก ๔๑ ที่เหลือจาก ๑๑ ดวงนี้ เป็นเจตสิกที่ประกอบได้แน่นอน ชื่อว่า **นิยตโยคีเจตสิก**

บัดนี้ จะแสดงการนับจำนวนเจตสิกตามสัมปโยคนัยที่ประกอบได้ตามสมควร

อนิยตโยคีเจตสิก หมายความว่า เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ไม่แน่นอน

อนิยตโยคีเจตสิก ๑๑ ดวง คือ มานะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มิทธะ วีรตีเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒

อนิยตโยคีเจตสิกมี ๓ ประเภท คือ

๑. นานากทาจิเจตสิก	เป็นเจตสิกที่ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราวและไม่ประกอบพร้อมกัน มี ๘ ดวง คือ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒
๒. กทาจิเจตสิก	เป็นเจตสิกที่ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว มี ๑ ดวง คือ มานะ
๓. สหกทาจิเจตสิก	เป็นเจตสิกที่ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว แต่พร้อมกันมี ๒ ดวง คือ ถีนะ มิทธะ

สัมปโยคนัย

สัมปโยคนัย คือการยกเจตสิกขึ้นมากล่าวเป็นประธาน และหาจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นๆ ประกอบได้

สัมปโยคนัย มี ๑๖ นัย คือ

อัญญสมานเจตสิก	๑๓	มีสัมปโยคนัย	๗	นัย
อกุศลเจตสิก	๑๔	”	๕	นัย
โสภณเจตสิก	๒๕	”	๔	นัย
รวมเป็นสัมปโยคนัย			**๑๖**	**นัย**

อัญญสมานเจตสิก ๑๓ มีสัมปโยคนัย ๗ นัย คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ แต่ละดวง ประกอบได้ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ทั้งหมดนับเป็น ๑ นัย

วิตกเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๕๕ ดวง คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิ ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ประกอบไม่ได้ ๖๖ ดวง คือ ทวิ ๑๐ ทุติย ๑๑ ตติย ๑๑ จตุตถ ๑๑ ปัญจ ๒๓ นับเป็น ๑ นัย

วิจารเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๖๖ ดวง คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิ ๑๐) ปฐม ๑๑ ทุติย ๑๑

ประกอบไม่ได้ ๕๕ ดวง คือ ทวิ ๑๐ ตติย ๑๑ จตุตถ ๑๑ ปัญจ ๒๓ นับเป็น ๑ นัย

อธิโมกขเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๑๑๐ ดวง คือกามจิต ๔๓ (เว้นทวิ ๑๐ วิจิ ๑) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐

ประกอบไม่ได้ ๑๑ ดวง คือ ทวิ ๑๐ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ นัย เป็น ๑ นัย

วิริยเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๑๐๕ ดวง คือ กามจิต ๓๘ (เว้นอเหตุกวิ ๑๕ ปัญจ ๑) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐

ประกอบไม่ได้ ๑๖ ดวง คือ อเหตุกวิ ๑๕ ปัญจ ๑ นับเป็น ๑ นัย

ปีติเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๕๑ ดวง คือกามโสมนัสสสหคตจิต ๑๘ ปฐม ๑๑ ทุติย ๑๑ ตติย ๑๑

ประกอบไม่ได้ ๗๐ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒ กายวิญ ๒ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ จตุตถ ๑๑ นับเป็น ๑ นัย

ฉันทเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๑๐๑ ดวง คือ กามจิต ๓๔ (เว้นโมหมูลจิต ๒. อเหตุกจิต ๑๘) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐

ประกอบไม่ได้ ๒๐ ดวง คือ โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ นับเป็น ๑ นัย

อกุศลเจตสิก ๑๔ มีสัมปโยคนัย ๕ คือ

โมจตุกเจตสิก ๔ แต่ละดวง ประกอบได้ในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด นับเป็น ๑ นัย

โลติกเจตสิก ๓ โลภเจตสิก ประกอบได้ในโลภมูลจิต ๘ ทิฏฐิเจตสิก ประกอบได้ในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ มานเจตสิก ประกอบได้ในทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ นับเป็น ๑ นัย

โทจตุกเจตสิก ๔ แต่ละดวง ประกอบได้ในโทสมูลจิต ๒ นับเป็น ๑ นัย

ถิทุกเจตสิก ๒ แต่ละดวง ประกอบได้ในอกุศลสสังขาริกจิต ๕ นับเป็น ๑ นัย

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ประกอบได้ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ นับเป็น ๑ นัย

โสภณเจตสิก ๒๕ มีสัมปโยคนัย ๔ นัย คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ แต่ละดวง ประกอบได้ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง คือ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ นับเป็น ๑ นัย

วิรตีเจตสิก ๓ แต่ละดวง ประกอบได้ในจิต ๑๖ หรือ ๔๘ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ นับเป็น ๑ นัย

อัปปมัญญา-เจตสิก ๒ แต่ละดวง ประกอบได้ในจิต ๒๘ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจมฌานจิต ๓) นับเป็น ๑ นัย

ปัญญาเจตสิก ๑ ประกอบได้ในจิต ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง คือ กามาวจรญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ นับเป็น ๑ นัย

ย่อหลักสัมปโยคนัย ๑๖ นัย ประกอบภาพเจตสิก

อัญญสมานเจตสิก ๑๓ มีสัมปโยคนัย ๗ นัย คือ

เจตสิก	**ประกอบได้และไม่ได้**	**นับเป็นนัย**	**ภาพเจตสิก ๕๒**
สัพพฯ	๗ ๘๙ หรือ ๑๒๑	๑	๘๙ ๘๙ ๘๙ ๘๙ ๘๙ ๘๙ ๘๙ หรือ ๑๒
วิตกเจตสิก	๕๕/๖๖	๑	๕๕ ๖๖ ๑๑๐ ๑๐๕ ๕๑ ๑๐๑
วิจารเจตสิก	๖๖/๕๕	๑	
อธิโมกขเจตสิก	๑๑๐/๑๑	๑	๖๖ ๕๕ ๑๑ ๑๖ ๗๐ ๒๐
วิริยเจตสิก	๑๐๕/๑๖		
ปีติเจตสิก	๕๑/๗๐	๑	
ฉันทเจตสิก	๑๐๑/๒๐	๑	

๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒
๘ ๔ ๔
๒ ๒ ๒ ๒
๕ ๕
๑

อกุศลเจตสิก ๑๔ มีสัมปโยคนัย ๕ นัย คือ

โมจตุกเจตสิก	๔	๑๒	๑
โลติกเจตสิก	๓	๘,๔,๔	๑
โทจตุกเจตสิก	๔	๒	๑
ถิทุกเจตสิก	๒	๕	๑
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	๑	๑

๕๙ ๕๙ ๕๙ ๕๙ ๕๙ ๕๙ ๕๙ หรือ ๙๑
๑๖ ๑๖ ๑๖ หรือ ๔๘ " "
๒๘ ๒๘ " "
๔๗ หรือ ๗๙ " "
" "
" "
" "

โสภณเจตสิก ๒๕ มีสัมปโยคนัย ๔ นัย คือ

โสภณสาธาฯ	๑๙	๕๙ หรือ ๙๑	๑
วิรตีเจตสิก	๓	๑๖ หรือ ๔๘	๑
อัปปมัญญาเจตสิก	๒	๒๘	๑
ปัญญาเจตสิก	๑	๔๗ หรือ ๗๙	๑

คาถาแสดงหลักสัมปโยคนัยโดยย่อ

สตฺต สพฺพตฺถ ยุชฺชนฺติ ยถาโยค ปกิณฺณกา
จุทฺทสากุสเลเสฺวว โสภเณเสฺวว โสภณา

แปล สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดทั่วไป ปกิณณเจตสิก ๖ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดตามที่ประกอบได้ อกุศลเจตสิก ๑๔ ย่อมประกอบในอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น โสภณเจตสิก ๒๕ ย่อมประกอบ ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ เท่านั้น

สังคหนัย

สังคหนัย คือการยกจิตขึ้นมากล่าวเป็นประธาน และหาจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตนั้นๆ ได้

สังคหนัย มี ๓๓ นัย คือ

อกุศลจิต	๑๒	มีสังคหนัย	๗	นัย
อเหตุกจิต	๑๘	”	๔	นัย
กามาวจรโสฯ	๒๔	”	๑๒	นัย
มหัคคตจิต	๒๗	”	๕	นัย
โลกุตตรจิต	๔๐	”	๕	นัย
รวมเป็นสังคหนัย			**๓๓**	**นัย**

อกุศลจิต ๑๒ มีสังคหนัย ๗ นัย คือ

จำนวนเจตสิก	๑๙	ดวง	ที่ประกอบได้ใน	ปฐมและทุติยอสังขาริก	นับเป็น	๑ นัย
”	๑๘	ดวง	”	ตติยและจตุตถอสังขาริก	”	๑ นัย
”	๒๐	ดวง	”	ปัญจมอสังขาริก	”	๑ นัย
”	๒๑	ดวง	”	ปฐมและทุติยสสังขาริก	”	๑ นัย
”	๒๐	ดวง	”	ตติยและจตุตถสสังขาริก	”	๑ นัย
”	๒๒	ดวง	”	ปัญจมสสังขาริก	”	๑ นัย
”	๑๕	ดวง	”	โมหมูลจิต ๒	”	๑ นัย

อเหตุกจิต ๑๘ มีสังคหนัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก	๑๒ ดวง	ที่ประกอบได้ในหสิตุปปาทจิต ๑		นับเป็น	๑ นัย
”	๑๑ ดวง	”	โสมนัสสันตีรณจิต ๑ กับมโนทวาราวัชชนจิต ๑	”	๑ นัย
”	๑๐ ดวง	”	มโนธาตุ ๓ กับอุเบกขาสันตีรณจิต ๒	”	๑ นัย
”	๗ ดวง	”	ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐	”	๑ นัย

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ มีสังคหนัย ๑๒ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๘ ดวง ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๒ นับเป็น ๑ นัย

”	๓๗ ทั้งคู่	”	จิตดวงที่ ๓/๔	”	๕/๖	”	๒ นัย
”	๓๖ ดวง	”	จิตดวงที่ ๗	”	๘	”	๑ นัย
”	๓๓ ดวง	”	จิตดวงที่ ๑	”	๒	”	๑ นัย
”	๓๒ ทั้งคู่	”	จิตดวงที่ ๓/๔	”	๕/๖	”	๒ นัย
”	๓๑ ดวง	”	จิตดวงที่ ๗	”	๘	”	๑ นัย
”	๓๕ ดวง	”	จิตดวงที่ ๑	”	๒	”	๑ นัย
”	๓๔ ทั้งคู่	”	จิตดวงที่ ๓/๔	”	๕/๖	”	๒ นัย
”	๓๓ ดวง	”	จิตดวงที่ ๗	”	๘	”	๑ นัย

มหัคคตจิต ๒๗ มีสังคหนัย ๕ นัย คือ

จำนวนเจตสิก	๓๕ ดวง	ที่ประกอบได้ในปฐมฌานจิต	๓	นับเป็น	๑	นัย
”	๓๔ ดวง	” ทุติยฌานจิต	๓	”	๑	นัย
”	๓๓ ดวง	” ตติยฌานจิต	๓	”	๑	นัย
”	๓๒ ดวง	” จตุตถฌานจิต	๓	”	๑	นัย
”	๓๐ ดวง	” ปัญจมฌานจิต	๑๕	”	๑	นัย

โลกุตตรจิต ๔๐ มีสังคหนัย ๕ นัย คือ

จำนวนเจตสิก	๓๖ ดวง	ที่ประกอบได้ในปฐมฌานจิต	๘	นับเป็น	๑	นัย
”	๓๕ ดวง	” ทุติยฌานจิต	๘	”	๑	นัย
”	๓๔ ดวง	” ตติยฌานจิต	๘	”	๑	นัย
”	๓๓ ทั้งคู่	” จตุตถฌานจิต ๘ ” กับปัญจมฌานจิต	๘	”	๒	นัย

หมายเหตุ การนับจำนวนสังคหนัย นั้น ให้นับจิตที่มีจำนวนเจตสิกเท่ากันเป็นนัยหนึ่ง มีบางดวงที่มีเจตสิกประกอบได้เท่ากันแต่นับเป็นสองนัย เช่น มหากุศลจิตดวงที่ ๓ กับดวงที่ ๔ ดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ มหาวิปากจิตดวงที่ ๓ กับดวงที่ ๔ ดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ และมหากิริยาจิตดวงที่ ๓ กับดวงที่ ๔ ดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ จิตเหล่านี้มีเจตสิกประกอบได้เท่ากันแต่นับเป็น ๒ นัย ที่เป็นเช่นนี้เพราะต่างกัน โดยเวทนาและสัมปโยค

คาถาแสดงหลักสังคหนัยโดยย่อ

ฉตฺตึสานุตฺตเร ธมฺมา ปญฺจตึส มหคฺคเต
อฏฺจตึสาปิ ลพฺภนฺติ กามาวจรโสภเณ
สตฺตวีสตึ ปุญฺญมฺหิ ทฺวาทสาเหตุเกติ จ
ยถาสมฺภวโยเคน ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

สังคหนัย คือการนับจำนวนเจตสิกในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ นั้น มี ๕ ประการ ตามสมควรที่ประกอบได้ คือ

ฉตฺตึสานุตฺตเร ธมฺมา ในโลกุตตรจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญาเจตสิก ๒)

ปญฺจตึส มหคฺคเต ในมหัคคจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตีเจตสิก ๓)

อฏฺจตึสาปิ ลพฺภนฺเต ในกามาวจรโสภณจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๘ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก

กามาวจรโสภเณ ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕

สตฺตวีสติ ปุญฺญมฺหิ ในอกุศลจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔

ทฺวาทสาเหตุเกติ จ ในอเหตุกจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๑๒ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทเจตสิก)

จำแนกเจตสิก ๒๗ โดยอกุศลจิต ๑๒
(สตฺตวีสติ ปุญฺญมฺหิ)

โลภมูลจิตดวงที่ ๑	มีเจตสิกประกอบได้	๑๙	ดวง	คือ อัญญ ๑๓ โมจตุก ๔ โลภะ ทิฏฐิ
” ๒	”	๒๑	”	คือ อัญญ ๑๓ โมจตุก ๔ โลภะ ทิฏฐิ ถิทุก ๒
” ๓	”	๑๙	”	คือ อัญญ ๑๓ โมจตุก ๔ โลภะ มานะ
” ๔	”	๒๑	”	คือ อัญญ ๑๓ โมจตุก ๔ โลภะ มานะ ถิทุก ๒
” ๕	”	๑๘	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุก ๔ โลภะ ทิฏฐิ
” ๖	”	๒๐	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุก ๔ โลภะ ทิฏฐิ ถิทุก ๒
” ๗	”	๑๘	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุก ๔ โลภะ มานะ
” ๘	”	๒๐	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุก ๔ โลภะ มานะ ถิทุก ๒
โทสมูลจิตดวงที่ ๑	มีเจตสิกประกอบได้	๒๐	ดวง	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุก ๔ โทจตุก ๔
” ๒	”	๒๒	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุก ๔ โทจตุก ๔ ถิทุก ๒
โมหมูลจิตดวงที่ ๑	”	๑๕	”	คือ อัญญ ๑๐ (เว้นอธิโมกข์ ปีติ ฉันท) โมจตุก ๔ วิจิกิจฉาเจตสิก ๑
” ๒	”	๑๕	”	คือ อัญญ ๑๑ (เว้นปีติ ฉันท) โมจตุกเจตสิก ๔

จำแนกเจตสิก ๑๒ โดยอเหตุกจิต ๑๘
(ทฺวาทสาเหตุเก)

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มีเจตสิกประกอบได้ ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
มโนธาตุ ๓

อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ รวม ๕ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๐ ดวง คือ อัญญ ๑๐ (เว้นวิริยะ ปีติ ฉันทะ)

โสมนัสสันตีรณจิต ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๑ ดวง คือ อัญญ ๑๑ (เว้นวิริยะ ฉันทะ)

มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๑ ดวง คือ อัญญ ๑๑ (เว้นปีติ ฉันทะ)

หสิตุปปาทจิต ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๒ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ)

จำแนกเจตสิก ๓๙ โดยกามาวจรโสภณจิต ๒๔
(อฏฺจตีสาปิ ลพฺภนฺติ กามาวจรโสภเณ)

มหากุศลจิตดวงที่	๑	กับดวงที่	๒	มีเจตสิกประกอบได้	๓๘ ดวง	คือ อัญญ ๑๓ โสภณ ๒๕
”	๓	”	๔	”	๓๗ ”	คือ อัญญ ๑๓ โสภณ ๒๔ (เว้นปัญญา)
”	๕	”	๖	”	๓๗ ”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณ ๒๕
”	๗	”	๘	”	๓๖ ”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณ ๒๔ (เว้นปัญญา)
มหาวิปากจิตดวงที่	๑	”	๒	”	๓๓ ”	คือ อัญญ ๑๓ โสภณสาธา ๑๙ ปัญญา ๑
”	๓	”	๔	”	๓๒ ”	คืออัญญ ๑๓ โสภณสาธา ๑๙
”	๕	”	๖	”	๓๒ ”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธา ๑๙ ปัญญา ๑
”	๗	”	๘	”	๓๑ ”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธา ๑๙
มหากิริยาจิตดวงที่	๑	กับดวงที่	๒	มีเจตสิกประกอบได้	๓๕ ดวง	คือ อัญญ ๑๓ โสภณ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)
”	๓	”	๔	”	๓๔ ”	คือ อัญญ ๑๓ โสภณ ๒๑ (เว้นวิรตี ๓ ปัญญา ๑)

มหากิริยาจิตดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖		มีเจตสิกประกอบได้	๓๔	ดวง	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณ ๒๒ (เว้นวีรตี ๓)
”	๗ ” ๘	”	๓๓	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณ ๒๑ (เว้นวิรตี ๓ ปัญญา ๑)

จำแนกเจตสิก ๓๕ โดยมหัคคตจิต ๒๗
(ปญฺจตึส มหคฺคเต)

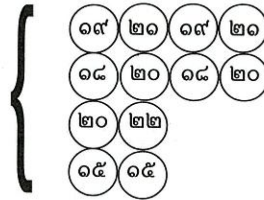
ปฐมฌานจิต	๓	มีเจตสิกประกอบได้	๓๕	ดวง	คือ อัญญ ๑๓ โสภณ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)
ทุติยฌานจิต	๓	”	๓๔	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)
ตติยฌานจิต	๓	”	๓๓	”	คือ อัญญ ๑๑ (เว้นวิตก วิจาร) โสภณ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)
จตุตถฌานจิต	๓	”	๓๒	”	คือ อัญญ ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)
ปัญจมฌานจิต	๑๕	”	๓๐	”	คือ อัญญ ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณ ๒๐ (เว้นวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

จำแนกเจตสิก ๓๖ โดยโลกุตตรจิต ๔๐
(ฉตฺตึสานุตฺตเร ธมฺมา)

ปฐมฌานจิต	๘	มีเจตสิกประกอบได้	๓๖	ดวง	คือ อัญญ ๑๓ โสภณ ๒๓ (เว้นอัปฺปมัญญา ๒)
ทุติยฌานจิต	๘	”	๓๕	”	คือ อัญญ ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)
ตติยฌานจิต	๘	”	๓๔	”	คือ อัญญ ๑๑ (เว้นวิตก วิจาร) โสภณ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)
จตุตถฌานจิต	๘ และ				
ปัญจมฌานจิต	๘	”	๓๓	”	คือ อัญญ ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

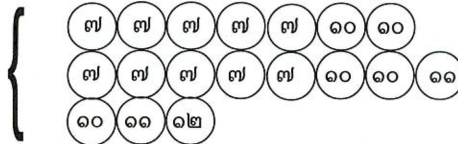
ภาพจิตประกอบสังคหนัย ๓๓ นัย

อกุศลจิต ๑๒

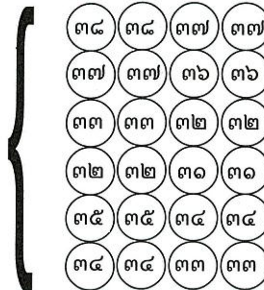
- มีสังคหนัย ๗ นัย

อเหตุกจิต ๑๘

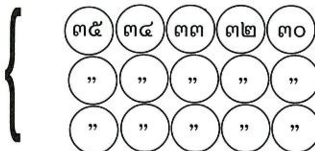
- มีสังคหนัย ๔ นัย

กามาวจรโสภณจิต ๒๔

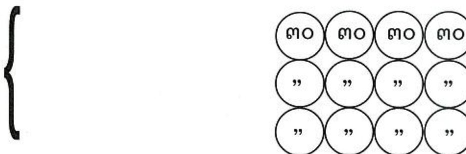
- มีสังคหนัย ๑๒ นัย

รูปาวจรจิต ๑๕

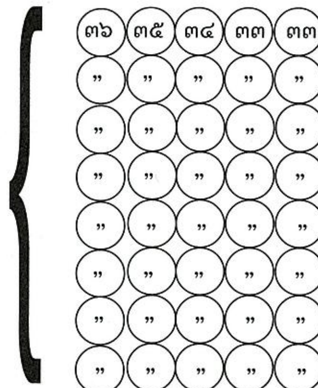

- มีสังคหนัย ๕ นัย

อรูปาวจรจิต ๑๒

โลกุตตรจิต ๔๐

- มีสังคหนัย ๕ นัย

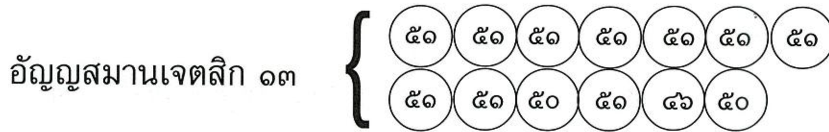
ตทุภยมิสสกนัย

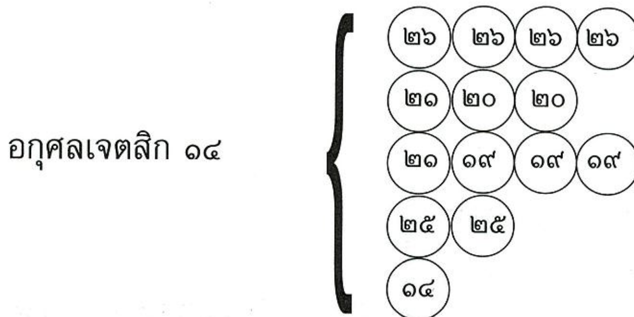
ตทุภยมิสสกนัย คือการยกเจตสิกขึ้นมากล่าวเป็นประธานและหาจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับเจตสิกนั้นๆ ได้ตามหลักสัมปโยคนัยและสังคหนัย รวมกัน

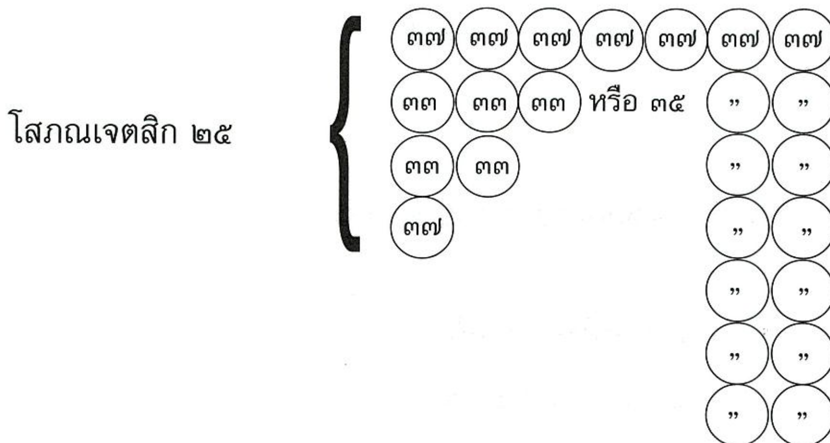
ตารางการแสดงตทุภยมิสสกนัย

เจตสิก ๕๒	สัง	สัม	รวมเจตสิกที่ประกอบได้
สัพพจิตต ๗ แต่ละดวง	๑๒๑	๕๒	๕๑ (เว้นตัวเอง)
วิตกเจตสิก	๕๕	๕๒	๕๑ (เว้นตัวเอง)
วิจารเจตสิก	๖๖	๕๒	๕๑ (เว้นตัวเอง)
อธิโมกขเจตสิก	๑๑๐	๕๑	๕๐ (เว้นวิจิ, ตัวเอง)
วิริยเจตสิก	๑๐๕	๕๒	๕๑ (เว้นตัวเอง)
ปีติเจตสิก	๕๑	๔๗	๔๖ (เว้นโทจตุก ๔, วิจิ, ตัวเอง)
ฉันทเจตสิก	๑๐๑	๕๑	๕๐ (เว้นวิจิ, ตัวเอง)
โมจตุก ๔ แต่ละดวง	๑๒	๒๗	๒๖ (เว้นตัวเอง)
โลภเจตสิก	๘	๒๒	๒๑ (เว้นตัวเอง)
ทิฏฐิเจตสิก	๔	๒๑	๒๐ (เว้นมานะ, ตัวเอง)
มานเจตสิก	๔	๒๑	๒๐ (เว้นทิฏฐิ, ตัวเอง)
โทสเจตสิก	๒	๒๒	๒๑ (เว้นตัวเอง)
อิสสาเจตสิก	๒	๒๒	๑๙ (เว้นมัจ, กุก, วิจิ, ตัวเอง)
มัจฉริยเจตสิก	๒	๒๒	๑๙ (เว้นอิส, กุก, วิจิ, ตัวเอง)
กุกกุจจเจตสิก	๒	๒๒	๑๙ (เว้นอิส, มัจ, วิจิ, ตัวเอง)
ถิทุกเจตสิก ๒ แต่ละดวง	๕	๒๖	๒๕ (เว้นวิจิ, ตัวเอง)
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	๑๕	๑๔ (เว้นตัวเอง)
โสภณสาฯ ๑๙ แต่ละดวง	๕๙/๙๑	๓๘	๓๗ (เว้นตัวเอง)
วิรตีเจตสิก ๓ แต่ละดวง	๑๖/๔๘	๓๘	๓๓ ที่เป็นโลกิยะ (เว้นวิรตี ๓ อัป ๒) ๓๕ ที่เป็นโลกุตตระ (เว้นตัวเอง)
อัปปมัญญา ๒ แต่ละดวง	๒๘	๓๘	๓๓ (เว้นวิรตี ๓ อัป ๒)
ปัญญาเจตสิก	๔๗/๗๙	๓๘	๓๗ (เว้นตัวเอง)

ภาพเจตสิกประกอบกับตทุภยมิสสกนัย

แสดงเจตสิกโดยพิสดาร ๓,๔๒๖

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๗	×	๑๒๑	=	๘๔๗	รวมเป็นสัพพจิตตฯ ๘๔๗	รวมเป็น อัญญฯ ๑,๓๓๕
วิตกเจตสิก	๑	×	๕๕	=	๕๕		
วิจารเจตสิก	๑	×	๖๖	=	๖๖	รวมเป็นปกิณณกฯ ๔๘๘	
อธิโมกขเจตสิก	๑	×	๑๑๐	=	๑๑๐		
วิริยเจตสิก	๑	×	๑๐๕	=	๑๐๕		
ปีติเจตสิก	๑	×	๕๑	=	๕๑		
ฉันทเจตสิก	๑	×	๑๐๑	=	๑๐๑		

โมจตุกเจตสิก	๔	×	๑๒	=	๔๘	รวมเป็นอกุศลเจตสิก ๘๓
โลภเจตสิก	๑	×	๘	=	๘	
ทิฏฐิเจตสิก	๑	×	๔	=	๔	
มานเจตสิก	๑	×	๔	=	๔	
โทจตุกเจตสิก	๔	×	๒	=	๘	
ถิทุกเจตสิก	๒	×	๕	=	๑๐	
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	×	๑	=	๑	

โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙	×	๙๑	=	๑,๗๒๙	รวมเป็นโสภณเจตสิก ๒,๐๐๘
วิรตีเจตสิก	๓	×	๔๘	=	๑๔๔	
อัปปมัญญาเจตสิก	๒	×	๒๘	=	๕๖	
ปัญญาเจตสิก	๑	×	๗๙	=	๗๙	

รวมเป็นเจตสิกโดยพิสดาร ๓,๔๒๖

จบเจตสิกปรมัตถ์

๑๖ เมษายน ๒๕๒๙

(๓) ปริจเฉทที่ ๖

๓. รูปปรมัตถ์ ๔. นิพพานปรมัตถ์

๓. รูปปรมัตถ์

คาถาการแสดงสงเคราะห์รูป ๕ นัย คือ

สมุทฺเทสา วิภาคา จ สมุฏฺฐานา กลาปโต

ปวตฺติกฺกมโต เจติ ปญฺจธา ตตฺถา สงฺคโห

การแสดงสงเคราะห์รูปในรูปปริจเฉทนี้ พระอนุรุทธาจารย์แสดงเป็น ๕ นัย คือ

๑. รูปสมุทเทสนัย การแสดงรูปโดยสังเขป
๒. รูปวิภาคนัย การจำแนกรูปโดยพิสดาร
๓. รูปสมุฏฐานนัย การแสดงสมุฏฐานของรูป
๔. รูปกลาปนัย การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวดๆ
๕. รูปปวัตติกกมนัย การแสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

หมวดที่ ๑

๑. รูปสมุทเทสนัย การแสดงรูปโดยสังเขป

โดยประเภทใหญ่มี ๒ คือ

๑. นิปผันนรูป ๑๘ คือ
มหาภูตรูป ๔
ปสาทรูป ๕
วิสยรูป ๗ หรือ ๔
ภาวรูป ๒
หทยรูป ๑
ชีวิตรูป ๑
อาหารรูป ๑

๒. อนิปผันนรูป ๑๐ คือ
ปริจเฉทรูป ๑
วิญญัตติรูป ๒
วิการรูป ๕ หรือ ๓
ลักขณรูป ๔

โดยประเภทเล็กมี ๑๑ คือ

๑. มหาภูตรูป ๔
๒. ปสาทรูป ๕
๓. วิสยรูป ๗ หรือ ๔
๔. ภาวรูป ๒
๕. หทยรูป ๑
๖. ชีวิตรูป ๑
๗. อาหารรูป ๑
๘. ปริจเฉทรูป ๑
๙. วิญญัตติรูป ๒
๑๐. วิการรูป ๕ หรือ ๓
๑๑. ลักขณรูป ๔

พระอนุรุทธาจารย์ ตั้งชื่อรูปปรมัตถ์แท้ ๑๘ รูปนั้นได้ ๕ ชื่อ คือ

๑. **สภาวรูป** คือรูปที่มีสภาวะของตนๆ

๒. **สลักขณรูป** คือรูปที่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ

๓. **นิปผันนรูป** คือรูปที่เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร

๔. **รูปรูป** คือรูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป

๕. **สัมมสนรูป** คือรูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้

(ย่อท่องว่า ส ส นิป. รูป สัม)

รูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์แท้ ๑๐ รูปนั้น ก็มีชื่อได้ ๕ ชื่อ คือ

๑. **อสภาวรูป** คือรูปที่ไม่มีสภาวะของตนๆ

๒. **อสลักขณรูป** คือรูปที่ไม่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ

๓. **อนิปผันนรูป** คือรูปที่ไม่ได้เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร

๔. **อรูปรูป** คือรูปที่ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป

๕. **อสัมมสนรูป** คือรูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ได้

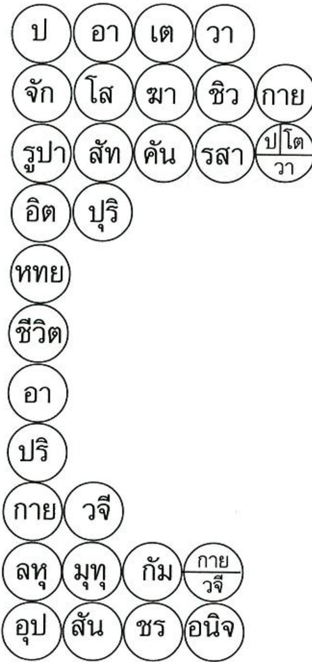
อีกนัยหนึ่ง รูป ๒๘ แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ คือ

๑. **มหาภูตรูป** หมายถึง รูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน มี ๔

๒. **อุปาทายรูป** หมายถึง รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดมี ๒๔

รูปปรมัตถ์ ๒๘ ดวง คือ

- มหาภูตรูป ๔ คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย
- ปสาทรูป ๕ คือ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย
- วิสยรูป ๗/๔ คือ รูปา สัททา คันธา รสา โผฏฐัพพา
- ภาวรูป ๒ คือ อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ
- หทยรูป ๑ คือ หทยวัตถุ
- ชีวิตรูป ๑ คือ ชีวิตินทรีย์
- อาหารรูป ๑ คือ กพฬีการาหาร
- ปริจเฉทรูป ๑ คือ อากาสธาตุ
- วิญญัติรูป ๒ คือ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ
- วิการรูป ๕/๓ คือ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา กาย วจี
- ลักขณรูป ๔ คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

องค์ธรรมของรูป ๒๘ คือ

ปถวี	ได้แก่	รูปแข็งและอ่อน
อาโป	”	รูปที่ไหลหรือเกาะกุม
เตโช	”	รูปที่เย็น ร้อน
วาโย	”	รูปที่หย่อน ตึง
จักขุปสาท	”	ความใสที่สามารถรับรูปารมณ์ได้
โสตปสาท	”	ความใสที่สามารถรับสัททารมณ์ได้
ฆานปสาท	”	ความใสที่สามารถรับคันธารมณ์ได้
ชิวหาปสาท	”	ความใสที่สามารถรับรสารมณ์ได้
กายปสาท	”	ความใสที่สามารถรับโผฏฐัพพารมณ์ได้
รูปารมณ์	”	สีต่างๆ
สัททารมณ์	”	เสียงต่างๆ
คันธารมณ์	”	กลิ่นต่างๆ

รสารมณ์	ได้แก่	รสต่างๆ
โผฏฐัพพารมณ์	"	เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
อิตถีภาวะ	"	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง
ปุริสภาวะ	"	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นชาย
หทยะ	"	รูปที่เกิดอยู่ในหัวใจ และเป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิกทั้งหลาย
ชีวิตะ	"	รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย
อาหาระ	"	รูปที่นำให้อาหารชรูปเกิด
ปริจเฉทะ	"	อากาสรูปที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป
กายวิญญัติ	"	การเคลื่อนไหวต่างๆ ของร่างกาย
วจีวิญญัติ	"	การเคลื่อนไหวต่างๆ ของวาจา
ลหุตา	"	ความเบาของนิปผันนรูป
มุทุตา	"	ความอ่อนของนิปผันนรูป
กัมมัญญตา	"	ความควรแก่การงานของนิปผันนรูป
อุปจยะ	"	ความเกิดขึ้นครั้งแรกและเกิดขึ้นครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูป
สันตติ	"	ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูปจนถึงตาย
ชรตา	"	ความแก่ของนิปผันนรูป
อนิจจตา	"	ความดับของนิปผันนรูป

แสดงจำนวนรูป ๒๘ ตามลำดับดังนี้ คือ

ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ หทยะ ชีวิตะ อาหาระ ปริจเฉทะ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

หมายเหตุ การนับจำนวนรูป ๒๘ ตามลำดับนี้ ให้นับเอาวิสยรูปเพียง ๔ (เว้นโผฏฐัพพารมณ์) เพราะไปซ้ำกัน กับมหาภูตรูปแล้ว ส่วนวิการรูปก็ให้นับเอาเพียง ๓ (เว้นกายวิญญัติ วจีวิญญัติ)

แนวอธิบายรูป ๒๘ โดยสังเขป

มหาภูตรูป ๔

(๑) ปถวี แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ (มาในวิสุทธิมัคค์)

๑. ลกฺขณปถวี หรือ ปรมัตถปถวี ได้แก่ ลักษณะแข็งและอ่อน (ตามนัยแห่งอภิธรรม) ปถวี เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกว่าธาตุดิน มีลักษณะแข็ง (กกฺขฬลกฺขณา) เมื่อเปรียบเทียบกับมหาภูตรูปที่เหลืออีก ๓

๒. สสมฺภารปถวี ได้แก่ สัมภาระของดิน หรือสุตฺตนฺปถวี คือปถวีที่กล่าวตามนัยแห่งพระสูตร (อาการ ๓๒ เป็นธาตุดิน ๒๐) ดังนี้

ก. ตจปญฺจก	-	เกสา ผม, โลมา ขน, นขา เล็บ, ทนฺตา ฟัน, ตโจ หนัง
ข. วกฺกปญฺจก	-	มสํ เนื้อ, นหารู เอ็น, อฏฺฐิ กระดูก, อฏฺฐิมิญฺชํ เยื่อในกระดูก, วกฺกํ ม้าม
ค. ปปฺผาสปญฺจก	-	หทยํ หัวใจ, ยกนํ ตับ, กิโลมกํ พังผืด, ปิหกํ ไต, ปปฺผาสํ ปอด
ฆ. มตฺถลุงฺคปญฺจก	-	อนฺตํ ไส้ใหญ่, อนฺตคุณํ ไส้น้อย, อุทฺริยํ อาหารใหม่, กฺรีสํ อาหารเก่า, มตฺถลุงฺคํ มันสมอง

๓. กสิณปถวี หรือ อารมฺมณปถวี คือดินที่เป็นนิมิตทั้งปวง ได้แก่ ปริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต

๔. ปกติปถวี หรือ สมฺมติปถวี ได้แก่ดินตามปกติที่สมมุติเรียกกันว่าดิน

หมายเหตุ ตจปญฺจก แปลว่า มีหนังเป็นที่ ๕ วกฺกปญฺจก แปลว่า มีม้ามเป็นที่ ๕ ปปฺผาสปญฺจก แปลว่า มีปอดเป็นที่ ๕ มตฺถลุงฺคปญฺจก แปลว่า มีมันสมองเป็นที่ ๕

(๒) อาโป แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ลกฺขณอาโป หรือ ปรมตฺถอาโป ได้แก่ลักษณะไหลและเกาะกุม (ตามนัยแห่งอภิธรรม) อาโป เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกว่า ธาตุน้ำ มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม (ปคฺฆรณลกฺขณา หรือ อาพนฺธนลกฺขณา) คือถ้าอาโปธาตุมีจำนวนมากก็จะทำให้วัตถุสิ่งนั้นเหลวและไหลไปได้ ถ้าอาโปธาตุมีจำนวนน้อยก็จะทำให้วัตถุสิ่งของนั้นๆ เกาะกุมกันเป็นก้อนเป็นกลุ่ม อุปมาเหมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมปรมาณูปถวีให้เกาะกุมกันเป็นรูปร่างสัณฐานขึ้นได้ฉันนั้น

๒. สสมฺภารอาโป ได้แก่ สัมภารของน้ำ หรือสุตฺตนฺตอาโป คืออาโปที่กล่าวตามนัยแห่งพระสูตร มีอยู่ ๑๒ คือ

ก. เมทจฺฉกฺก - ปิตฺตํ ดี, เสมฺหํ เสมหะ, ปุพฺโพ หนอง, โลหิตํ เลือด, เสโท เหงื่อ, เมโท มันข้น

ข. มุตฺตจฺฉกฺก - อสฺสุ น้ำตา, วสา มันเหลว, เขโฬ น้ำลาย, สงฺฆาณิกา น้ำมูก, ลสิกา ไขข้อ, มุตฺตํ น้ำมูตร

๓. กสิณอาโป หรือ อารมฺมณอาโป คือน้ำที่เป็นนิมิตทั้งปวง ได้แก่ ปริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต

๔. ปกติอาโป หรือ สมฺมติอาโป ได้แก่ น้ำตามปกติที่สมมุติเรียกกันว่าน้ำ

หมายเหตุ เมทจฺฉกฺก แปลว่า มีมันข้นเป็นที่ ๖ มุตฺตจฺฉกฺก แปลว่า มีน้ำมูตรเป็นที่ ๖

(๓) เตโช แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. **ลกฺขณเตโช หรือ ปรมตฺถเตโช** ได้แก่ ลักษณะเย็น ร้อน (ตามนัยแห่งอภิธรรม) เตโช เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกว่า ธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น ลักษณะร้อนชื่อว่า **อุณฺหเตโช** ลักษณะเย็นชื่อว่า **สีตเตโช** แต่เตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดนี้มีสภาวลักษณะคือมีสภาพที่เป็นไอเป็นลักษณะ (อุณฺหตฺตลกฺขณา)

๒. **สสมฺภารเตโช** ได้แก่สัมภารของไฟ หรือสุตฺตนฺตเตโช คือเตโชที่กล่าวตามนัยแห่งพระสูตร มีอยู่ ๕ อย่าง คือ (ย่อท่องว่า อุ, สัน, ท, ชี, ปา)

๑. **อุสฺมาเตโช** คือเตโชธาตุที่มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย (ไออุ่น)

๒. **สนฺตปฺปนเตโช** คือเตโชธาตุที่มีความร้อนมาก

๓. **ทหนเตโช** คือเตโชธาตุที่มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตไปได้

๔. **ชิรณเตโช** คือเตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง

๕. **ปาจกเตโช** คือเตโชธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

๓. **กสิณเตโช** หรืออารมฺมณเตโช คือไฟที่เป็นนิมิตทั้งปวง ได้แก่ ปริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต

๔. **ปกติเตโช** หรือ สมฺมติเตโช ได้แก่ ไฟธรรมดาที่ใช้ในการหุงต้ม

หมายเหตุ ในเตโชทั้ง ๕ อย่าง นั้น อุสฺมาเตโช และปาจกเตโช ทั้งสองนี้เท่านั้น ที่มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย

(๔) วาโย แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ลกฺขณวาโย หรือ ปรมตฺถวาโย ได้แก่ ลักษณะหย่อน ตึง (ตามนัยแห่งอภิธรรม) วาโย เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกว่า ธาตุลม มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว (วิตฺถมฺภนลกฺขณา หรือ สมีรณลกฺขณา) ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึงเรียกว่า วิตถัมภนวาโย ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวเรียกว่า สมีรณวาโย

๒. สสมฺภารวาโย คือสัมภารของลม หรือ สุตฺตนฺตวาโย คือวาโยธาตุที่กล่าวตามนัยแห่งพระสูตร มีอยู่ ๖ อย่าง คือ

๑. อุทฺธงฺคมวาโย	คือวาโยธาตุที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน
๒. อโธคมวาโย	คือวาโยธาตุที่พัดลงสู่เบื้องล่าง
๓. กุจฺฉิฏฺฐวาโย	คือวาโยธาตุที่อยู่ในช่องท้อง
๔. โกฏฺฐาสยวาโย	คือวาโยธาตุที่อยู่ในลำไส้ใหญ่
๕. องฺคมงฺคานุสารีวาโย	คือวาโยธาตุที่อยู่ทั่วร่างกาย
๖. อสฺสาสปสฺสาสวาโย	คือวาโยธาตุลมหายใจเข้าออก

๓. กสิณวาโย หรือ อารมฺมณวาโย คือลมที่เป็นนิมิตทั้งปวง ได้แก่ ปริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต

๔. ปกติวาโย หรือ สมฺมติวาโย ได้แก่ลมธรรมดาที่พัดผ่านไปมานี้แหละ

หมายเหตุ วาโยธาตุ ๖ อย่างที่กล่าวมานี้ ถ้าเกิดอยู่ในร่างกายของสัตว์ เรียกว่า อัชฌัตตวาโย ส่วนลมที่พัดไปมาอยู่ภายนอกนั้น เรียกว่า พหิทธวาโย

กายมีวิญญาณครอง เรียกว่า อัชฌัตตปถวี อาโป เตโช วาโย

กายไม่มีวิญญาณครอง เรียกว่า พหิทธปถวี อาโป เตโช วาโย

ปสาทรูป ๕

อธิบายสรุปในปสาทรูป ๕ พอได้ความดังนี้

ปสาทรูป ๕ เป็นรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรมมีความใส เป็นเครื่องรับรูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ได้ จักขุปสาท มีสัณฐานโตเท่ากับหัวของเหา ตั้งอยู่กลางตาดำ โสตปสาท มีสัณฐานเหมือนกับวงแหวน เป็นที่งอกแห่งขนแดงเส้นละเอียด ตั้งอยู่ภายในช่องหู ฆานปสาท มีสัณฐานดังกีบแพะ ตั้งอยู่ภายในช่องจมูก ชิวหาปสาท มีสัณฐานเหมือนปลายกลีบดอกอุบล ตั้งอยู่ในท่ามกลางลิ้น กายปสาท

มีสัณฐานคล้ายสำลีแผ่นบางๆ ชุบน้ำมันจนชุ่มเกิดแผ่อยู่ในร่างกายทั่วไป ยกเว้นปลายผม ปลายเล็บ ปลายขน หนัง ที่หนาและที่รวมแห่งอาหารใหม่ใต้ไส้ใหญ่

มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ

๑. เป็นปัญจวัตถุ อันเป็นที่ตั้งแห่งปัญจวิญญาณจิต มีจักขุวิญญาณจิต เป็นต้นอย่างหนึ่ง

๒. เป็นปัญจทวาร อันเป็นที่เกิดแห่งปัญจทวารวิถีจิต มีจักขุทวารวิถีจิต เป็นต้นอย่างหนึ่ง

คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ของขุนสรรพกิจโกศล อธิบายไว้ดังนี้

คำว่า **ปสาท** แปลว่า ความใส, ความเลื่อมใส

คำว่า **ปสาทรูป** คือรูปที่มีความใสสามารถรับปัญจารมณ์ได้

(๑) จักขุปสาท คำว่า จักขุ มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ปัญญาจักขุ เป็นการรู้ด้วยปัญญา องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก

๒. มังสจักขุ เป็นการเห็นด้วยตาเนื้อ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท

ปัญญาจักขุมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. พุทฺธจกฺขุ ได้แก่ ปัญญาที่รู้ในอัธยาศัยของสัตว์โลกมี อาสยานุสยญาณ ปัญญาที่รู้อัธยาศัยของเวไนยสัตว์ทั้งหลายประการหนึ่ง อินทริยปโรปริยัตติญาณ ปัญญาที่สามารถรู้อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายว่ายิ่งหรือหย่อนเพียงใดนี้ อีกประการหนึ่ง องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔

๒. สมนฺตจกฺขุ ได้แก่ สัพพัญญุตญาณ คือ ปัญญาที่สามารถรอบรู้สิ้นทั้งปวงในสังขตธรรมและอสังขตธรรม องค์ธรรม ได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตดวงที่ ๑

๓. ญาณจกฺขุ ได้แก่ อรหัตตมัคคญาณ คือ ปัญญาของพระอรหันต์ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ใน อรหัตตมัคคจิต ๑

๔. ธมฺมจกฺขุ ได้แก่ ปัญญาของอริยมรรคเบื้องต่ำ ๓ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมัคคจิตเบื้องต่ำ ๓

๕. ทิพฺพจกฺขุ ได้แก่ ปัญญาที่รู้ด้วยตาทิพย์ คืออภิญญา องค์ธรรมได้แก่ อภิญญาจิต ๒

สรุปแล้ว คำว่า จักขุ มีอยู่ ๖ ประการ คือ ปัญญาจักขุ ๕ มังสจักขุ ๑

(๒) โสตปสาท คำว่า โสต แปลว่า กระแส

คำว่า โสต มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. **ทิพฺพโสต** ปัญญาที่รู้ด้วยหูทิพย์ คือ อภิญญา องค์ธรรมได้แก่ อภิญญาจิต ๒

๒. **ตณฺหาโสต** กระแสของตัณหา หมายความว่าตัณหานั้นเป็นกระแสพาให้ไหลไปในอารมณ์ ๖ และไหลไปสู่กามภพ รูปภพ อรูปภพ

๓. **โสตปสาท** ได้แก่ ความใสที่สามารถรับสัททารมณ์ได้ องค์ธรรมได้แก่ โสต-ปสาท

(๓) ฆานปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับคันธารมณ์ได้ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท

(๔) ชิวหาปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับรสารมณ์ได้ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท

(๕) กายปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับโผฏฐัพพารมณ์ได้ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท

คำว่า กาย มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **ปสาทกาย**	องค์ธรรมได้แก่	กายปสาท
๒. **รูปกาย**	องค์ธรรมได้แก่	รูป ๒๗ (เว้นกายปสาท)
๓. **นามกาย**	องค์ธรรมได้แก่	จิต เจตสิก
๔. **บัญญัติกาย**	องค์ธรรมได้แก่	สมูหบัญญัติมี หัตถิกาย กองช้าง, อัสสกาย กองม้า เป็นต้น

หมายเหตุ ปสาทรูปทั้ง ๕ นี้ มีมหาภูตรูป ๔ ที่เกิดจากกรรม ในอดีตเป็นเหตุใกล้ให้เกิด เรียกว่า รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา นั้นเอง

วิสยรูป หรือ โคจรรูป

คำว่า วิสัย เป็นคำในภาษาไทย ซึ่งแปลว่า ขอบเขต, แดน, ความเป็นอยู่

วิสยรูป แปลว่า รูปที่เป็นอารมณ์

โคจรรูป แปลว่า รูปที่ท่องเที่ยวไปเหมือนโค

สรุปวิสยรูปตามวิเสสลักษณะดังนี้

๑. มีการกระทบกับปสาทรูปทั้ง ๕ มีจักขุปสาท เป็นต้น เป็นลักษณะ

๒. เป็นอารมณ์ให้แก่ ปัญจวิญญาณจิตทั้ง ๕ มีจักขุวิญญาณจิต เป็นต้น เป็นกิจ

๓. ปัญจวิญญาณจิต ทั้ง ๕ มีจักขุวิญญาณจิต เป็นต้น ยึดเอาไว้เป็นอารมณ์ เป็นผลปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

๔. มีมหาภูตรูปทั้ง ๔ ที่เกิดจากกรรม ในอดีตเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

คำว่า คันธะ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **สีลคนฺธ** ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

๒. **สมาธิคนฺธ** ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๓. **ปญฺญาคนฺธ** ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ

(คำว่า คันธะทั้ง ๓ นี้ ได้ในความหมายว่า ฟุ้งไปทั่ว, กระจายไปทั่ว, แผ่ไปทั่ว)

๔. **อายตนคนฺธ** ได้แก่ คันธารมณ์ คือ สุคนฺธ กลิ่นที่ดี, ทุคนฺธ กลิ่นที่ไม่ดี, ที่มากระทบทางจมูก

คำว่า รสะ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. **ธมฺมรส** ได้แก่ มัคคจิตตุปบาท โลกียกุศลจิต ๑๗ อกุศลจิต ๑๒ คือ ธรรมอันเป็นกุศลและอกุศลทั้งปวง

๒. **อตฺถรส** ได้แก่ ผลจิตตุปบาท ๔ โลกียวิปากจิต ๓๒ คือธรรมอันเป็นผลของกุศลและอกุศลทั้งหมด

๓. **วิมุตฺติรส** ได้แก่ พระนิพพาน

๔. **อายตนรส** ได้แก่ รสารมณ์ เมื่อรวมแล้วรสมีทั้งหมด ๖ รส คือ อมฺพิล รสเปรี้ยว, มธุร รสหวาน, โลณิก รสเค็ม, กฏุก รสเผ็ด, ติตฺต รสขม, กสาว รสฝาด (มาในพระไตรปิฎก)

สรุปวิสยรูปในหลักสูตร

๑. **รูปารมณ์** เป็นรูปที่แสดงความรู้สึกของผู้นั้นให้ปรากฏออกมา

๒. **สัททารมณ์** ได้แก่รูปที่เปล่งออกมาได้ (ได้แก่เสียงของสิ่งมีชีวิตเท่านั้น) หรือ รูปที่ทำให้โสตวิญญาณจิต รู้ได้ (ได้แก่เสียงของสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหมด)

๓. **คันธารมณ์** เป็นรูปที่แสดงให้ที่อาศัยของตนปรากฏ หรือเป็นรูปที่มีสภาพ คล้ายกับส่อว่าวัตถุสิ่งของนั้นๆ อยู่ที่นี่ (ท่านฎีกาจารย์)

๔. รสารมณ์ เป็นรูปที่เป็นที่พอใจของชิวหาวิญญาณจิต จะเป็นรสดีก็ตามไม่ดีก็ตาม คำว่าพอใจในที่นี้มุ่งหมายเอาการรู้รส มิได้มุ่งหมายเอาบุคคล เพราะธรรมดาบุคคลย่อมพอใจแต่ในรสที่ดีๆ เท่านั้น

๕. โผฏฐัพพารมณ์ เป็นรูปที่กายปสาทพึงถูกต้องได้ มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๕.๑ ปถวีโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ อ่อน แข็ง

๕.๒ เตโชโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ เย็น ร้อน

๕.๓ วาโยโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ หย่อน ตึง

สำหรับอาโปนั้น กายปสาทกระทบไม่ได้ เพราะอาโป เป็นธรรมารมณ์ รู้ได้ทางใจเท่านั้น

สรุปความว่า วิสยรูป หรือ โคจรรูป เป็นรูปที่เป็นอารมณ์ หรือ เป็นที่โคจรแห่งจิตเจตสิก เช่น

- รูปารมณ์ เกิดทางตา เป็นอารมณ์หรือเป็นที่โคจรของ จักขุวิญญาณจิต ๒ เจตสิก ๗
- สัททารมณ์ เกิดทางหู เป็นอารมณ์หรือเป็นที่โคจรของ โสตวิญญาณจิต ๒ เจตสิก ๗
- คันทารมณ์ เกิดทางจมูก เป็นอารมณ์หรือเป็นที่โคจรของ ฆานวิญญาณจิต ๒ เจตสิก ๗
- รสารมณ์ เกิดทางลิ้น เป็นอารมณ์หรือเป็นที่โคจรของ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ เจตสิก ๗
- โผฏฐัพพารมณ์ เกิดทางกาย เป็นอารมณ์หรือเป็นที่โคจรของ กายวิญญาณจิต ๒ เจตสิก ๗

ภาวรูป ๒

ภาวรูป เป็นสุขุมรูป เป็นทูเรรูป เป็นอัปปฏิฆรูป คือเป็นรูปละเอียดที่ไม่ปรากฏชัด เป็นรูปไกลที่รู้ได้ยาก เป็นรูปที่กระทบซึ่งกันและกันไม่ได้ ว่าโดยอารมณ์เป็นธรรมารมณ์ รู้ได้ทางใจเท่านั้น จะดูจะเห็นเพศหญิงเพศชายด้วยตาไม่ได้

การจะรู้ได้ว่าเป็นเพศหญิงเพศชายนั้น ต้องอาศัยเครื่องแสดงให้รู้ ๔ อย่าง คือ

๑. ลิงฺค รูปร่างสัณฐาน มีแขน ขา หน้า ตา เพศ เป็นต้น

๒. นิมิตฺต เครื่องหมาย เช่น หนวด เครา เป็นต้น

๓. กุตฺต นิสัย เช่น การเล่น การกระทำต่างๆ

๔. อากปฺป กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การกิน การพูด เป็นต้น

ย่อท่องว่า ลิง, นิ กุต อา

หทยรูป

หทยรูป เป็นรูปที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายทำสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ (กุศลกรรม-อกุศลกรรม) ได้ หทยรูป นี้ ตั้งอยู่ในช่องที่มีลักษณะเหมือนบ่อโตประมาณเท่าเมล็ดดอกบุนนาค ภายในหัวใจภายในช่องนี้มีโลหิตหล่อเลี้ยงอยู่ ประมาณ ๒ ซองมือเป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิก คือ มโนธาตุ ๓ มโนวิญญาณธาตุ ๗๒ (เว้นอรูปวิปากจิต ๔) เจตสิก ๕๒

หทยรูป มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. มังสหทยรูป ได้แก่ รูปหัวใจมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม

๒. วัตถุหทยรูป ได้แก่ กัมมชรูปชนิดหนึ่งที่เกิดอยู่ภายในมังสหทยรูป

คำว่า หทยรูป ในที่นี้ มุ่งหมายเอาวัตถุหทยรูป หรือ หทยวัตถุรูป

ในวิสุทธิมรรคอรรถกถากล่าวว่า

บุคคลที่หนาด้วย	**ราคจริต**	น้ำเลี้ยงของหัวใจย่อมมีสีแดง	
”	**โทสจริต**	”	สีดำ
”	**โมหจริต**	”	สีหม่นเหมือนน้ำล้างเนื้อ
”	**วิตกจริต**	”	สีน้ำเยื่อถั่วพู
”	**ศรัทธาจริต**	”	สีเหลืองอ่อน คล้ายสีดอกกรรณิการ์
”	**พุทธิจริต**	”	สีขาว เหมือนสีแก้วเจียรนัย

ชีวิตรูป

ชีวิตรูป เป็นรูปที่เป็นเหตุให้สหชาตรูปทั้งหลายเป็นอยู่ได้ (กัมมชรูป)

ชีวิต มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. ชีวิตรูป ๒. ชีวิตนาม (ชีวิตินทรีย์เจตสิก)

สัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในปัญจโวการภูมินั้น ย่อมประกอบด้วยรูปกับนาม รูปกับนาม ทั้งสองนี้เกิดมาจากกรรมในอดีต แต่กรรมไม่ใช่เป็นผู้ตามรักษา (ชนกสันติ แปลว่า กรรมที่มีอำนาจทำให้เกิด) ส่วนชีวิตรูปและชีวิตินทรีย์เจตสิก เป็นตัวตามรักษารูปนาม ในปัจจุบัน (อนุปาลกสัตติ แปลว่ามีอำนาจตามรักษา)

ส่วนจิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป นั้น ไม่ต้องมีรูปโดยเฉพาะเป็นผู้ตามรักษา เพราะรูปเหล่านี้ มีสมุฏฐานของตนๆ นั้นแหละเป็นผู้รักษา

อาหารรูป

คำว่า กพฬีการาหาร เป็นชื่อของอาหารทั้งหมด ในที่นี้ คำว่า กพฬีการาหาร ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ คำว่า กพฬีการาหาร มีอยู่ ๒ บท คือ กพฬีการ บทหนึ่ง อาหาร บทหนึ่ง

กพฬีการ แปลว่า อาหารที่กระทำให้เป็นคำ

อาหาร แปลว่า อาหารที่กลืนกิน

กพฬีการาหาร แปลว่า อาหารที่กระทำให้เป็นคำด้วยและกลืนกินด้วย

อาหาร แปลว่า นำให้เกิด

อาหาร มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. มโนสัญญเจตนาหาร เจตนากรรม นำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณจิต

๒. ผัสสาหาร นำให้เกิดเวทนา

๓. วิญญาณาหาร นำให้เกิดนามรูป (เจตสิก และ กัมมชรูป)

๔. กพฬีการาหาร นำให้เกิดอาหารชรูป (โอชา) เกิดขึ้น

ปริจเฉทรูป

ปริจเฉท ได้แก่ อากาสรูปที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป

อากาศ ได้แก่ ที่ที่ขีดเขียนไม่ได้ ได้แก่ ท้องอากาศ

อากาศ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. **อชฏากาส** ได้แก่ อากาศที่ว่างเปล่า ข้างล่างนับตั้งแต่ใต้พื้นแผ่นดินและน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินนั้นลงไป ข้างบน นับตั้งแต่อรูปภูมิขึ้นไป

๒. **ปริจฺฉินฺนากาส** ได้แก่ ช่องว่างที่มีขอบเขตกำหนดไว้ เช่น ช่องประตู ช่องหน้าต่าง ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก เป็นต้น

๓. **กสิณุคฺฆาฏิมากาส** ได้แก่ อากาศที่เพิกแล้วจากกสิณทั้ง ๙

๔. **ปริจฺเฉทากาส** ได้แก่ ช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป คือ ปริจเฉทรูปนั้นเอง

วิญญัติรูป ๒

วิญญัติรูป ได้แก่ อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการเคลื่อนไหวร่างกายและวาจา

วิญญัติรูป ๒ แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. **โพธนกายวิญญัติ** การเคลื่อนไหวของร่างกายที่ทำให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน

๒. **ปวัตตนกายวิญญัติ** การเคลื่อนไหวของร่างกายที่เป็นไปตามปกติมิได้มุ่งหมายให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน

๓. **โพธนวจีวิญญัติ** การเคลื่อนไหวของวาจาที่ทำให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน

๔. **ปวัตตนวจีวิญญัติ** การเคลื่อนไหวของวาจาที่เป็นไปตามปกติ มิได้มุ่งหมายให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน

วิการรูป ๓

วิการรูป เป็นอาการพิเศษของนิปผันนรูป (อินทริยนิปผันนรูป)

วิการรูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นกับสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น และถ้าเกิดก็เกิดพร้อมกันทั้ง ๓ รูป ในขณะที่จิตใจสบายๆ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย

นิปผันนรูป มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. อินทริยนิปผันนรูป หมายถึงรูปที่เป็นรูปแท้ และเกิดขึ้นกับสิ่งที่มีชีวิต

๒. อนินทริยนิปผันนรูป หมายถึงรูปที่เป็นรูปแท้ แต่เกิดขึ้นกับสิ่งที่ไม่มีชีวิต

ลักขณรูป

ลักขณรูป ได้แก่ รูปที่เป็นเหตุแห่งการกำหนดวินิจฉัยได้ว่าเป็นสังขตธรรม

ธรรมมี ๒ อย่าง คือ

๑. สังขตธรรม ธรรมที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

๒. อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร ได้แก่ นิพพาน บัญญัติ

จิต และ เจตสิก (เป็นนาม) มีลักขณะ ๓ คือ ชาติ ชรตา อนิจจตา

รูป มีลักขณะ ๔ คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

ชาติ

ลักขณะนี้ มีอยู่เฉพาะในสังขตธรรมเท่านั้น ส่วนอสังขตธรรมนั้นไม่มีลักขณะปรากฏ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าอสังขตธรรมเป็นธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ และเป็นธรรมที่ไม่มีการเกิดดับนั้นเอง

๑. อุปจยะ ในปฏิสนธิกาล สำหรับคัพภเสยยกกำเนิด กัมมชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกและเกิดขึ้นครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ภายในสัปดาห์ที่ ๑๑ เรียกว่า อุปจยะ

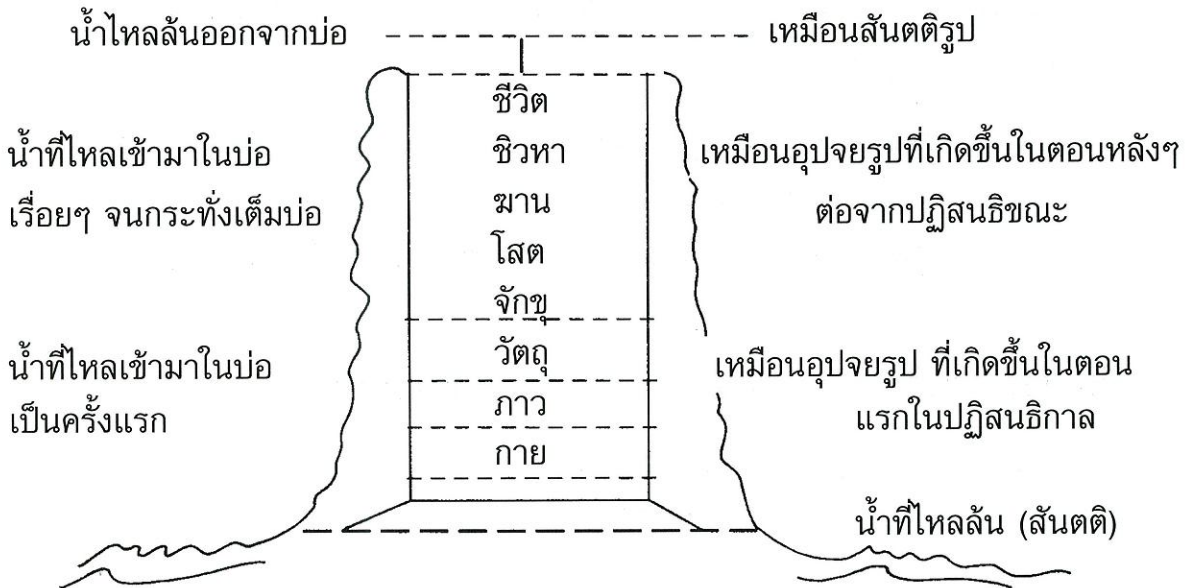
สำหรับสังเสทชกำเนิด กัมมชรูปเกิดขึ้นครั้งแรก เรียกว่า อุปจยะ

๒. สันตติ กัมมชรูปเมื่อเกิดขึ้นครบแล้ว แต่ยังมีการเกิดสืบต่อกันต่อไปตลอดชีวิต เรียกว่า สันตติ

✪✪✪✪✪✪

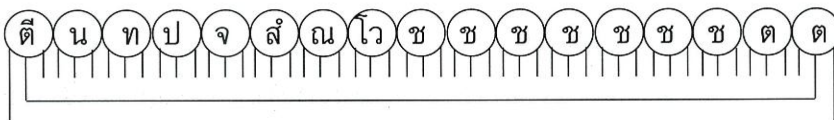
ในอัฏฐสาลินีและวิสุทธิมรรคอรรถกถา

อุปมาอุปจยะและสันตติไว้ว่า เหมือนบ่อน้ำที่ขุดขึ้นใกล้ๆ แม่น้ำ

๓/๔ ชรตา และ อนิจจตา

ภาพวิถีจิตประกอบชรตารูป และ อนิจจตารูป ดังนี้

อุปาทักขณะ ๑ ขณะ	ฐีติขณะ ๔๙ ขณะ	ภังคักขณะ ๑ ขณะ
อุปจยรูป	๓. ชรตารูป	๔. อนิจจตารูป

(เท่ากับ ๑๗ ขณะใหญ่ของจิต หรือ ๕๑ ขณะเล็กของจิต)

หมายเหตุ ในรูป ๒๒ (เว้นวิญญัติรูป ๒ ลักขณรูป ๔) รูปเหล่านี้มีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะใหญ่ ของจิต หรือ ๕๑ ขณะเล็กของจิต ใน ๕๑ ขณะเล็กของจิตนั้นเป็นอุปาทักขณะคือขณะเกิดขึ้น ๑ ขณะเป็น ฐีติขณะคือขณะที่ตั้งอยู่ ๔๙ ขณะ และเป็นภังคักขณะคือขณะที่ดับไป ๑ ขณะนี้เป็นอายุของรูป ๒๒

ที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายของสัตว์ ย่อกลุ่มคำได้ ๔ กลุ่ม คือ

๑. เกิดอยู่ใน มี ๒๑ รูปที่เหลือ

๒. เกิดอยู่ที่ มี ๒ รูป คือ ชิวหาปสาท หทยวัตถุ

๓. เกิดได้ใน มี ๕ รูป คือ สัททารมณ์ กายวิญญัติ วิการรูป ๓

๔. เกิดได้ที่ มี ๑ รูป คือ วจีวิญญัติ

ให้นักศึกษาสังเกตเอากลุ่มคำทั้ง ๔ นี้ เป็นหลักแล้วเติมคำพูดบอกให้ตรงตามความเป็นจริง เช่น คำว่า เกิดอยู่ใน ถ้ายกจักขุปสาท ก็ต้องบอกว่า จักขุปสาท เกิดอยู่ในลูกตา เป็นต้น และคำว่าเกิดอยู่ใน เกิดอยู่ที่ นั้นหมายถึงรูปที่เกิดประจำอยู่เสมอ ส่วนคำว่า เกิดได้ใน เกิดได้ที่ นั้นหมายถึงรูปที่ไม่ได้เกิดประจำอยู่เสมอ

จบ รูปสมุทเทสนัย

หมวดที่ ๒

๒. รูปวิภาคนัย การจำแนกรูปโดยพิสดาร

รูป ๒๘ มีชื่อเรียกตามสภาวะ ๘ ชื่อ คือ จำแนกรูป ๒๘ โดยการแบ่งออกเป็น ๑๑ คู่

(เอกมาติกา แม่บทเดียว)

๑. ชื่อว่า อเหตุกะ เพราะไม่ประกอบด้วยเหตุ

๒. " สปัจจยะ เพราะมีปัจจัย ๔

๓. " สาสวะ เพราะเป็นอารมณ์ของอาสวะ

๔. " สังขตะ เพราะถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔

๕. " โลกียะ เพราะเป็นธรรมที่สงเคราะห์เข้าในสังขารโลก

๖. " กามาวจระ เพราะเป็นอารมณ์ของกามตัณหา

๗. " อนารัมมณะ เพราะไม่สามารถรู้อารมณ์ได้

๘. " อัปปหาตัพพะ เพราะไม่ใช่เป็นธรรมที่ควร ประหาณ

(ทุกมาติกา แม่บทคู่)

๑. อัชฌัตติกรูป	๕	พาหิรรูป	๒๓
๒. วัตถุรูป	๖	อวัตถุรูป	๒๒
๓. ทวารรูป	๗	อทวารูป	๒๑
๔. อินทริยรูป	๘	อนินทริยรูป	๒๐
๕. โอฬาริกรูป	๑๒	สุขุมรูป	๑๖
๖. สันติเกรูป	๑๒	ทูเรรูป	๑๖
๗. สัปปฏิฆรูป	๑๒	อัปปฏิฆรูป	๑๖
๘. อุปาทินนรูป	๑๘	อนุปาทินนรูป	๔๐
๙. สนิทัสสนรูป	๑	อนิทัสสนรูป	๒๗
๑๐. โคจรัคคาหกรูป	๕	อโคจรัคคาหกฯ	๒๓
๑๑. อวินิพโภครูป	๘	วินิพโภครูป	๒๐

ย่อท่องว่า อ, ส, สา, สัง, โล, กา, อนา, อัป

หมายเหตุ การแสดงรูปในหมวดที่ ๒ นี้ เมื่อว่าโดยมาติกาแล้ว การแสดงรูปเป็น ๘ ชื่อ นั้น เป็นการแสดงโดยเอกมาติกา คือการแสดงเป็นแม่บทเดียว ส่วนการแสดงรูปเป็น ๑๑ คู่ นั้น เป็นการแสดงโดยทุกมาติกา คือการแสดงเป็นแม่บทคู่

เมื่อว่าโดยนัยแห่งการแสดงแล้ว การแสดงรูปเป็น ๘ ชื่อนั้น เป็นการแสดงโดยเอกนัย คือการแสดง รูปเป็นหนึ่ง ส่วนการแสดงรูปเป็น ๑๑ คู่ นั้น เป็นการแสดงโดยเอกาทสกนัย คือการแสดงรูปเป็น ๑๑ นัย โดยทุกมาติกา นั้นเอง

แนวการอธิบายรูปที่มีชื่อเรียกตามสภาวะ ๘ ชื่อ ดังนี้

๑. ชื่อว่า อเหตุกะ เพราะไม่ประกอบด้วยเหตุ ทั้งนี้ก็เพราะว่าเหตุ ๖ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ นั้น เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นประกอบกับสเหตุกจิตเท่านั้น จะไม่ประกอบกับรูป ๒๘ เลย

๒. ชื่อว่า สปัจจยะ เพราะมีปัจจัย ๔ ปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร เช่น

รูป ๒๘ ที่ในกามภูมิ ๑๑ มีปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร

รูป ๒๓ ที่ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) มีปัจจัย ๓ คือ กรรม จิต อุตุ (เว้นอาหาร)

รูป ๑๗ ที่ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ มีปัจจัย ๒ คือ กรรม อุตุ (เว้นจิต อาหาร)

๓. ชื่อว่า สาสวะ เพราะเป็นอารมณ์ของอาสวะ อาสวะมี ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ รูป ๒๘ นั้น เป็นอารมณ์ให้กับอาสวะได้ทั้งหมดเลย

๔. ชื่อว่า สังขตะ เพราะถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ สังขตธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป เพราะฉะนั้น รูป ๒๘ ยังเป็นสังขตธรรมอยู่

๕. ชื่อว่า โลกียะ เพราะเป็นธรรมที่สงเคราะห์เข้าในสังขารโลก สังขารโลก ว่าโดยบุคคลาธิษฐาน ได้แก่หมู่สัตว์ทั้งหลาย ว่าโดยธัมมาธิษฐาน ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ฉะนั้น รูป ๒๘ จึงสงเคราะห์เข้าในสังขารโลก

๖. ชื่อว่า กามาวจระ เพราะเป็นอารมณ์ของกามตัณหา ตัณหามี ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา แปลว่า ความยินดี กามตัณหา แปลว่า ความยินดีในกาม และกามอารมณ์ที่เป็นอารมณ์ให้แก่กามตัณหานั้น ก็ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ เพราะฉะนั้นรูป ๒๘ จึงเป็นอารมณ์ให้เฉพาะแก่กามตัณหาเท่านั้น

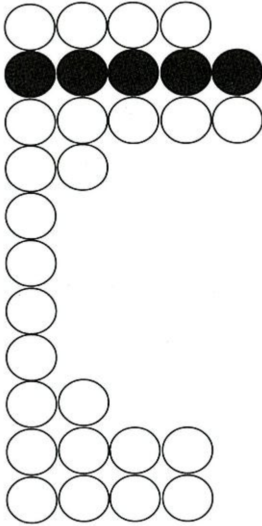
๗. ชื่อว่า อนารัมมณะ เพราะไม่สามารถรู้อารมณ์ได้ ธรรมที่จะรู้อารมณ์ที่เรียกว่าสารัมมณะนั้น ได้แก่ จิต เจตสิก เท่านั้น ส่วนรูปและนิพพาน นั้น เป็นอนารัมมณธรรม

๘. ชื่อว่า อัปปหาตัพพะ เพราะไม่ใช่เป็นธรรมที่ควรประหาณ ธรรมที่ควรประหาณ เรียกว่า ปหาตัพพธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗, ธรรมที่ควรเจริญ เรียกว่า **ภาเวตัพพธรรม** ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘, ธรรรมที่ไม่ควรประหาณ และไม่ควรเจริญ เรียกว่า **อัปปหาตัพพธรรม** ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน ฉะนั้น รูป ๒๘ จึงชื่อว่า อัปปหาตัพพะ

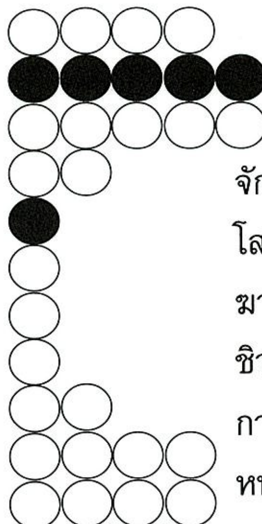
ภาพประกอบพร้อมด้วยคำอธิบายรูป ๑๑ คู่ โดยสังเขป

คู่ที่ ๑ อัชฌัตติกรูป คือรูปภายใน มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
พาหิรรูป คือรูปภายนอกมี ๒๓ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓

อัชฌัตติกรูป คือรูปภายใน มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ นั้น มุ่งหมายเอาประโยชน์ของรูปทั้ง ๕ เป็นสำคัญ ส่วนรูปที่เหลือ ๒๓ นั้นเป็นรูปที่มีประโยชน์น้อยจึงเรียกว่าพาหิรรูป อุปมาอัชฌัตติกรูป เหมือนคนภายในบ้าน พาหิรรูปเหมือนคนนอกบ้าน ฉันนั้น

คู่ที่ ๒ วัตถุรูป คือรูปที่เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิกมี ๖ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑
อวัตถุรูป คือรูปที่ไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิกมี ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒
อุปมา เหมือนเครื่องบินที่เป็นที่อาศัยของคนธรรมดาที่ต้องการเดินทางไปทางอากาศ

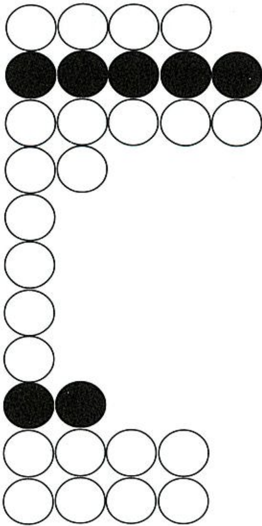

วัตถุรูป คือรูปที่เป็นที่อาศัยของจิต เจตสิก เช่น

จักขุปสาท	เรียกว่า	จักขุวัตถุ	เป็นที่อาศัยเกิดของ	จักขุวิญฯ	๒ เจ ๗
โสตปสาท	”	โสตวัตถุ	”	โสตวิญฯ	๒ เจ ๗
ฆานปสาท	”	ฆานวัตถุ	”	ฆานวิญฯ	๒ เจ ๗
ชิวหาปสาท	”	ชิวหาวัตถุ	”	ชิวหาวิญฯ	๒ เจ ๗
กายปสาท	”	กายวัตถุ	”	กายวิญฯ	๒ เจ ๗
หทยรูป	”	หทยวัตถุ	”	มโนวิญฯ	๗๕ เจ ๕๒

คู่ที่ ๓ **ทวารรูป** คือรูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถีจิต และกาย-กรรม วจีกรรม มี ๗ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิญญัติรูป ๒

อทวารรูป คือรูปที่ไม่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถีจิต และกายกรรมวจีกรรม มี ๒๑ ได้แก่รูปที่เหลือ ๒๑

ทวารมี ๒ คือ ๑. อุปปัตติทวาร ๒. กัมมทวาร

ปสาทรูป ๕ เรียกว่า อุปปัตติทวาร

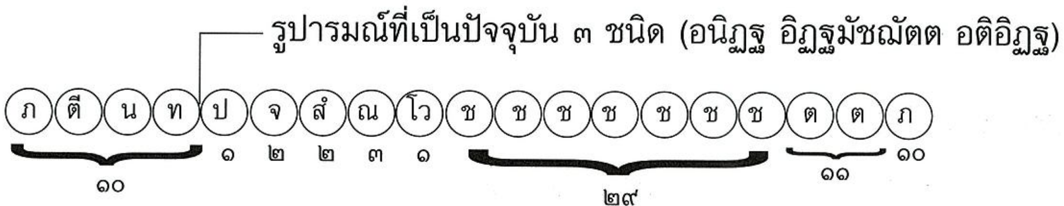
วิญญัติรูป ๒ เรียกว่า กัมมทวาร

ทวาร แปลว่า เหตุให้เกิด

อุปปัตติทวาร แปลว่า เหตุให้เกิดปัญจทวารวิถีจิต เช่น

จักขุปสาท	เรียกว่า	จักขุทวาร	เป็นเหตุให้เกิด	จักขุทวารวิถีจิต ๔๖
โสตปสาท	”	โสตทวาร	”	โสตทวารวิถีจิต ๔๖
ฆานปสาท	”	ฆานทวาร	”	ฆานทวารวิถีจิต ๔๖
ชิวหาปสาท	”	ชิวหาทวาร	”	ชิวหาทวารวิถีจิต ๔๖
กายปสาท	”	กายทวาร	”	กายทวารวิถีจิต ๔๖

ภาพวิถีจักขุทวารวิถีจิต ๔๖ ดวง (จักขุทวาริกอติมหันตารมณ์วิถี)

หมายเหตุ กามชวนะ ๒๙ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘

จำแนกกามชวนะ ๒๙ โดยบุคคล ๘ ดังนี้

ทุคติอเหตุกบุคคล ๑
สุคติอเหตุกบุคคล ๑
ทวิเหตุกบุคคล ๑
ติเหตุกปุถุชน ๑
} กามชวนะเกิดได้ ๒๐ (เว้นหสิตุปปาทจิต ๑ มหากิริยาจิต ๘)

พระโสดาบันบุคคล ๑ } กามชวนะเกิดได้ ๑๕ คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔
พระสกทาคามีบุคคล ๑ } โทสมูลจิต ๒ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ มหากุศลจิต ๘
พระอนาคามีบุคคล ๑ } - กามชวนะเกิดได้ ๑๓ คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ มหากุศลจิต ๘

พระอรหันตบุคคล ๑ กามชวนะเกิดได้ ๙ คือ ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากิริยาจิต ๘

กัมมทวาร แปลว่า เหตุให้เกิดการกระทำ

กระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม ที่เป็นกายทุจริต ๓ กายสุจริต ๓

กายทุจริต ๓ คือ

๑. ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์ให้ตาย
๒. อทินนาทาน ลักทรัพย์ของผู้อื่น
๓. กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติผิดประเวณี

กายสุจริต ๓ คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์
๓. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดประเวณี

กระทำทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม ที่เป็นวจีทุจริต ๔ วจีสุจริต ๔

วจีทุจริต ๔ คือ

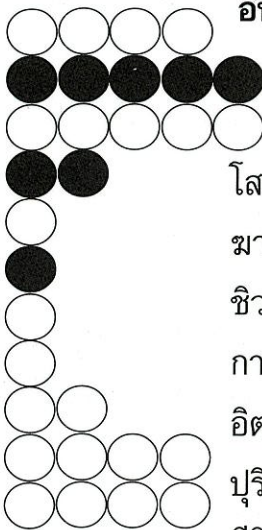
๑. พูดเท็จ คือ พูดไม่มีความจริง
๒. พูดส่อเสียด คือ พูดให้แตกความสามัคคี
๓. พูดคำหยาบ คือ พูดไม่ไพเราะ
๔. พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไร้สาระไม่มีประโยชน์

วจีสุจริต ๔ คือ

๑. เว้นจากการพูดเท็จ ๒. เว้นจากการพูดส่อเสียด
๓. เว้นจากการพูดคำหยาบ ๔. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

คู่ที่ ๔ **อินทริยรูป** คือรูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็น เป็นต้น มี ๘ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑

อนินทริยรูป คือรูปที่ไม่เป็นใหญ่ไม่เป็นผู้ปกครองในการเห็น เป็นต้น มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐

อินทริยรูป คือรูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็น เป็นต้น เช่น

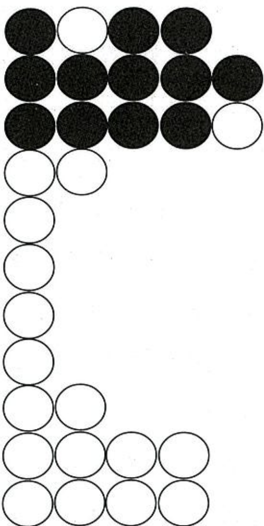
จักขุปสาท เรียกว่า จักขุนทรีย์ เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็น

โสตปสาท	เรียกว่า	โสตินทรีย์	เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครอง	ในการได้ยิน
ฆานปสาท	”	ฆานินทรีย์	”	ในการรู้กลิ่น
ชิวหาปสาท	”	ชิวหินทรีย์	”	ในการรู้รส
กายปสาท	”	กายินทรีย์	”	ในการรู้สัมผัส
อิตถีภาวรูป	”	อิตถินทรีย์	”	ในความเป็นหญิง
ปุริสภาวรูป	”	ปุริสินทรีย์	”	ในความเป็นชาย
ชีวิตรูป	”	ชีวิตินทรีย์	”	ในการรักษากัมมชรูป

คู่ที่ ๕ **โอฬาริกรูป** คือรูปหยาบ หมายถึงรูปที่ปรากฏชัด มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

คู่ที่ ๖ **สันติเกรูป** คือรูปใกล้ หมายถึงรูปที่รู้ได้ง่าย มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

คู่ที่ ๗ **สัปปฏิฆรูป** คือรูปที่กระทบซึ่งกันและกันได้ มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

สภาพของรูปทั้ง ๑๒ นี้ มุ่งหมายเอาการปรากฏชัดกับผู้เป็นเจ้าของ และทำให้รู้ได้ง่ายเนื่องมาจากรูปเหล่านี้กระทบซึ่งกันและกันตลอดเวลา เช่น

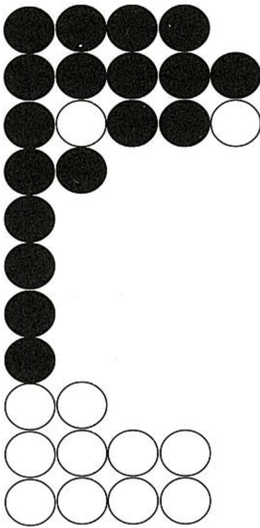
จักขุปสาท	กระทบกับ	รูปารมณ์	เราจึงเห็น
โสตปสาท	กระทบกับ	สัททารมณ์	เราจึงได้ยิน
ฆานปสาท	กระทบกับ	คันธารมณ์	เราจึงรู้กลิ่น
ชิวหาปสาท	กระทบกับ	รสารมณ์	เราจึงรู้รส
กายปสาท	กระทบกับ	โผฏฐัพพารมณ์	เราจึงรู้สึกสัมผัสเย็น ร้อน ฯลฯ

คู่ที่ ๘ **อุปาทินนรูป** คือรูปที่เกิดจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรม มี ๑๘ ได้แก่ กัมมชรูป ๑๘

กัมมชรูป ๑๘ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๑ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

อนุปาทินนรูป คือรูปที่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรม มี ๔๐ ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒

จิตตชรูป ๑๕ คือ วิญญัติรูป ๑ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโภค-รูป ๘ ปริเฉทรูป ๑

อุตุชรูป ๑๓ คือ...สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริจ-เฉทรูป ๑

อาหารชรูป ๑๒ คือ...วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

อุปาทินนรูป คือรูปที่เกิดจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรม ดังนี้

อกุศลกรรม ๑๒ ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒

โลกียกุศลกรรม ๑๓ ได้แก่ เจตนาที่ในมหากุศลจิต ๘

รูปาวจรกุศลจิต ๕

เจตนา ที่ในอกุศลกรรม ๑๑ (เว้นอุทธัจจะ) ทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คืออุเบกขาสันตีรณอกุศลวิปากจิต ๑ และกัมมชรูป ๒๐ เกิดในอบายภูมิ ๔ เป็นทุคติอเหตุกบุคคล

เจตนา ที่ในมหากุศลญาณวิปปยุตตจิต ๔ ทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คืออุเบกขาสันตีรณกุศลวิปากจิต ๑ กัมมชรูป ๒๐ เกิดในมนุษยภูมิ ๑ และจาตุมมหาราชิกาภูมิ ๑ ที่ทุพพลภาพ คือ บ้า ใบ้ บอด หนวก เป็นสุคติอเหตุกบุคคล และทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คือ มหาวิบากญาณวิปปยุตตจิต ๔ กัมมชรูป ๒๐ เกิดในมนุษยภูมิ ๑ เทวดาภูมิ ๖ ที่เป็นทวิเหตุกบุคคล คือบุคคลที่ปฏิสนธิด้วยวิบากที่มีเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ เท่านั้น บุคคลชนิดนี้ปฏิบัติ สมถ-กัมมัฏฐานฌานอภิญญาไม่เกิด และถ้าปฏิบัติวิปัสส-นากัมมัฏฐาน มรรค ผล นิพพาน ไม่เกิด

เจตนา ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ กัมมชรูป ๒๐ เกิดในมนุษยภูมิ ๑ เทวดาภูมิ ๖ ที่เป็นติเหตุก-

บุคคล คือ บุคคลที่ปฏิสนธิด้วยวิบากที่มีเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ (ปัญญาเจตสิก)...บุคคลชนิดนี้ ถ้าปฏิสนธิสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานแล้ว ทำให้ฌานอภิญญา มรรค ผล นิพพาน เกิดขึ้นได้

เจตนา ที่ในรูปวจรปฐมฌานกุศลจิต ๑ ทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คือรูปาวจรปฐมฌานวิปากจิต ๑ กัมมชรูป ๑๕ (เว้นฆานปสาท ชิวหาปสาทกายปสาท ภาวรูป ๒) เกิดในปฐมฌานภูมิ ๓ คือ พรหมปริสัชนา (หีนญาน) พรหมปุโรหิตา (มัชฌิมฌาน) มหาพรหมา (ปณีตฌาน)

เจตนา ที่ในรูปาวจรทุติยฌานกุศลจิต ๑ และรูปาวจรตติยฌานกุศลจิต ๑ ทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คือ รูปาวจรทุติยฌานวิปากจิต ๑ กัมมชรูป ๑๕ เกิดในทุติยฌานภูมิ ๓ คือ ปริตตาภา (หีนฌาน) อัปปมาณาภา (มัชฌิมฌาน) อาภัสสรา (ปณีตฌาน)

เจตนา ที่ในรูปาวจรจตุตถฌานกุศลจิต ๑ ทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คือ รูปาวจรจตุตถฌานวิปากจิต ๑ กัมมชรูป ๑๕ เกิดในตติยฌานภูมิ ๓ คือ ปริตตสุภา (หีนฌาน) อัปปมาณสุภา (มัชฌิมฌาน) สุภกิณณหา (ปณีตฌาน)

เจตนา ที่ในรูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิต ๑ ทำให้ปฏิสนธิวิญญาณ คือ รูปาวจรปัญจมฌานวิปากจิต ๑ กัมมชรูป ๑๕ เกิดในจตุตถฌานภูมิ ๖ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) คือ เวหัปผลา อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา

เจตนา ที่ในรูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิต ๑ ที่เกี่ยวกับการเจริญสัญญาวิราคภาวนา ทำให้ปฏิสนธิรูป คือ ชีวิตนวกกลาป กัมมชรูป ๑๒ (เว้นปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑)...เกิดในอสัญญสัตตภูมิ ๑

หมายเหตุ ปฏิสนธิ มีอยู่ ๒ คือ

๑. **ปฏิสนธินาม** ได้แก่ อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

๒. **ปฏิสนธิรูป** ได้แก่ ชีวิตนวกกลาป

มหากุศลที่ต่างกันโดยเจตนา ๓ ชนิด คือ

๑. **โอมโกมกกุศล** ได้แก่ กุศลที่มีเจตนาไม่ดีทั้ง ๓ กาล คือ ก่อนให้ กำลังให้ และให้ไปแล้ว

๒. **โอมกุกกัฏฐกุศล** ได้แก่ กุศลที่มีเจตนาไม่ดีในเบื้องต้น แต่ดีในภายหลัง

๓. **อุกกัฏฐุกกัฏฐกุศล** ได้แก่ กุศลที่มีเจตนาดีทั้ง ๓ กาล

เจตนา มี ๓ คือ

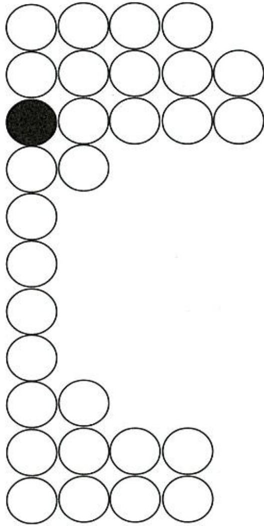
๑. **ปุพฺพเจตนา** ได้แก่ เจตนาก่อนให้

๒. **มุญฺจเจตนา** ได้แก่ เจตนาที่กำลังให้อยู่

๓. **อปราปรเจตนา** ได้แก่ เจตนาหลังจากได้ให้ไปแล้ว

คู่ที่ ๙ **สนิทัสสนรูป** คือ รูปที่เห็นด้วยตาได้ มี ๑ ได้แก่ รูปารมณ์

อนิทัสสนรูป คือ รูปที่เห็นด้วยตาไม่ได้ มี ๒๗ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๗

รูปารมณ์ คือสีต่างๆ เท่านั้น ที่เห็นได้ด้วยตา ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๗ นั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่เห็นด้วยตาได้ และการเห็นรูปารมณ์ คือสีต่างๆ นั้นเห็นได้ด้วยมังสจักขุ คือตาเนื้อไม่ใช่เห็นด้วยปัญญาจักขุ คือตาปัญญา

คู่ที่ ๑๐ **โคจรัคคาหกรูป** คือ รูปที่รับปัญจารมณ์ได้ มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕

อโคจรัคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณ์ไม่ได้ มี ๒๓ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓

ในโคจรัคคาหกรูปทั้ง ๕ นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. **อสัมปัตตโคจรัคคาหกรูป** คือ รูปที่รับอารมณ์ที่ยังมาไม่ถึง ได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท

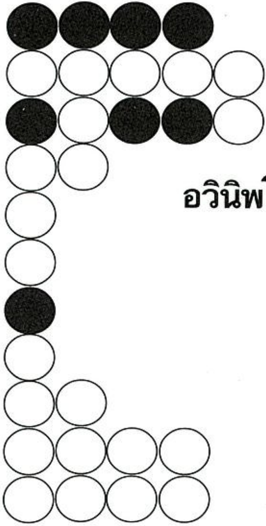
๒. **สัมปัตตโคจรัคคาหกรูป** คือ รูปที่รับอารมณ์ที่มาถึงแล้ว ได้แก่ ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท

โคจรัคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณ์ได้ เช่น

จักขุปสาท	สามารถรับ	รูปารมณ์	ทำให้การเห็นเกิดขึ้นได้
โสตปสาท	”	สัททารมณ์	ทำให้การได้ยินเกิดขึ้นได้
ฆานปสาท	”	คันธารมณ์	ทำให้การได้กลิ่นเกิดขึ้นได้
ชิวหาปสาท	”	รสารมณ์	ทำให้การรู้รสเกิดขึ้นได้
กายปสาท	”	โผฏฐัพพารมณ์	ทำให้การรู้สึกสัมผัสเกิดขึ้นได้

คู่ที่ ๑๑ **อวินิพโภครูป** คือรูปที่แยกกันไม่ได้ มี ๘ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป

วินิพโภครูป คือรูปที่แยกกันได้ มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐

อวินิพโภครูป คือรูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ มี ๘ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป รูปทั้ง ๘ นี้ รวมกันเป็นหมวด เป็นหมู่ เป็นมัด ท่านเรียกว่า รูปกลาป หมายความว่า รูปจะมีขนาดเล็กเท่าใด แม้ว่าจะดูด้วยตาเปล่าไม่เห็นแล้ว แต่ก็ต้องประกอบด้วยรูป ๘ รูปนี้ จะน้อยกว่านี้ไม่ได้เลย (ในทางวิทยาศาสตร์ ท่านเรียกว่า ปรมาณู หรือเซล)

จบ รูปวิภาคนัย

หมวดที่ ๓

๓. รูปสมุฏฐานนัย การแสดงสมุฏฐานของรูป

สมุฏฐาน แปลว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิด มี ๔ คือ ๑. กรรม ๒. จิต ๓. อุตุ ๔. อาหาร

สมุฏฐานของรูป มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. **กรรม** ได้แก่ กรรม ๒๕ คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รวมเป็น ๒๕

กรรมทั้งหมดมี ๓๓ แต่กรรมที่ทำให้รูปเกิดมี ๒๕ เท่านั้น (เว้นอรูปกุศลกรรม ๔ โลกุตตรกุศลกรรม ๔)

๒. จิต ได้แก่ จิต ๗๕ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ ปฏิสนธิจิต ของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์) เจตสิก ๕๒ ที่ในปัจจุบันนภพ นับตั้งแต่อุปาทักขณะของปฐมภวังค์ที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิต

๓. อุตุ ได้แก่ สีตเดโช ความเย็น อุณหเตโช ความร้อน ที่อยู่ภายในสัตว์ และภายนอกสัตว์

๔. อาหาร ได้แก่ โอชา ที่อยู่ในอาหารต่างๆ

สรุปสมุฏฐานและรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔

กรรมที่ทำให้รูปเกิดมี ๒๕	รูปที่เกิดจากกรรมมี	๑๘	โดยแน่นอนมี	๙
	โดยไม่แน่นอนมี	๙		
จิตที่ทำให้รูปเกิดมี ๗๕	รูปที่เกิดจากจิตมี	๑๕	โดยแน่นอนมี	๒
	โดยไม่แน่นอนมี	๑๓		
อุตุที่ทำให้รูปเกิดมี ๒	รูปที่เกิดจากอุตุมี	๑๓	โดยแน่นอนไม่มี	
	โดยไม่แน่นอนมี	๑๓		
อาหารที่ทำให้รูปเกิดมี ๑	รูปที่เกิดจากอาหารมี	๑๒	โดยแน่นอนไม่มี	
	โดยไม่แน่นอนมี	๑๒		

จำแนกรูป ๒๘ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

๑. เอกสมุฏฐานิกรูป คือรูปที่เกิดจากสมุฏฐานอย่างเดียวมี ๑๑ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ รวม ๙ รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว วิญญัติรูป ๒ เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว

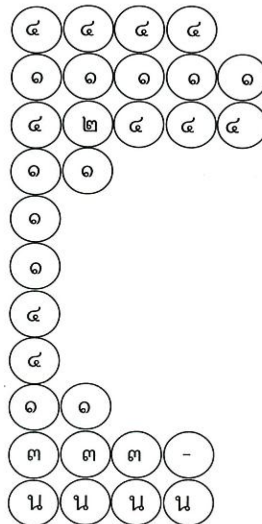
๒. ทวิสมุฏฐานิกรูป คือรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๒ ได้ มี ๑ ได้แก่ สัททารมณ์ เกิดจากจิต หรือ อุตุ เป็นสมุฏฐาน

๓. ติสมุฏฐานิกรูป คือรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๓ ได้ มี ๓ ได้แก่ วิการรูป ๓ เกิดจากจิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน

๔. จตุสมุฏฐานิกรูป คือรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ได้มี ๙ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ เกิดจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน

๕. นกุโตจิสมุฏฐานิกรูป คือรูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด มี ๔ ได้แก่ ลักขณรูป ๔

แสดงภาพรูปประกอบดังนี้

ความเป็นไปของรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในร่างกาย

ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายที่มีรูปร่างสัณฐานอวัยวะต่างๆ ปรากฏขึ้นได้นั้น ย่อมอาศัยกัมมชรูปเป็นพื้นก่อน แล้วรูปอื่นๆ จึงช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานและอวัยวะปรากฏชัดเจนขึ้นได้ ถ้าไม่มีกัมมชรูปเป็นพื้นรองรับแล้ว ร่างกายของสัตว์นั้นๆ ก็ไม่ผิดอะไรกับต้นไม้ หรือท่อนไม้ รูปที่เป็นผู้ช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานอวัยวะปรากฏได้ชัดเจนนั้น ได้แก่ อุตุชรูป ๔ อย่าง และอาหารชรูป

อุตุชรูป ๔ อย่าง คือ

๑. **กัมมปัจจยอุตุชรูป**	รูปที่เกิดจากอุตุ	ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
๒. **จิตตปัจจยอุตุชรูป**	”	ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
๓. **อุตุปัจจยอุตุชรูป**	”	ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน
๔. **อาหารปัจจยอุตุชรูป**	”	ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

จะเห็นได้ว่าในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น จะมีอุตุชรูปปกคลุมอยู่ทั่วไปหมด และเมื่อสัตว์ตายลง อุตุชรูปก็ยังปรากฏอยู่ตลอดไป ส่วนกัมมชรูปและอาหารชรูปนั้น ปรากฏอยู่ได้ในระหว่างที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อสัตว์นั้นตายลงแล้วรูปทั้ง ๒ นี้ ก็ดับสิ้นไปหมด

ส่วนจิตตรูปนั้นปรากฏขึ้นไม่ได้โดยเฉพาะตนเอง ต้องอาศัยกัมมชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป ทั้ง ๓ นี้ เป็นที่ตั้งจึงเกิดขึ้นได้

จิตตชรูป มี ๗ อย่าง คือ

๑. **จิตตชรูปสามัญ** หมายถึง จิตตชรูปที่เป็นไปอย่างธรรมดา เช่น การหายใจเข้าออก จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ จิต ๗๕ ทั้งหมด

๒. **จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ** ได้แก่ การหัวเราะ การยิ้ม จิตที่ทำให้การหัวเราะเกิดขึ้นได้ มี ๑๓ ดวง คือ โลภมูลโสมนัส ๔ โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔

๓. **จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้** ได้แก่ การร้องไห้นั้นเอง จิตที่ทำให้การร้องไห้เกิดขึ้นได้ มี ๒ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒

๔. **จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย** ได้แก่ การคู้ เหยียด ก้ม เงย เหลียวซ้ายแลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา อ้าปาก เคี้ยว เป็นต้น

๕. **จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด** ได้แก่ การพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง

๖. **จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔** ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน

การเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย จิตที่ทำให้การพูด... อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔....	} เกิดขึ้นได้ มี ๓๒ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒

๗. **จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น** ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน ได้เป็นปกติ จิตที่อุดหนุนให้อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น ๕๘ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒ อัปปนาชวนะ ๒๖

หมายเหตุ จิตตชรูปทั้ง ๗ อย่างนี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมแล้ว ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ นั่นเอง

จำแนกจิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่าง

จิต ๗๕	เจตสิกที่ประกอบ	จิตตชรูป ๗
๑. โลภมูลโสมนัส ๔	๒๒	มี ๖ อย่าง (เว้นร้องไห้)
๒. โลภมูลอุเบกขา ๔	๒๑	มี ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ ร้องไห้)
๓. โทสมูลจิต ๒	๒๒	มี ๖ อย่าง (เว้นหัวเราะ)
๔. โมหมูลจิต ๒	๑๖	มี ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ ร้องไห้)

๕.	ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐	๗	ไม่มี
๖.	สัมปฏิจฉนจิต ๒ สันตีรณจิต ๓ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑	๑๑	มี ๑ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ
๗.	มโนทวาราวัชชนจิต ๑	๑๑	มี ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ ร้องไห้)
๘.	หสิตุปปาทจิต ๑	๑๒	มี ๖ อย่าง (เว้นร้องไห้)
๙.	มหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔	๓๘	มี ๖ อย่าง (เว้นร้องไห้)
๑๐.	มหากุศลอุเบกขา ๔ มหากิริยาอุเบกขา ๔	๓๗	มี ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ ร้องไห้)
๑๑.	มหาวิปากจิต ๘	๓๓	มี ๑ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ
๑๒.	อัปปนาชวนะ ๒๖ เว้นอภิญญาจิต ๒	๓๘	มี ๒ อย่าง คือ ๑. จิตตชรูปสามัญ ๒. จิตตชรูปที่ทำให้อิริยาบถใหญ่ ทั้ง ๓ (การยืน นั่ง นอน) ที่เกิดจากมโนฯ ๑ กามชวนะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

แยกอัปปนาชวนะ ๒๖ ดังนี้ (ข้อที่ ๑๒)

รูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓	๓๘	มี ๒ อย่างคือ ๑. จิตตชรูปสามัญ ๒. จิตตชรูปที่ทำให้อิริยาบถใหญ่ (การยืน นั่ง นอน) ที่เกิดจากมโนฯ ๑ มหากุ ๘ กุศลอภิญญาจิต ๑. ตั้งมั่นอยู่ได้นาน
รูปาวจรกิริยาจิต ๕ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔	๓๕	มี ๒ อย่าง คือ ๑. จิตตชรูปสามัญ ๒. จิตตชรูปที่ทำให้อิริยาบถใหญ่ ทั้ง ๓ (การยืน นั่ง นอน) ที่เกิดจากมโนฯ ๑ มหากิ ๘ กิริยาอภิญญาจิต ๑ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

	อรหัตตมรรคจิต ๑ อรหัตตผลจิต ๑	๓๖	มี ๒ อย่าง คือ ๑. จิตตชรูปสามัญ ๒. จิตตชรูปที่ทำให้อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๓ (การยืน นั่ง นอน) ที่เกิดจากมโนฯ ๑ มหากิ ๘ หสิตุป ๑ กิริยาอภิญญาจิต ๑ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน
๑๓.	รูปาวจรวิปากจิต ๕	๓๕	มี ๑ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ
๑๔.	อรูปาวจรวิปากจิต ๔	๓๐	ไม่มี
๑๕.	อภิญญาจิต ๒	๓๐	มี ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ ร้องไห้)

จำแนกโสมนัสกามชวนะ ๑๓ โดยบุคคล ๓ จำพวก

ทุคติอเหตุกบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ทวิเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑	ปุถุชน ๔ หัวเราะด้วยจิต ๘ ดวง คือ โลภมูลโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔
โสดาบันบุคคล ๑ สกาทาคามีบุคคล ๑ อนาคามีบุคคล ๑	ผลเสกขบุคคล ๓ หัวเราะด้วยจิต ๖ ดวง คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตโสมนัส ๒ มหากุศลโสมนัส ๔
อรหันตบุคคล ๑	พระอรหันต์ หัวเราะด้วยจิต ๕ ดวง คือ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากิริยาโสมนัส ๔

หมายเหตุ ในกามโสมนัสสหคตจิต ๑๘ ดวง นั้น โสมนัสสสหคตจิต ที่จะทำให้การหัวเราะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องประกอบด้วย

๑. เป็นกามจิต

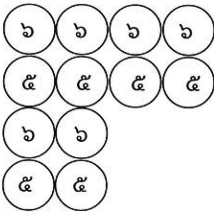
๒. เป็นโสมนัสเวทนา

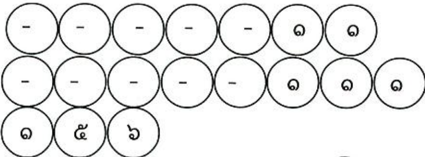
๓. ทำหน้าที่ชวนะ

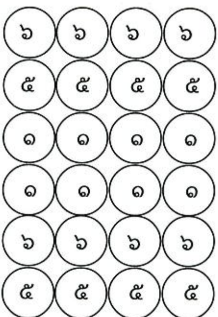
๔. รับอารมณ์ที่เป็นกาม

ฉะนั้น โสมนัสกามชวนะจึงมีได้เพียง ๑๓ ดวง เท่านั้น ส่วนที่เหลือนั้นไม่สามารถที่จะทำให้การหัวเราะเกิดขึ้นได้

ภาพจิตประกอบจิตตชรูป ๗ อย่าง

(-) = จิตที่ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นได้เลย

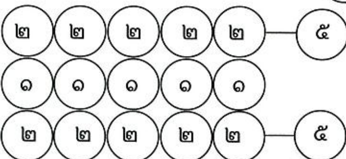
(๖) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นร้องไห้) เกิดขึ้นได้

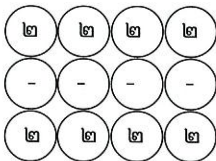
(๖) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นหัวเราะ) เกิดขึ้นได้

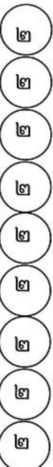
(๕) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ ร้องไห้) เกิดขึ้นได้

(๒) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๒ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ จิตตชรูปให้อิริยาบถใหญ่ ๓

(๑) = จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้อย่างเดียว

หมวดที่ ๔

๔. รูปกลาปนัย

การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวดๆ ในรูปกลาปหนึ่งๆ นั้น จะต้องมีสภาพความเป็นไปพร้อมกัน ๓ อย่าง ที่เรียกว่า สหวุตติ คือ

๑. เอกุปปาทะ เกิดพร้อมกัน

๒. เอกนิโรธะ ดับพร้อมกัน

๓. เอกนิสสยะ มีที่อาศัย คือมหาภูตรูปอย่างเดียวกัน

คำว่า กลาป หมายถึง หมวด หมู่ มัด

คำว่า รูปกลาป หมายถึง รูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวด เป็นหมู่ เป็นมัด

รูปกลาป มีอยู่ ๒๓ กลาป คือ

กัมมชกลาป	๙	รวมเป็น ๒๓ กลาป
จิตตชกลาป	๘	
อุตุชกลาป	๔	
อาหารชกลาป	๒	

ดังมีคาถารับรองว่า

กมฺมจิตฺโตตุกาหาร สมุฏฺฐานา ยถากฺกมํ
นวฏฺฐ จตุโร เทวติ กลาปา หิ เตวีสติ

รูปกลาป ที่มี กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐานเหล่านี้ เมื่อว่าโดยจำนวนที่แท้จริงแล้ว มีตามลำดับดังนี้คือ กัมมชกลาป ๙ จิตตชกลาป ๘ อุตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ รวมเป็น ๒๓ กลาป

ข้อสังเกตในการแสดงจตุชกลาป ๔

การแสดงกัมมชกลาปนั้น เป็นการแสดงโดยการยกเอารูปที่เกิดจากกรรมโดยแน่นอนขึ้นมากล่าว เป็นประธาน แล้วบวกด้วย อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑

ส่วนการแสดงจิตตชกลาป อุตุชกลาป อาหารชกลาป นั้น เป็นการแสดงโดยความเป็นมูล คือ บทตั้ง และมูลี คือ บทตาม หรือบทปรุงแต่งด้วยวิการรูป ๓ โดยใช้ศัพท์ว่า ลหุตาทิ แทนวิการรูป ๓

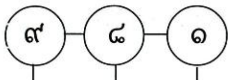
จำนวนเลขเป็นบาลีสังขยาในรูปกลาป

จำนวนเลข	บาลีสังขยา
๘	อกฺจ
๙	นว
๑๐	ทส
๑๑	เอกาทส
๑๒	ทวาทส
๑๓	เตรส

อักษรตัว ก ท้ายบาลีสังขยานั้น มาจาก อิก ปัจจัย แปลว่า มี เช่น จักขุทสกกลาป หมายถึงกลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีจักขุปสาท เป็นประธาน เป็นต้น

กัมมชกลาป ๙ องค์ธรรมได้แก่ กัมมชรูป ๑๗ (เว้นปริจเฉทรูป ๑)

กัมมชรูป ๑๗ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘

------ กัมมชกลาป ๙ คือ

จักขุ + ๘ + ๑----------- ๑. จักขุทสกกลาป หมายถึงกลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีจักขุปสาท เป็นประธานได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ จักขุปสาท ๑

โสต + ๘ + ๑-----------๒. โสตทสกกลาป

ฆาน + ๘ + ๑----------- ๓. ฆานทสกกลาป

ชิวหา + ๘ + ๑----------- ๔. ชิวหาทสกกลาป

กาย + ๘ + ๑----------- ๕. กายทสกกลาป

อิตถี + ๘ + ๑----------- ๖. อิตถีภาวทสกกลาป ฯลฯ

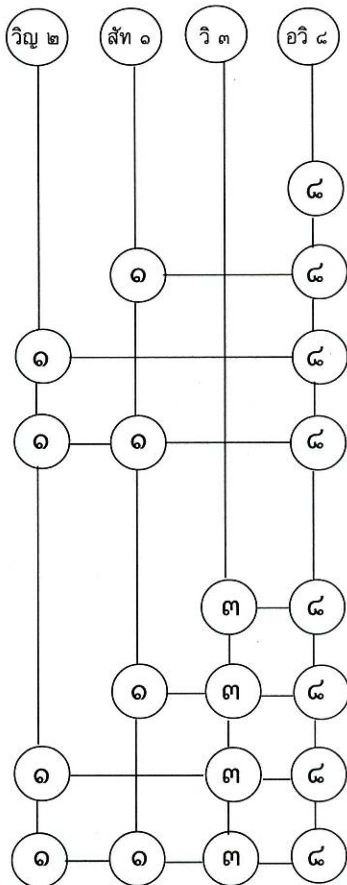
ปุริส + ๘ + ๑---------- ๗. ปุริสภาวทสกกลาป

หทย + ๘ + ๑ --------- ๘. วัตถุทสกกลาป

ชีวิต + ๘ ---------------- ๙. ชีวิตนวกกลาป

คำแปล หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐, ๙ มีจักขุปสาท เป็นประธาน ได้แก่..........

จิตตชกลาป ๘ องค์ธรรมได้แก่ จิตตชรูป ๑๔ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) จิตตชรูป ๑๔ คือ วิญญัติรูป ๒ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘

จิตตชกลาป ๘ คือ

มูลกลาป ๔

= ๘ ๑. สุทธัฏฐกกลาป

= ๙ ๒. สัททนวกกลาป

= ๙ ๓. กายวิญญัตินวกกลาป

= ๑๐ ๔. วจีวิญญัติสัทททสกกลาป

มูลีกลาป ๔

= ๑๑ ๕. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป

= ๑๒ ๖. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป

= ๑๒ ๗. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป

= ๑๓ ๘. วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป

คำแปล หมายถึงกลาปที่มีจำนวนรูป ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓ ได้แก่.....

อุตุชกลาป ๔ องค์ธรรมได้แก่ อุตุชรูป ๑๒ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) อุตุชกลาป ๔ คือ มูลกลาป ๒ มูลีกลาป ๒

อาหารชกลาป ๒ องค์ธรรมได้แก่ อาหารชรูป ๑๑ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) อาหารชกลาป ๒ คือ มูลกลาป ๑ มูลีกลาป ๑

หมายเหตุ อุตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ นั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของจิตตชกลาป ๘ นั้นเอง

มูลกลาป ๔ ได้แก่ จิตตชรูป ๑๑ (เว้นวิการรูป ๓ ปริจเฉทรูป ๑)

มูลีกลาป ๔ ได้แก่ จิตตชรูป ๑๔ (เว้นปริจเฉทรูป ๑)

ในร่างกายของคนเรานี้ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วนคือ

๑. อุปริมกาย กายเบื้องบน นับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดศีรษะ

๒. มัชฌิมกาย กายเบื้องกลาง นับตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ

๓. เหฏฐิมกาย กายเบื้องต่ำ นับตั้งแต่สะดือลงมาถึงเท้า

จำแนกจตุชกลาป ๔ โดยกาย ๓ ส่วน

กาย ๓ ส่วน	กัม ๙	จิต ๘	อุตุ ๔	อา ๒	หมายเหตุ
อุปริมกาย	๗	๘	๔	๒	
มัชฌิมกาย	๔	๔	๔	๒	
เหฏฐิมกาย	๓	๔	๔	๒	

ท่านอรรถกถาจารย์ ได้แสดงขนาดของปรมาณู (กลาป) โดยเทียบส่วนกับหัวเหาไว้โดยอนุมาณนัย ดังนี้ คือ

๑	หัวเหา	เท่ากับ	๗	ลิกขาญู
๑	ลิกขาญู	เท่ากับ	๓๖	รถเรญู
๑	รถเรญู	เท่ากับ	๓๖	ตัชชารี
๑	ตัชชารี	เท่ากับ	๓๖	อณู
๑	อณู	เท่ากับ	๓๖	ปรมาณู
๑	ปรมาณู	เท่ากับ	๑	กลาป

หมายเหตุ ๑. **ปรมาณู** เป็นส่วนอากาศ อนุภาคที่เล็กที่สุดซึ่งเห็นด้วยตาเนื้อไม่ได้ เห็นด้วยทิพยจักษุอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ไม่ใช่มาสู่คลองแห่งตาเนื้อ

๒. **อณู** คือรัศมีแห่งพระอาทิตย์ที่ส่องเข้าไปตามช่องฝา ช่องลูกดาล เป็นวงกลมๆ ด้วยดีปรากฏหมุนไปอยู่

๓. **ตัชชารี** สิ่งที่เกิดจากอณูนั่นแหละ เพราะเจาะที่ทางโค ทางมนุษย์ และทางล้อ แล้วปรากฏพุ่งไปเกาะที่ข้างทั้งสอง

๔. **รถเรญู** ละอองรถ ย่อมติดอยู่ที่รถนั้นๆ นั่นแหละ

๕. **ลิกขาญู** ไข่เหา

จบ รูปกลาปนัย

หมวดที่ ๕

๕. รูปปวัตติกกมนัย

การแสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ คำว่า ปวัตติ แปลว่า ความเป็นไป

กม ลำดับ

นย แนว

ปวัตติกกมนัย มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. ตามนัยแห่งภูมิ

๒. ตามนัยแห่งภาค

๓. ตามนัยแห่งกำเนิด

(๑) ตามนัยแห่งภูมิ

คาถารับรองรูปที่เกิดได้และไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ

อฏฺฐวีสติ กาเมสุ โหนฺติ เตวีส รูปิสุ
สตฺตรเสวสญฺญีนํ อรูเป นตฺถิ กิญฺจิปิ

ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้ ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) รูป ๒๓ (เว้นฆานะ ชิวหา กายะ ภาวรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ รูป ๑๗ (เว้นปสาทรูป ๕ สัททรูป ๑ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ วิญญัติรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในอรูปภูมิ ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

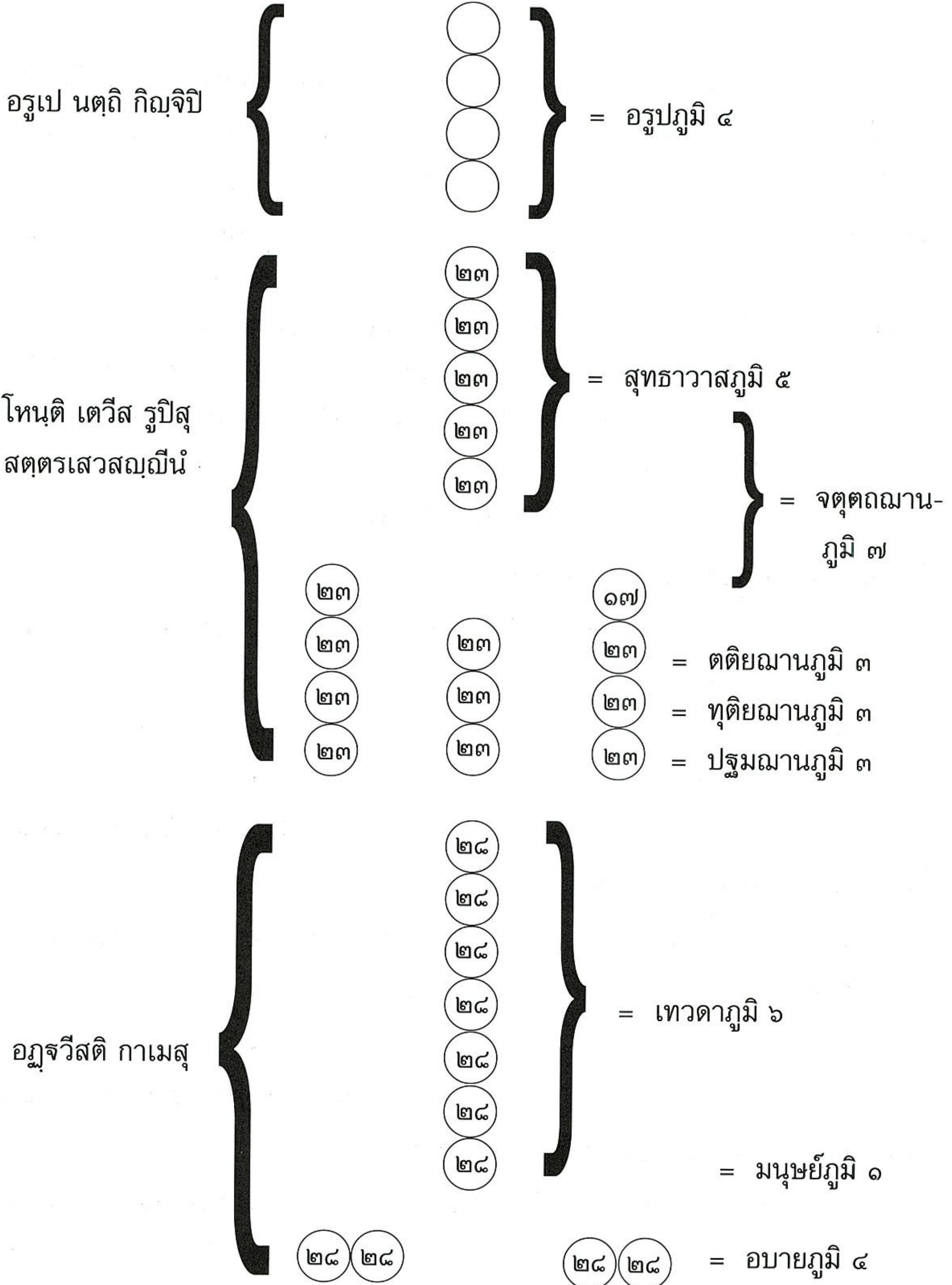
หมายเหตุ ใน ๓๑ ภูมิ นั้น ภวัคคภูมิ มีอยู่ ๓ ภูมิ คือ

๑. เวหัปผลาภูมิ เป็นปุถุชนภวัคคะ

๒. อกนิฏฐาภูมิ เป็นอริยภวัคคะ

๓. เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ เป็นสัพพภวัคคะ

ภาพภูมิประกอบคาถา

ตารางจำแนกรูป ๒๘ ที่เกิดได้ในภูมิ ๒๗ (เว้นอรูปภูมิ ๔) โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

ภูมิ ๒๗ (๔)	สมุฏฐานทั้ง ๔				รวม	ลักขณ ๔	รวมภูมิ	สามัญ	พิสดาร
	กรรม	จิต	อุตุ	อา					
กามภูมิ ๑๑	๑๘	๑๕	๑๓	๑๒	๕๘	๑๖	๗๔	๒๘	๒๓๐
รูปภูมิ ๑๕ (๑)	๑๓	๑๕	๑๓	-	๔๑	๑๒	๕๓	๒๓	๑๖๑
อสัญญฯ ๑	๑๐		๑๒	-	๒๒	๘	๓๐	๑๗	๙๐

หมายเหตุ การคิดรูปที่เกิดได้ในภูมิต่างๆ นั้น คิดตามสมุฏฐานให้เกิด และลักขณรูปของสมุฏฐานนั้นๆ ส่วนการคิดรูปโดยพิสดารนั้น ให้คิดลักขณรูปที่มีในนิปผันนรูปของสมุฏฐานทั้ง ๔, ๓, ๒, แล้วให้บวกด้วยจำนวนกัมมชรูป จิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป

การคิดรูปโดยพิสดาร

ในกามภูมิ ๑๑ รูปโดยพิสดารมี ๒๓๐ คือ

กัมมชรูป	๑๘	เป็นนิป	๑๗ ×	ลักขณรูป	๔	รวมเป็น	๖๘	บวก ๑๘	จึงเป็น	๘๖
จิตตชรูป	๑๕	”	๙ ×	”	๔	”	๓๖	” ๑๕	”	๕๑
อุตุชรูป	๑๓	”	๙ ×	”	๔	”	๓๖	” ๑๓	”	๔๙
อาหารชรูป	๑๒	”	๘ ×	”	๔	”	๓๒	” ๑๒	”	๔๔

รวมเป็นรูปโดยพิสดาร ๒๓๐

ในรูปภูมิ ๑๕ รูปโดยพิสดารมี ๑๖๑ คือ

กัมมชรูป	๑๓	เป็นนิป	๑๒ ×	ลักขณรูป	๔	รวมเป็น	๔๘	บวก ๑๓	จึงเป็น	๖๑
จิตตชรูป	๑๕	”	๙ ×	”	๔	”	๓๖	” ๑๕	”	๕๑
อุตุชรูป	๑๓	”	๙ ×	”	๔	”	๓๖	” ๑๓	”	๔๙

รวมเป็นรูปโดยพิสดาร ๑๖๑

ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ รูปโดยพิสดารมี ๙๐ คือ

กัมมชรูป	๑๐	เป็นนิป	๙ ×	ลักขณรูป	๔	รวมเป็น	๓๖	บวก ๑๐	จึงเป็น	๔๖
อุตุชรูป	๑๒	”	๘ ×	”	๔	”	๓๒	” ๑๒	”	๔๔

รวมเป็นรูปโดยพิสดาร ๙๐

(๒) ตามนัยแห่งกาล

ในอายุไขยของสัตว์ทั้งหลาย แบ่งออกเป็น ๓ กาล คือ

๑. ปฏิสนธิกาล

๒. ปวัตติกาล

๓. จุติกาล

คาถาแสดงรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล แต่เกิดได้ในปวัตติกาล

สทฺโท วิกาโร ชรตา　　มรณญฺโจปปตฺติยํ

น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตุ　　น กิญฺจิปิ น ลพฺภติ

สัททรูป ๑ วิการรูป ๕ ชรตารูป ๑ อนิจจตารูป ๑ รวม ๘ รูปนี้ เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล คือ อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต ส่วนในปวัตติกาลนั้น รูปใดรูปหนึ่งที่จะเกิดไม่ได้นั้นไม่มีเลย ย่อมเกิดได้ทั้งหมด

ภาพวิถีจิตประกอบกาลทั้ง ๓ ในภพหนึ่งๆ

(๓) ตามนัยแห่งกำเนิด

กำเนิดมี ๓ หรือ ๔ คือ

กำเนิด ๓ คือ

๑. สังเสทชกำเนิด หมายถึง เกิดในที่ๆ มียางเหนียว

๒. โอปปาติกกำเนิด หมายถึง เกิดผุดขึ้นโตทันที คล้ายกับว่าตกลงมาจากที่สูง

๓. คัพภเสยยกกำเนิด หมายถึง เกิดในครรภ์มารดา

กำเนิด ๔ คือ

๑. สังเสทชะกำเนิด	ไม่ต้องอาศัยมีบิดามารดา	อาศัยเกิดจากต้นไม้ เป็นต้น
๒. โอปปาติกะกำเนิด	ไม่ต้องอาศัยมีบิดามารดา	อาศัยอดีตกรรมอย่างเดียว
๓. อัณฑชะกำเนิด	ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดา	เมื่อปฏิสนธิครั้งแรก ต้องอยู่ในฟองเสียก่อน
๔. ชลาพุชะกำเนิด	ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดา	แต่ไม่ต้องมีฟองหุ้มห่อ

สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดอย่างเดียวมี ๒๔ จำพวก คือ

สัตว์นรก ๑ นิชฌามตัณหิกเปรต ๑ (เปรตที่ถูกไฟเผาอยู่เป็นนิตย์) เทวดาที่อยู่ในจาตุมมหาราชิกา ๑ (เว้นภุมมัฏฐเทวดา) เทวดาที่อยู่ในเทวภูมิเบื้องบน ๕ รูปพรหม ๑๖

สัตว์ที่เกิดได้ ๔ กำเนิด คือ

มนุษย์ ๑ ภุมมัฏฐเทวดา ๑ สัตว์เดรัจฉาน ๑ อสุรกาย ๑ เปรต ๑ (เว้นนิชฌามตัณหิกเปรต)

เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นจาตุมมหาราชิกานั้นมีอยู่ ๓ จำพวก คือ

๑. ภุมมัฏฐเทวดา	เทวดาที่อาศัยอยู่บนพื้นแผ่นดิน ภูเขา เจดีย์ เป็นต้น
๒. รุกขัฏฐเทวดา	เทวดาที่อาศัยอยู่บนต้นไม้
๓. อากาสัฏฐเทวดา	เทวดาที่อาศัยอยู่ในอากาศ (คำว่า อัฏฐ ในที่นี้ แปลว่า อาศัย)

แสดงคาถาที่กล่าวถึงความเจริญแห่งรูป ตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งถึงมีอวัยวะครบถ้วน

ปรมํ กลลํ โหติ　　กลลา โหติ อพฺพุทํ
อพฺพุทา ชายเต เปสิ　　เปสิ นิพฺพตฺตเต ฆโน
ฆนา ปสาขา ชายนฺติ　　เกสา โลมา นขาปิ จ

ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้น เกิดเป็นกลลรูป คือเป็นหยดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา

ในสัปดาห์ที่ ๒ หลังจากกลลรูป เกิดเป็นอัพพุทรูป มีลักษณะเป็นฟองสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ ๓ หลังจากอัพพุทรูป เกิดเป็นเปสิรูป มีลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อที่เหลวๆ สีแดง

ในสัปดาห์ที่ ๔ หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นฆนรูป มีลักษณะเป็นก้อน มีสัณฐานเหมือนไข่ไก่

ในสัปดาห์ที่ ๕ หลังจากฆนรูป เกิดเป็นปัญจสาขา คือรูปนั้นแตกออกเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม (ตโต ปรํ)

ต่อจากนั้น คือระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผม ขน เล็บ เหล่านี้ก็ปรากฏ

แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายของ กัมมชรูป จิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป

- **กัมมชรูป** เกิดขึ้นครั้งแรกที่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต, เกิดครั้งสุดท้ายที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป
- **จิตตชรูป** เกิดขึ้นครั้งแรกที่อุปปาทักขณะของปฐมภวังค์ (หรือทุติยจิต คือจิตดวงที่สองในภพใหม่), เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่อุปปาทักขณะของจุติจิต สำหรับพระอรหันต์, เกิดครั้งสุดท้ายที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๒ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป
- **อุตุชรูป** เกิดขึ้นครั้งแรกที่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตและเกิดเรื่อยไปแม้ว่าสัตว์นั้น ตายแล้วเป็นซากศพ เป็นกระดูก ขี้เถ้า หรือดินก็ตาม เกิดไปจนกระทั่งโลกถูกทำลาย
- **อาหารชรูป** เกิดขึ้นตั้งแต่โอชาที่ซึมซาบทั่วไป (ในสัปดาห์ที่ ๒-๓) และเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่ภังคักขณะ ของจุติจิต (สำหรับสัตว์ที่เกิดโดยคัพภเสยยกกำเนิดเท่านั้น) สำหรับสังเสทชะและโอปปาติกะกำเนิด (เว้นพรหม) เกิดขึ้นครั้งแรกที่มโนทวารวิถี ที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสนธิจิตและภวังคจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุกๆ ขณะของจิต

แสดงกัมมชกลาปที่เกิดได้ และขาดตกบกพร่องได้ ในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล

กำเนิดและภูมิ	ปฏิสนธิกาลกัมมชกลาปเกิดได้	ปฏิสนธิกาลขาดได้	ปวัตติกาลเกิดได้	ปวัตติกาลขาดได้	รวม	รวมขาดตก
สังเสทชะ อบาย ๓ (นิรย)	๗, จัก, โส, ฆา, ชิว, กา, ภา, วัตถุ	๔, จัก, โส, ฆา, ภา	๑, ชีวิต	ไม่มี	๘	๔, จัก, โส, ฆา, ภา
โอปปาติ อบาย ๔	๗, จัก, โส, ฆา, ชิว, กา, ภา, วัตถุ	๓, จัก, โส, ภา	๑, ชีวิต	ไม่มี	๘	๓, จัก, โส, ภา
คัพภเสย อบาย ๓ (นิรย)	๓, กา, ภา, วัตถุ	๑, ภา	๕, จัก, โส, ฆา, ชิว, ชีวิต	๓, จัก, โส, ฆา	๘	๔, จัก, โส, ฆา, ภา
สังเสทชะ มนุษย์ ๑	๗, จัก, โส, ฆา, ชิว, กา, ภา, วัตถุ	๔, จัก, โส, ฆา, ภา	๑, ชีวิต	ไม่มี	๘	๔, จัก, โส, ฆา, ภา
โอปปาติ มนุษย์ ๑	๗, จัก, โส, ฆา, ชิว, กา, ภา, วัตถุ	๑, ภา	๑, ชีวิต	ไม่มี	๘	๑, ภา
คัพภเสย มนุษย์ ๑	๓, กา, ภา, วัตถุ	๑, ภา	๕, จัก, โส, ฆา, ชิว, ชีวิต	๓, จัก, โส, ฆา	๘	๔, จัก, โส, ฆา, ภา
สังเสทชะ จาตุม ๑	๗, จัก, โส, ฆา, ชิว, กา, ภา, วัตถุ	๔, จัก, โส, ฆา, ภา	๑, ชีวิต	ไม่มี	๘	๔, จัก, โส, ฆา, ภา
โอปปาติ จาตุม ๓	๗, จัก, โส, ฆา, ชิว, กา, ภา, วัตถุ	ไม่มี	๑, ชีวิต	ไม่มี	๘	ไม่มี
คัพภเสย จาตุม ๑	๓, กา, ภา, วัตถุ	๑, ภา	๕, จัก, โส, ฆา, ชิว, ชีวิต	๓, จัก, โส, ฆา	๘	๔, จัก, โส, ฆา, ภา
โอปปาติ เทวภูมิ ๕ (๑)	๗, จัก, โส, ฆา, ชิว, กา, ภา, วัตถุ	ไม่มี	๑, ชีวิต	ไม่มี	๘	ไม่มี
โอปปาติ อสัญญสัตต ๑	๑, ชีวิตนวกกลาป	ไม่มี	ใม่มี	ไม่มี	๑	ไม่มี
โอปปาติ รูปพรหม ๑๕	๔, จัก, โส, วัตถุ, ชีวิต	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	๔	ไม่มี

จบ รูปปวัตติกกมนัย

กำเนิดของเรา

เชื่อหรือไม่ว่าเราเกิดมาจากเซลล์เพียงเซลล์เดียวของแม่ หรือที่เรียกว่าไข่ และเมื่อผสมกันแล้วก็จะกลายเป็นเซลล์พิเศษเริ่มก่อตัวเราขึ้นมา โดยการแบ่งของเซลล์นั้นเพิ่มเป็นทวีคูณ จากหนึ่งเป็นสอง จากสองเป็นสี่ จากสี่เป็นแปด ฯลฯ เซลล์ที่แบ่งออกมานั้นก็จะกลายเป็นกล้ามเนื้อ เลือด ประสาท ผิวหนัง กระดูก และส่วนต่างๆ ในร่างกายของเรา

เราเจริญเติบโตจากเด็กจนเป็นผู้ใหญ่ได้ก็เพราะการแบ่งของเซลล์ การแบ่งนี้จะทำให้มีเซลล์ที่สร้างใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว การแบ่งของเซลล์นี้แบ่งโดย เมื่อเซลล์นั้นมีอายุ ๒๔ ชั่วโมง ก็จะแบ่งตัวออกเป็นเซลล์ใหม่ เป็นสอง และเมื่อเซลล์ใหม่ที่เกิดขึ้นมีอายุ ๒๔ ชั่วโมง ก็จะแบ่งตัวออกไปอีกเป็นสี่ และจะแบ่งอยู่เช่นนี้ตลอดเวลาไม่ว่าเราจะหลับหรือตื่น

แต่มีเซลล์บางกลุ่มที่แตกต่างไปกว่านี้คือ **เซลล์สมอง** เซลล์สมองนี้จะเติบโตเมื่อภายหลังที่เราเกิดแล้ว หลังจากนั้นก็จะไม่แบ่งตัวเป็นเซลล์ใหม่เพิ่มขึ้นอีก มันจะอยู่ในสภาพคงที่ตลอดไป สุดแล้วแต่ว่าการเติบโตนั้นจะมากหรือน้อย ถ้าน้อยมากก็อาจจะเป็นคนปัญญาอ่อน

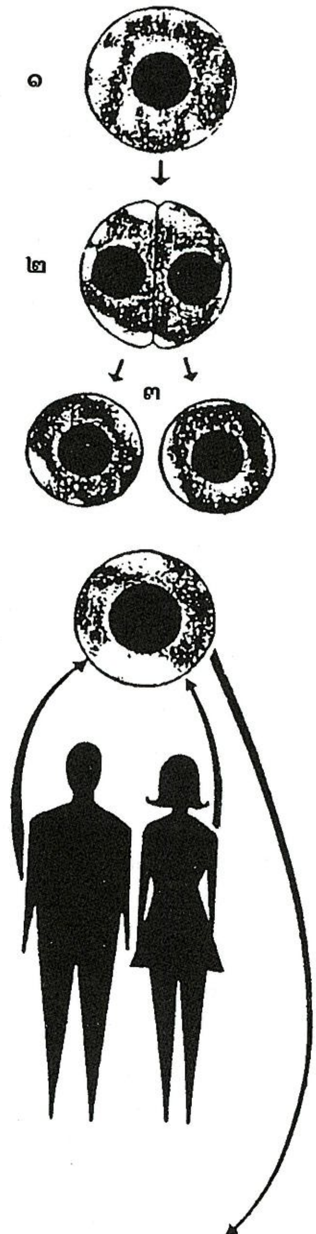
การเจริญเติบโตของเซลล์นั้น เมื่อถึงขีดจำกัดคงที่ของร่างกายของเรา ก็จะถูกทำลายไปตามธรรมชาติ เมื่อมีเซลล์ใหม่เพิ่มขึ้นมา เซลล์เก่าก็จะถูกทำลายไป เช่น ผิวหนังหลุดลอกออกไป เป็นต้น

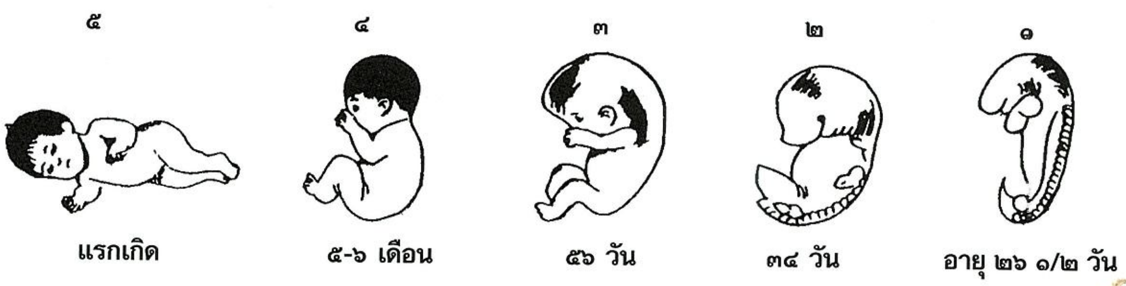
จุดก่อกำเนิดของเรา เริ่มต้นจากเซลล์เพียงเซลล์เดียว และจะเพิ่มเป็นล้านเมื่อเราโตเต็มที่ การแบ่งตัวของเซลล์ที่ไม่มีการหยุดพักและเพิ่มเป็นทวีคูณ เป็นสิ่งที่ทำให้เราเจริญเติบโต ถ้าหากมีสาเหตุในร่างกายทำให้การแบ่งตัวของเซลล์หยุดชะงัก ร่างกายของผู้นั้นก็จะแคระ คิดว่าคงจะเคยเห็นกันมาแล้ว

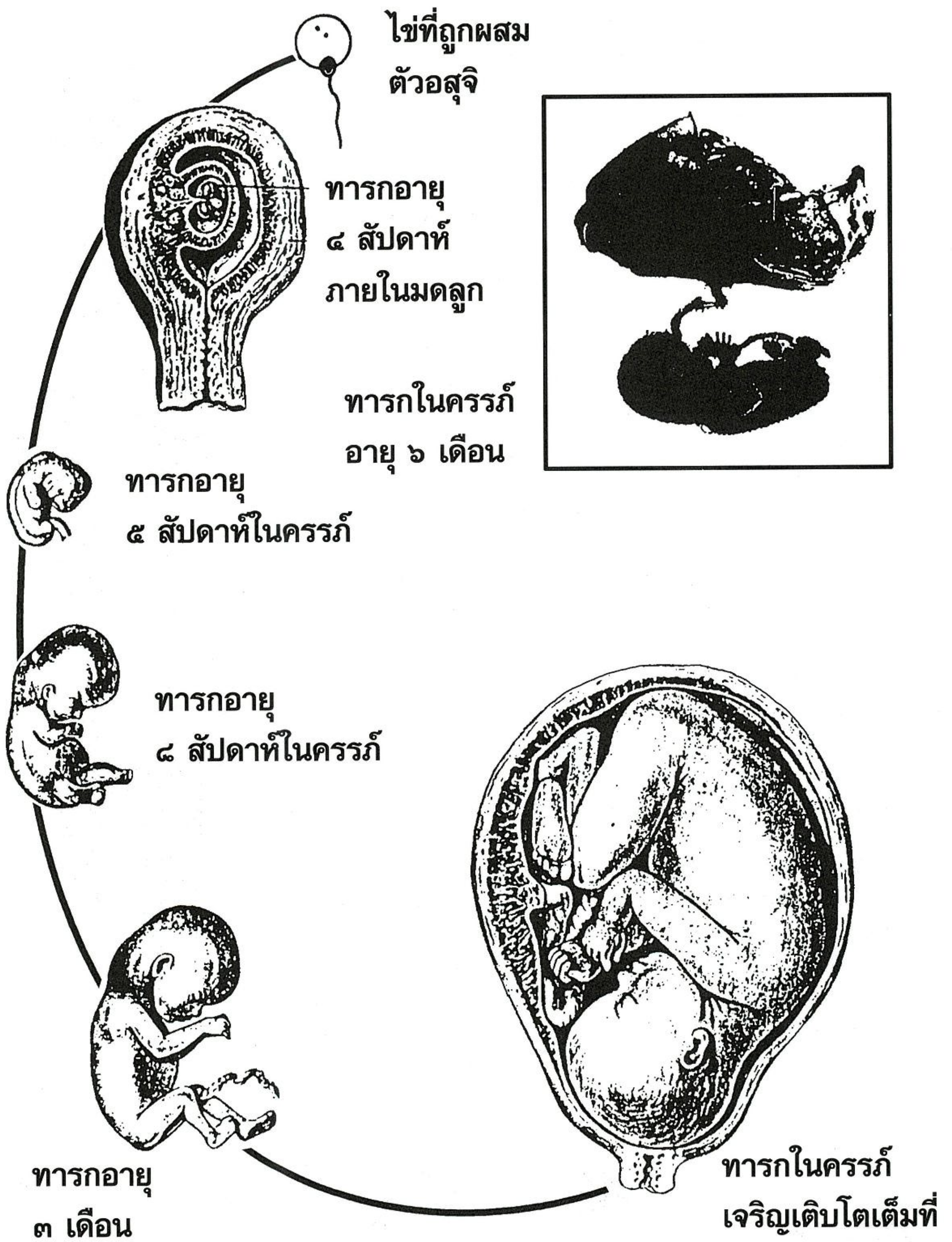
การกำเนิดของเรา เมื่อเซลล์ในตัวของพ่อหรือที่เรียกว่า **สเปิร์ม** เข้าไปผสมกับเซลล์ของแม่ หรือที่เรียกกันว่า **ไข่** แล้วก็จะกลายเป็นเซลล์พิเศษขึ้นมา จากนั้นก็จะทำการแบ่งตัวเองออกจากหนึ่งเป็นสอง จากสองเป็นสี่ เพิ่มขึ้นเช่นนี้ตลอดเวลา จะเรียกเป็นรูปร่างของตัวอ่อนเมื่ออายุ ๒๖ ๑/๒ วัน (ดังภาพ) และมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนกระทั่งอายุได้ ๓๔ วัน จะมีปุ่มคล้ายแขนขา งอกออกมาพร้อมทั้งจุดของลูกนัยน์ตา อายุ ๕๖ วัน จะเริ่มมี หู ตา จมูก ปาก พร้อมทั้งมีแขนและขาจิ๋วๆ ยื่นออกมาอย่างชัดเจน หัวใจเริ่มทำงาน สูบฉีดโลหิตออกไปเลี้ยงทั่วร่างกาย ครั้นเมื่ออายุได้ ๖ เดือน จะเริ่มมีขนคิ้ว ขนตา ขนรักแร้ยังไม่มี อีกหนึ่งเดือนต่อมาก็จะเริ่มมีผม จนกระทั่งอายุครบ ๙ เดือน ร่างกายก็จะโตและมีน้ำหนักมากขึ้น พร้อมที่จะคลอดออกมาจากท้องของแม่

เมื่อเราเกิดมาใหม่ๆ นั้นอาจจะหนักเพียง ๒ ถึง ๔ กิโลกรัม ตัวอาจจะยาวเพียง ๑๒ นิ้ว แต่ขณะที่ท่านนั่งอ่านหนังสือคู่มือจูฬอาภิธรรมิกะตรีอยู่ในขณะนี้ ร่างกายเติบโตขึ้นมามากกว่าเดิมมากมาย เป็นเพราะอะไรเอ่ย... เป็นเพราะการแบ่งตัวของเซลล์ใช่ไหมล่ะ ทั้งๆ ที่เราเกิดมาจากเซลล์เล็กๆ เพียงเซลล์เดียวเท่านั้น

การแบ่งของเซลล์

ภาพที่ ๘ การเจริญของทารกในครรภ์

จากหนังสือนิตยสารใกล้หมอ

เพื่อประกอบการศึกษาพระอภิธรรม

บทที่ ๕

การปฏิสนธิ และการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์

ได้กล่าวแล้วว่า ในวันที่ ๑๔ ของประจำเดือนจะมี Ovulation คือการที่มีไข่สุกพร้อมที่จะผสมกับ Spermatozoa ได้ หลุดออกมาจากรังไข่ ไข่นี้เล็กมากมีขนาด ๐.๑๓๕ มิลลิเมตรเท่านั้น ตัวไข่มีเยื่อบางซึ่งเป็นเซลล์รูปกระสวยคลุมอยู่ ภายในไข่มี Chromosomes ซึ่งสามารถจะบอกเพศของทารก และสิ่งที่เรียกว่า Genes อยู่ Genes นี้มีขนาดเล็กมาก ประมาณ ๐.๐๐๐๐๒ มิลลิเมตร มีความสำคัญมากในการที่จะสืบลักษณะของบรรพบุรุษมายังลูกหลานต่อไป เช่น สีผม ลักษณะของหน้าตา ศีรษะ จมูก และนิสัยใจคอ เหล่านี้เป็นต้น Genes เหล่านี้อยู่ใน Chromosomes

Chromosomes มีจำนวนจำกัดคือ ๒๓ คู่ รวมทั้ง Chromosome X หรือ Chromosome Y สำหรับบอกเพศด้วย

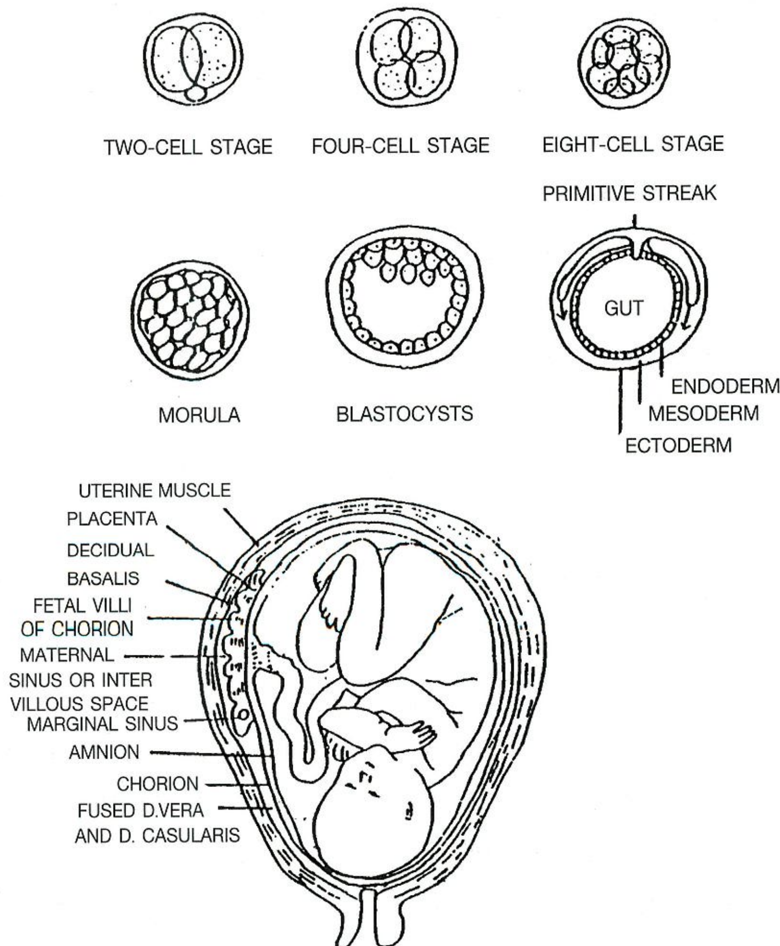
ก่อนที่ไข่กับ Spermatozoa จะผสมกัน ต่างก็จะลดจำนวน Chromosomes ลงเหลือครึ่งหนึ่ง ภายหลัง Fertilization แล้ว จึงรวมกลับเป็น ๒๓ คู่เท่าเก่า ถ้ารวมเป็น ๒๒ คู่ + xy ลูกจะเป็นชาย ถ้าเป็น ๒๒ คู่ + xx ลูกจะเป็นหญิง

เมื่อ Spermatozoa เข้าไปในช่องคลอดแล้ว จะว่ายทวนขึ้นไปในโพรงมดลูก ไปที่หลอดมดลูกด้านนอก ทั้งนี้กินเวลาประมาณ ๖๕-๗๕ นาที คือในอัตรา ๒.๗ มิลลิเมตรต่อ ๑ นาที การผสมกับไข่หรือ Fertilization จะเกิดขึ้นที่นั่น โดย Spermatozoa ๑ ตัว จะใช้หัวไชทะลุ Cell membrane ของไข่เข้าไปได้ และทิ้งหางไว้ภายนอกไข่

ไข่ที่ผสมแล้ว จะลอยกลับเข้าในโพรงมดลูก ระหว่างนี้ไข่จะเปลี่ยนแปลงรูปร่างและเซลล์ภายใน จาก Fertilized ovum เป็น morula (คล้ายลูกน้อยหน่า) และประมาณวันที่ ๖ เป็น Blastocyst ซึ่งพร้อมที่จะฝังตัว (Implantation) ลงในเยื่อบุมดลูกที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อการตั้งครรภ์และเรียกชื่อใหม่ว่า Decidua ภายใต้การบังคับของฮอร์โมนจากรังไข่ที่สำคัญคือ Progesterone ขณะที่ไข่ฝังตัวลงใน Decidua บางรายอาจมีโลหิตออกโดยไม่ปวดท้องและหายไปเองภายใน ๑-๒ วัน เรียกว่า Implantation bleeding

Decidua ส่วนที่ คลุมไข่		เรียกว่า	Decidual capsularis
"	" รองใต้ไข่	"	Decidual basalis
"	" อยู่รอบๆ ในโพรงมดลูก	"	Decidual vera

ภาพที่ ๑๕ แสดงการเปลี่ยนแปลงตัวไข่ที่ผสมแล้ว และการฝังตัวของไข่

ประมาณวันที่ ๑๖ จะเกิด Primitive Streak ซึ่งจะเจริญเติบโตเป็นทารกโดยแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. ชั้นนอก เรียกว่า Ectoderm จะกลายเป็นผิวหนัง ผม ขน เล็บ ต่อมน้ำมัน ต่อมน้ำลาย ต่อมน้ำมูก เคลือบฟัน และเส้นประสาทต่างๆ รวมทั้งเนื้อสมองด้วย

๒. ชั้นกลาง เรียกว่า Mesoderm จะกลายไปเป็นกระดูก กล้ามเนื้อ กระดูกอ่อน เอ็นต่างๆ แกนกลางของฟัน ไต ท่อไต รังไข่ ลูกอัณฑะ หัวใจ หลอดโลหิต ท่อน้ำเหลือง เยื่อหุ้มปอด และเยื่อหุ้มหัวใจ

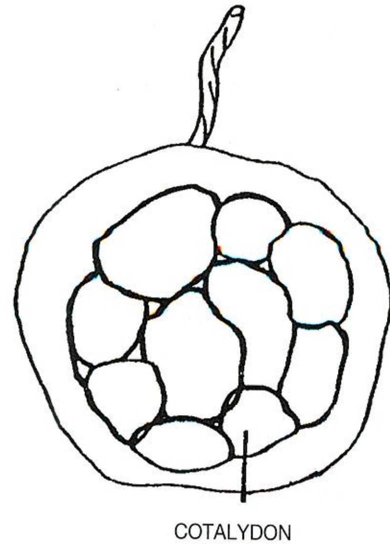
๓. ชั้นใน เรียกว่า Endoderm จะกลายเป็นเยื่อบุลำไส้ เยื่อบุทางเดินของระบบหายใจ กระเพาะปัสสาวะ ท่อปัสสาวะ ต่อมไทรอยด์ และต่อมไทมัส

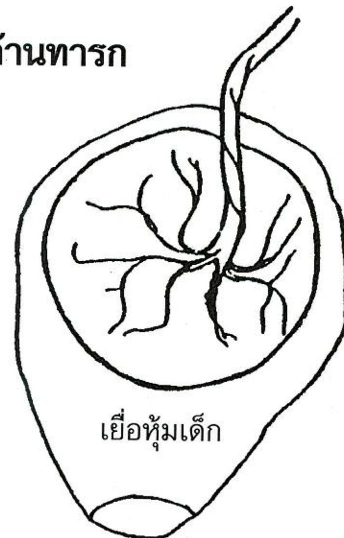
ไข่จะเรียกว่า Embryo ต่อไปจนถึงอายุ ๘ สัปดาห์ และต่อจาก ๘ สัปดาห์ไปจนครบกำหนด ๔๐ สัปดาห์ เรียกว่า Fetus

ระยะต่อไปเป็นการเจริญเติบโตของรกและ Amnion

เซลล์ที่อยู่รอบไข่ เรียกว่า Trophoblast หรือเซลล์สำหรับหาอาหาร จะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เมื่อไข่มี Implantation Trophoblast จะไชทะลุเข้าไปในส่วน D. Basalis และทำลายบริเวณนั้นทำให้หลอดโลหิตฝอยและหลอดโลหิตธรรมดาของมารดาทะลุเป็นช่องเล็กๆ เรียกว่า Lacunae หลายๆ อัน villi ที่หาอาหารนี้ประกอบด้วยเซลล์ ๒ พวก คือ พวกนอก เรียกว่า Syncytium จะมีอยู่จนครบกำหนดคลอด พวกใน เรียกว่า Langhans ซึ่งจะหายไปเมื่อตั้งครรภ์ได้ประมาณ ๖ เดือน villi ส่วนที่ติดกับ Decidual basalis จะกลายเป็น chorion frondosum คือ เป็นรกในเวลาต่อไป ส่วนที่ติดกับ Decidual capsularis จะเป็น Atrophic chorion lavae ส่วน amnion หรือเซลล์ชั้นในก็เกิดพร้อมกับ Chorion หรือเซลล์ชั้นนอก คือมีช่องเล็กๆ ๒ ช่องเกิดในไข่ (Embryonic pole) ช่องหนึ่ง เจริญเติบโตไปจนทำให้ Umbillical cord เกิดขึ้น และอีกช่องหนึ่งเจริญไปติดกับ Chorion

รก เป็นอวัยวะที่สำคัญที่สุดสำหรับทารกในขณะที่อยู่ในครรภ์ มีลักษณะอ่อนนุ่มคล้ายฟองน้ำ รกจะค่อยๆ เจริญเติบโตและจะเจริญ

ภาพที่ ๑๖ รกด้านมารดาและด้านทารก

เติบโตเต็มที่เมื่อตั้งครรภ์ได้ ๔ เดือน มีขนาดหนาประมาณ ๒-๓ เซนติเมตร มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๕-๒๐ เซนติเมตร หนักประมาณ ๕๐๐ กรัม หรือหนักประมาณ ๑/๖ ของน้ำหนักเด็ก รกแบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ ด้านมารดาและด้านทารก ทางด้านมารดาประกอบด้วย Cotyledon ประมาณ ๑๕-๒๐ อันมองดูขรุขระ ทางด้านทารกเรียบ มัน และมีสายสะดือ เกาะอยู่บริเวณกลางรก มีหลอดโลหิตจากสายสะดือแผ่ออกไปรอบๆ รก และหายไปในเนื้อรก ก่อนที่จะถึงรกประมาณ ๐.๗ เซนติเมตร ภายในเนื้อรกประกอบด้วยทางเดินของหลอดโลหิตดำและแดงทอดอยู่ทั่วไป

รก ทำหน้าที่แทนระบบการหายใจ การหาอาหาร การขับถ่ายของทารกในครรภ์ และมีหน้าที่กลั่นฮอร์โมน ซึ่งได้แก่

๑. Chorionic Gonadotropic Hormone ซึ่งมีตั้งแต่ ๑๐ วันหลังจากที่ไข่ผสมแล้ว สำหรับทำให้ Corpus Luteum ทำงานต่อไปภายหลังจากเริ่มตั้งครรภ์ (ประมาณ ๑๒-๑๔ สัปดาห์)

๒. Progesterone สำหรับทำให้ Decidual Surface คงอยู่ Progesterone จะมีมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงเวลาก่อนคลอดเล็กน้อย

๓. Estrogen มีมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ไข่ฝังตัวไปจนครรภ์ครบกำหนด

เนื่องจากระดับของฮอร์โมนทั้ง ๒ อย่างนี้สูงมาก จึงทำให้ Pituitary-Follicle Stimulating Hormone และ Luteinizing Hormone ถูกกด จึงไม่มี Ovulation (การขับไข่ออกจากรังไข่)

สายสะดือ ยาวประมาณ ๕๕ เซนติเมตร ประกอบด้วยหลอดโลหิตดำ ๑ เส้น หลอดโลหิตแดง ๒ เส้น มี Connective Tissue ที่ประกอบด้วยน้ำเป็นส่วนใหญ่ เรียกว่า Wharton’s Jelly หุ้มอยู่ ตามปกติ หลอดโลหิตเหล่านี้ยาวกว่าสายสะดือ เพราะฉะนั้นจึงมองเห็นหลอดโลหิตบางแห่งโป่งออกไปคล้ายเป็นปม เรียกว่า False knot

น้ำหล่อเด็ก มีประมาณ ๑,๐๐๐-๑,๒๐๐ ลูกบาศก์เซนติเมตร ความถ่วงเฉพาะ ๑,๐๐๗-๑,๐๒๕ ส่วนประกอบมีดังนี้คือ มีน้ำ ๙๘ เปอร์เซนต์ มีของแข็ง ๒ เปอร์เซนต์ มีฤทธิ์เป็นกรด น้ำนี้เข้าใจว่ามาจาก

๑. Amniotic Epithelium

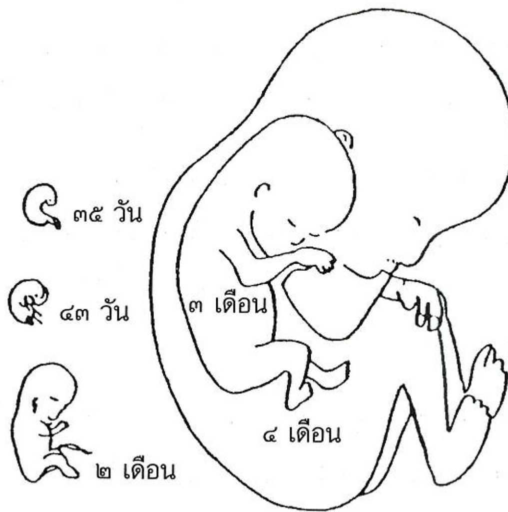
๒. ซึมมาจากโลหิตมารดา

๓. ปัสสาวะเด็ก

๔. เหตุอื่น

มีหน้าที่คือ ๑. รักษาระดับความร้อนของเด็ก
๒. เป็นเครื่องกันกระเทือน หรือกันอันตรายจากภายนอก
๓. ขณะคลอดทำหน้าที่ขยายปากมดลูก
๔. เมื่อถุงน้ำทูนหัวแตก ทำหน้าที่ชะล้างช่องคลอด
๕. เป็นเครื่องหล่อลื่นทางคลอดของเด็ก

การเจริญเติบโตของทารกในครรภ์

ภาพที่ ๑๗ ขนาดและรูปร่างของทารกในครรภ์

ไข่นับตั้งแต่ปฏิสนธิจนอายุได้ ๒ สัปดาห์ เรียกว่า		Ovum (กลลรูป)
ระหว่าง ๓-๘ สัปดาห์	"	Embryo
ภายหลัง ๘ สัปดาห์	"	Fetus

สัปดาห์ที่ ๓ เริ่มมีทางเดินอาหารต่อไปมีหัวใจเกิดขึ้นและมีตุ่มแขนขา (ตรงกับที่เรียกว่า ปัญจราชา)

สัปดาห์ที่ ๔ ตัวยาว ๑ เซนติเมตร มีตุ่มตา หู จมูก

สัปดาห์ที่ ๘ ตัวยาว ๔ เซนติเมตร ตัวงอ มองดูศีรษะใหญ่กว่าตัว เพราะสมองเริ่มเจริญ อวัยวะสืบพันธุ์ภายนอกเจริญ แต่ยังแยกเพศไม่ได้

สัปดาห์ที่ ๑๒ ตัวยาว ๙ เซนติเมตร (๓ × ๓) หนัก ๑๕ กรัม
มีนิ้วมือนิ้วเท้ามองเห็นชัดเจน และมีเล็บอ่อนๆ เริ่มแยกเพศได้

สัปดาห์ที่ ๑๖ ตัวยาว ๑๖ เซนติเมตร (๔ × ๔) หนัก ๑๑๐ กรัม
แยกเพศได้ชัดเจน มี Meconeum มีการเคลื่อนไหวของระบบการหายใจและการกลืน เริ่มมีขนอ่อน ผิวหนังแดง ดิ้นจนมารดารู้สึก ถ้าฟังจะได้ยินเสียงหัวใจเด็ก

สัปดาห์ที่ ๒๐ ตัวยาว ๒๕ เซนติเมตร (๕ × ๕) หนัก ๓๐๐ กรัม
ศีรษะยังใหญ่อยู่ ท้องเล็กลง มีผมเพิ่มขึ้น

สัปดาห์ที่ ๒๔ ตัวยาว ๓๐ เซนติเมตร (๖ × ๕) หนัก ๖๓๐ กรัม
มีขนอ่อนทั่วตัว มีขนตาและขนคิ้ว หนังตาแยกจากกัน ผิวหนังย่นเหี่ยว รูปร่างดีขึ้น ถ้าทารกแท้งในระยะนี้จะมีชีวิตอยู่เพียง ๒-๓ ชั่วโมงเท่านั้น

สัปดาห์ที่ ๒๘ ตัวยาว ๓๕ เซนติเมตร (๗ × ๕) หนัก ๑,๐๔๕ กรัม
สามารถเลี้ยงรอดได้แต่มีจำนวนน้อยมาก ผิวหนังมีสีแดง ย่น และมีไขปกคลุมอยู่เต็ม (Vernix caseosa) ลืมตาได้ อัณฑะลงมาอยู่ถุง ร้องเสียงค่อย

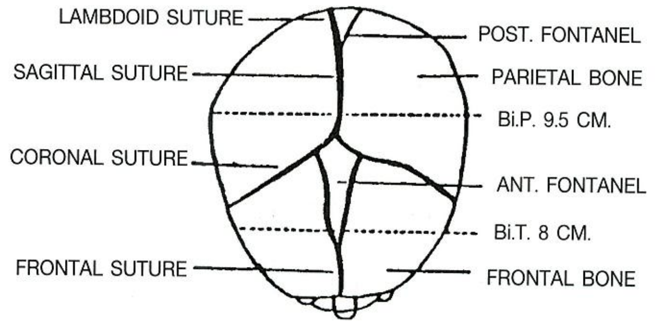
สัปดาห์ที่ ๓๒ ตัวยาว ๔๐ เซนติเมตร (๘ × ๕) หนัก ๒,๐๐๐ กรัม
ลักษณะคล้ายคนแก่ และคล้ายกับเด็กปลายสัปดาห์ที่ ๒๘

สัปดาห์ที่ ๓๖ ตัวยาว ๔๕ เซนติเมตร (๙ × ๕) หนัก ๒,๕๐๐ กรัม
มีไขมันใต้ผิวหนังมากขึ้น เพราะฉะนั้นมองดูหนังไม่ค่อยเหี่ยว เปอร์เซ็นต์ของการรอดมากขึ้น มี Ossification centre ของ epiphysis ของ distal end ของกระดูก Femur เล็บยาวพ้นปลายนิ้ว

สัปดาห์ที่ ๔๐ เด็กครบกำหนดมีลักษณะดังนี้ คือมีน้ำหนักเกิน ๒,๕๐๐ กรัมขึ้นไป
ตัวยาวเกิน ๔๘ เซนติเมตร ผิวหนังมีสีชมพู ร้องทันทีเมื่อคลอด และลืมตา ยกมือเท้าปัดไปมา ส่วนมากจะถ่ายปัสสาวะในขณะที่ร้อง ทำปากดูดได้ และถ้าให้น้ำรับประทานจะดูดได้ มีขนเล็กน้อยเว้นบริเวณไหล่ มีไขติดตามตัวโดยเฉพาะตามข้อพับ เล็บยาวพ้นนิ้ว เด็กผู้ชายอัณฑะจะลงมาอยู่ในถุงอัณฑะ ในเด็กผู้หญิง Labia ทั้ง ๒ ข้างจะติดกัน

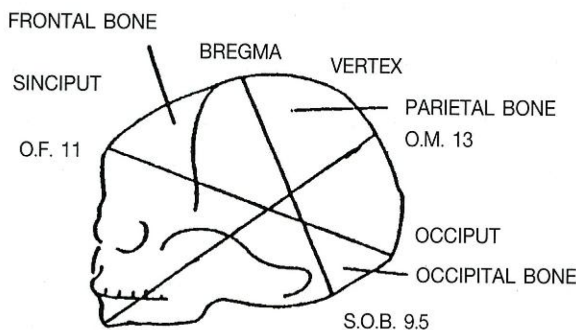
ศีรษะเด็กครบกำหนด

กะโหลกศีรษะเด็กครบกำหนด ประกอบด้วยกระดูก ๗ ชิ้น ทางด้านหน้ามีกระดูกหน้าผาก เรียกว่า Frontal bone ๒ ชิ้น ด้านข้างตอนบนเรียกว่า Parietal bone ๒ ชิ้น ด้านข้างตอนล่าง เรียกว่า Temporal bone ๒ ชิ้น ด้านหลัง เรียกว่า Occipital bone ๑ ชิ้น รอยต่อระหว่างกระดูก เรียกว่า Suture

ภาพที่ ๑๘ กะโหลกศีรษะเด็กทางด้านบน แสดงรอยต่อของกระดูกและขม่อม

รอยต่อระหว่างกระดูก	Parietal ทั้ง ๒	เรียกว่า	Sagittal suture
” ”	Parietal กับ Frontal	”	Coronal suture
” ”	Parietal กับ Occipital	”	Lambdoid suture
” ”	Frontal ทั้ง ๒	”	Frontal suture

ภาพที่ ๑๙ กะโหลกศีรษะเด็กทางด้านข้าง แสดงชิ้นกะโหลกต่างๆ และเส้นผ่าศูนย์กลาง

ตรงที่รอยต่อกระดูกมารวมกัน มีที่ว่างมีเยื่อบางๆ คลุมอยู่ เรียกว่า ขม่อม หรือ Fontanel มี ๒ อัน คือ ขม่อมใหญ่รูปขนมเปียกปูน เป็นที่รวมของรอยต่อ ๔ อันคือ Coronal Suture ๒ อัน Sagittal Suture ๑ อัน กับ Frontal Suture ๑ อัน ขม่อมใหญ่เรียกว่า Anterior Fontanel อีกอันหนึ่งคือ Posterior Fontanel

✪ ✪ ✪ ✪ ✪ ✪

(๔) นิพพานปรมัตถ์

กัมมัฏฐาน มี ๒ คือ

๑. สมถกัมมัฏฐาน

๒. วิปัสสนากัมมัฏฐาน

กัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการปฏิบัติ, การกระทำ, การงาน

๑. สมถกัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการปฏิบัติสมถะ

สมถะ มีอยู่ ๒ คือ

๑. ปริตตสมถะ คือการเจริญสมถกัมมัฏฐานของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงอัปปนาฌาน

๒. มหัคคตสมถะ คือการเจริญสมถกัมมัฏฐานของบุคคลที่เข้าถึงอัปปนาภาวนา คือ มหัคคตฌานแล้ว

สมถะ หมายความว่า สงบ มีอยู่ ๓ นัย คือ

นัยที่ ๑ **สำหรับติเหตุกปุถุชน มีวจนัตถะว่า กิเลเส สเมตีติ = สมโถ** ธรรมใดทำให้กิเลสมีกามฉันทนิวรณ์เป็นต้นสงบลง ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า สมถะ องค์ธรรม ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต ๑

นัยที่ ๒ **สำหรับพระอรหันต์ที่กลับมาเจริญสมถกัมมัฏฐานอีก มีวจนัตถะว่า จิตฺตํ สเมตีติ = สมโถ** ธรรมใดทำให้จิตที่ไม่สงบเนื่องมาจากการได้รับอารมณ์หลายๆ อย่าง สงบลง มาตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า สมถะ องค์ธรรม ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหากิริยาจิต ๘ รูปาวจรปฐมฌานกิริยาจิต ๑

นัยที่ ๓ **สำหรับปฐมฌานลาภีบุคคลและพระอริยะที่ได้ฌานทั้งหมด มีวจนัตถะว่า วิตกฺกาทิ โอฬาริกธมฺเม สเมตีติ = สมโถ** ธรรมใดทำให้องค์ฌานชนิดหยาบมีวิตกเป็นต้น สงบลง คือ ไม่ให้เกิด ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า สมถะ องค์ธรรม ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในทุติยฌานกุศล และกิริยา เป็นต้น จนถึง ปัญจมฌานกุศลและกิริยา

สมถกัมมัฏฐาน มีอยู่ ๗ หมวด คือ (อารมณ์)

๑. กสิณ	๑๐	๕. สัญญา	๑
๒. อสุภะ	๑๐	๖. ววัตถาน	๑
๓. อนุสสติ	๑๐	๗. อรุปป	๔
๔. อัปปมัญญา	๔		

สรุปแล้ว ได้อารมณ์กัมมัฏฐาน ๔๐ ในอารมณ์กัมมัฏฐาน ๔๐ นั้น อารมณ์ที่จะให้ได้ฌาณเกิดขึ้นมี ๓๐ (เว้นอนุสสติ ๘ สัญญา ๑ ววัตถาน ๑)

ภาวนา แปลว่า ธรรมที่ควรเจริญ คือให้เกิดขึ้นบ่อยๆ ในสันดานของตน ภาวนา มี ๓ คือ

๑. บริกรรมภาวนาสมาธิ ได้แก่ มหากุศลจิต มหากิริยาจิต ที่เกิดขึ้นก่อนๆ นับตั้งแต่ได้เริ่มต้น เจริญสมถกัมมัฏฐานใหม่ๆ ตลอดมาจนถึงจดขอบเขตแห่งอุคคหนิมิต

๒. อุปจารภาวนาสมาธิ ได้แก่ มหากุศลจิต มหากิริยาจิต ที่เกิดขึ้นใกล้กันกับอัปปนาฌาน

๓. อัปปนาภาวนาสมาธิ ได้แก่ ธรรมที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์เฉพาะหน้า (อารมณ์ ๓๐)

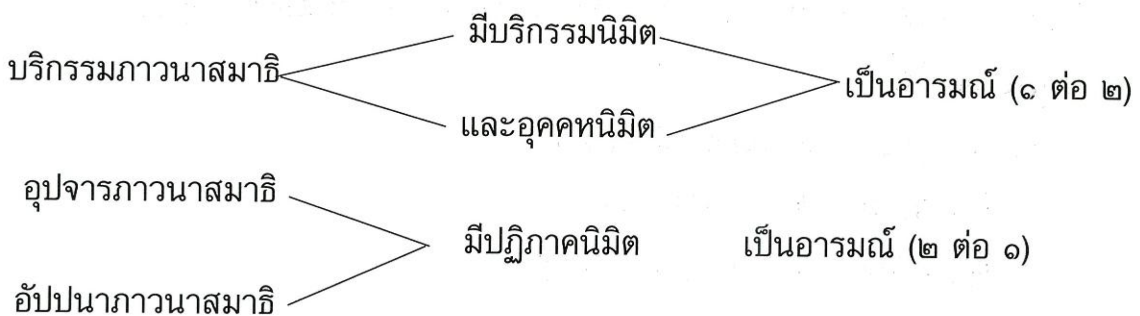
นิมิต แปลว่า ธรรมอันพึงรู้เป็นนิจ โดย จิต เจตสิก นิมิต มีอยู่ ๓ คือ

๑. บริกรรมนิมิต ได้แก่ อารมณ์กัมมัฏฐาน ๔๐ มีปถวีกสิณ เป็นต้น

๒. อุคคหนิมิต ได้แก่ อารมณ์ที่พึงยึดแล้วโดยมโนทวาริกกุศล กิริยาชวนะด้วยเป็นนิมิตด้วย

๓. ปฏิภาคนิมิต ได้แก่ อารมณ์กัมมัฏฐานที่มีสภาพคล้ายกันกับอุคคหนิมิต

แสดงนิมิตที่เป็นอารมณ์ให้แก่ภาวนา ๓

สรุปอารมณ์กัมมัฏฐาน ๓๐ โดยอัปปนาฌาน ดังนี้

ปฐมฌานจิต มีอารมณ์บัญญัติ ๒๕ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ โกฏฐาส ๑ อานาปาณ ๑ ปิยมนาปสัตวบัญญัติ ๑ ทุกขิตสัตวบัญญัติ ๑ สุขิตสัตวบัญญัติ ๑

ทุติย, ตติย, จตุตถฌานจิต มีอารมณ์บัญญัติ ๑๔ คือ กสิณ ๑๐ อานาปาณ ๑ สัตวบัญญัติ ๓

ปัญจมฌานจิต มีอารมณ์บัญญัติ ๑๒ คือ กสิณ ๑๐ อานาปาณ ๑ มัชฌัตตสัตวบัญญัติ ๑

ผลของการเจริญสมถกัมมัฏฐาน

๑. ทำให้ได้ฌานเกิดขึ้น

๒. ทำอภิญญาได้

๓. เป็นบาทให้เข้านิโรธสมาบัติได้

๔. ด้วยอำนาจของฌานเมื่อตายลงให้ไปเกิดในรูปภูมิ อรูปภูมิ

๒. **วิปัสสนากัมมัฏฐาน** แปลว่า ที่ตั้งแห่งการปฏิบัติคือวิปัสสนา คำว่า วิปัสสนา แปลว่า ปัญญาเห็นแจ้งเป็นพิเศษ (รูป นาม)

วิปัสสนากัมมัฏฐาน มีธรรมอยู่ ๖ หมวด คือ

๑. วิสุทธิ ๗

๒. ลักขณะ ๓

๓. อนุปัสสนา ๓

๔. วิปัสสนาญาณ ๑๐

๕. วิโมกข์ ๓

๖. วิโมกขมุข ๓

คำว่า วิสุทธิ แปลว่า ความบริสุทธิ์จากกิเลสเป็นพิเศษ ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

๑. วิสุทธิ ๗ คือ

๑. สีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของศีล

๒. จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของจิต

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของทิฏฐิ

๔. **กังขาวิตรณวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์ของญาณที่ข้ามพ้นจากความสงสัย

๕. **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณว่าเป็นมัคคปฏิปทา และมิใช่มัคคปฏิปทา

๖. **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณเป็นเครื่องดำเนินไปสู่มัคคปฏิปทา โดยส่วนเดียว

๗. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณ (มรรคจิต ๔)

๒. ลักขณะ ๓ คือ

๑. **อนิจจลักขณะ** ลักษณะที่ไม่เที่ยง

๒. **ทุกขลักขณะ** ลักษณะที่เป็นทุกข์

๓. **อนัตตลักขณะ** ลักษณะที่เป็นอนัตตา

๓. อนุปัสสนา ๓ คือ

๑. **อนิจจานุปัสสนา** คือพิจารณาเห็นโดยอาการไม่เที่ยง

๒. **ทุกขานุปัสสนา** คือพิจารณาเห็นโดยอาการเป็นทุกข์

๓. **อนัตตานุปัสสนา** คือพิจารณาเห็นโดยอาการเป็นอนัตตา

๔. วิปัสสนาญาณ ๑๐ คือ

๑. **สัมมสนญาณ** ญาณกำหนดรู้รูป นาม เป็นพระไตรลักษณ์

๒. **อุทยัพพยญาณ** ญาณกำหนดรู้ความเกิดดับของรูป นาม

๓. **ภังคญาณ** ญาณกำหนดรู้ความแตกสลายไปแห่งรูป นาม

๔. **ภยญาณ** ญาณกำหนดรู้รูป นาม เป็นภัยที่น่ากลัว

๕. **อาทีนวญาณ** ญาณกำหนดรู้โทษของรูป นาม

๖. **นิพพิทาญาณ** ญาณกำหนดรู้ความเบื่อหน่ายในรูป นาม

๗. **มุญจิตุกัมยตาญาณ** ญาณที่เกิดจากความปรารถนาใคร่จะหลุดพ้นไปจากรูปนาม

๘. **ปฏิสังขาญาณ** ญาณที่พิจารณารูป นาม โดยพระไตรลักษณ์อีกครั้ง

๙. **สังขารุเปกขาญาณ** ญาณที่วางเฉยในรูป นาม

๑๐. **อนุโลมญาณ** ญาณที่เห็นสอดคล้องกับวิปัสสนาญาณข้างต้น

วิปัสสนูปกิเลส เกิดต่อจากอุทยัพพยญาณ มี ๑๐ คือ

๑. โอภาส ได้แก่ วิปัสสโนภาส

๒. ญาณ ได้แก่ วิปัสสนาญาณ คือปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา

๓. ปีติ ได้แก่ ความอิ่มใจที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนา

ปีติ มี ๕ อย่างคือ

๑. ขุททกาปีติ ปลาบปลื้มใจเล็กน้อยพอรู้สึกขนลุก

๒. ขณิกาปีติ ปลาบปลื้มใจชั่วขณะแต่เกิดขึ้นบ่อยๆ

๓. โอกกันติกาปีติ ปลาบปลื้มใจจนถึงกับตัวโยกตัวโคลง

๔. อุพเพงคาปีติ ปลาบปลื้มใจจนถึงกับตัวลอย

๕. ผรณาปีติ ปลาบปลื้มใจจนอิ่มเอิบซาบซ่านไปทั่วทั้งกายและใจ (ผรณาปีติ นี้ เป็นปีติในฌานแท้)

๔. ปัสสัทธิ ได้แก่ ความสงบทั้งทางกายและจิตใจ

๕. สุข ได้แก่ สุขอันละเอียดสุขุมล้ำลึก

๖. อธิโมกข์ ได้แก่ ศรัทธาอันมีกำลังแก่กล้า

๗. ปัคคาหะ ได้แก่ วิริยะ คือความเพียรอย่างแรงกล้า

๘. อุปัฏฐาน ได้แก่ สติอันยอดยิ่ง ว่องไว

๙. อุเบกขา ได้แก่ ความวางเฉยในสังขารและอารมณ์

๑๐. นิกันติ ได้แก่ วิปัสสนานิกันติ คือความยินดี พอใจ ในคุณวิเศษทั้ง ๙ ประการ

๕. วิโมกข์ ๓ คือ

๑. **สุญญตวิโมกข์** คือหลุดพ้นด้วยความเป็นของสูญ เป็นอริยมรรคที่ได้รับโดยการกำหนดเห็นชัดเจนในอนัตตา (ผู้มีปัญญินทรีย์แก่กล้า)

๒. **อนิมิตตวิโมกข์** คือหลุดพ้นด้วยไม่มีนิมิตเครื่องหมาย เป็นอริยมรรคที่ได้รับโดยการกำหนดเห็นชัดเจนในอนิจจัง (ผู้มีศรัทธินทรีย์แก่กล้า)

๓. **อัปปณิหิตวิโมกข์** คือหลุดพ้นด้วยไม่เป็นที่ตั้งแห่งตัณหาปณิธิ เป็นอริยมรรคที่ได้รับโดยการกำหนดเห็นชัดเจนในทุกขัง (ผู้มีสมาธินทรีย์แก่กล้า)

๖. วิโมกขมุข ๓ คือ

๑. สุญญตมานุปัสสนา คือการหลุดพ้นด้วยการพิจารณาเห็นว่าเป็นของสูญ วุฏฐานคามินีวิปัสสนาที่เนื่องมาจากอนัตตลักขณะ

๒. อนิมิตตานุปัสสนา คือการหลุดพ้นด้วยการพิจารณาเห็นว่าไม่มีนิมิตเครื่องหมายวุฏฐานคามินีวิปัสสนาที่เนื่องมาจากอนิจจลักขณะ

๓. อัปปณิหิตานุปัสสนา คือการหลุดพ้นด้วยการพิจารณาเห็นว่าไม่เป็นที่ตั้งของตัณหาปณิธิ วุฏฐานคามินีวิปัสสนาที่เนื่องมาจากทุกขลักษณะ

หมายเหตุ **วิโมกข์** เป็นตัวนิพพานปรมัตถ์ ในปรมัตถธรรม ๔

วิโมกขมุข เป็นหนทางที่จะดำเนินไปเพื่อให้ถึงพระนิพพาน ไม่ใช่ตัวนิพพานปรมัตถ์

แสดงการสงเคราะห์วิสุทธิ ๗ เข้าในญาณ ๑๖ ดังนี้

๑. สีลวิสุทธิ ได้แก่ ปาริสุทธิศีล ๔ คือ

๑. ปาติโมกฺขสํวรสีล ได้แก่ ศีล ๕, ๘, ๑๐, ๒๒๗ บริสุทธิ์ได้ด้วย เทสนาสุทธิ

๒. อินฺทฺริยสํวรสีล ได้แก่ ศีลที่สำรวมอินทรีย์ ๖ บริสุทธิ์ได้ด้วย สํวรสุทฺธิ

๓. อาชีวปาริสุทธิสีล ได้แก่ ศีลที่มีอาชีพบริสุทธิ์ บริสุทธิ์ได้ด้วย เอฏฺฐิสุทฺธิ

๔. ปจฺจยนิสสิตสีล ได้แก่ ศีลที่อาศัยการพิจารณาปัจจัย ๔ บริสุทธิ์ได้ด้วย ปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ

๒. จิตฺตวิสุทฺธิ ได้แก่ สมาธิ ๒ คือ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ

๓. ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ

๔. กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ ได้แก่ ปัจจยปริคคหญาณ

๕. มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ได้แก่ สัมมสนญาณ และอุทยัพพยญาณเบื้องต้น (ตรุณอุทยัพพยญาณ)

๖. ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ได้แก่ วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ คือ อุทยัพพยญาณเบื้องปลาย (พลวอุทยัพพยญาณ) จนถึงอนุโลมญาณ (ญาณที่ ๔ ถึงญาณที่ ๑๒)

๗. ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ได้แก่ มัคคญาณทั้ง ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค

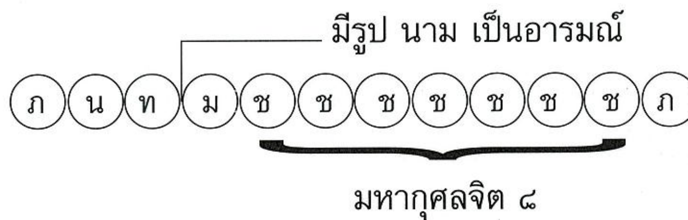
วิปัสสนาต้องประกอบด้วย

๑. อารมณ์ของวิปัสสนา คืออารมณ์วิปัสสนาภูมิ ๖ มีขันธ์ ๕ เป็นต้น (รูป นาม)
๒. การงานของวิปัสสนา คือสติเจตสิก ที่ตามระลึกในอารมณ์ รูป นาม
๓. ตัวของวิปัสสนา คือปัญญาเจตสิก ที่ตามรู้แจ้งในอารมณ์รูป นาม

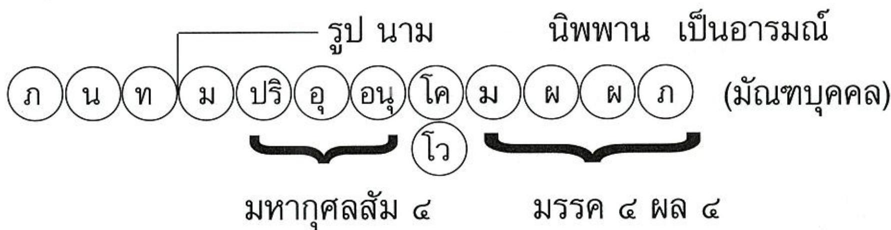
โคตรภูญาณ (เป็นญาณที่ ๑๓ ในญาณ ๑๖) โคตรภูมิ มีอยู่ ๒ คือ

๑. มหัคคตโคตรภู ทำลายโคตรกามขึ้นสู่โคตรมหัคคะ (ในฌานวิถี)
๒. โลกุตตรโคตรภู ทำลายโคตรปุถุชนขึ้นสู่โคตรอริยะ (ในมรรควิถี)

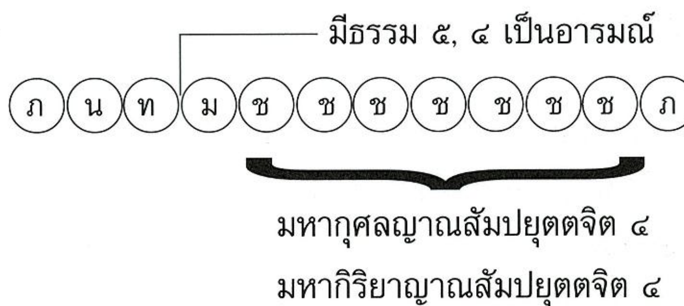
มโนทวารวิถีที่กำหนดรูป นาม ในเบื้องต้น (นับไม่ถ้วน)

มรรควิถี (มรรคญาณ ผลญาณ เป็นญาณที่ ๑๔ และ ๑๕ ในญาณ ๑๖)

ปัจจเวกขณญาณ (เป็นญาณที่ ๑๖)

ปัจจเวกขณะ มาจากคำว่า ปฏิ + อิกขณ

ปฏิ	แปลว่า	อีกครั้ง
อิกขณ	แปลว่า	พิจารณา

คำว่า ปัจจเวกขณะ แปลว่า พิจารณาอีกครั้งหนึ่ง คือหลังจากฌานวิถี และมรรควิถีดับลงแล้ว

สรุปแล้ว เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้นที่จะให้เข้าถึงนิพพานได้ การเจริญสมถกัมมัฏฐานนั้น ไม่ทำให้เข้าถึงพระนิพพานได้เลย

อานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

(จากคู่มือวิปัสสนายานิกโยคี รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ)

ในขณะที่กำลังเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่นั้น อกุศลจิตอย่างหยาบ เช่น การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นนั้น ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าจะเกิดขึ้นได้แม้แต่กุศลชนิดละเอียด เช่น ความพอใจ ความไม่พอใจ ความหลง ความฟุ้งซ่าน ความคิดนึกต่างๆ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้ก็เกิดขึ้นได้น้อยที่สุด หรือถ้าหากว่าเกิดขึ้น แล้วก็ไม่อาจจะตั้งอยู่ได้นาน ทั้งนี้เป็นเพราะว่าในขณะที่เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่นั้น ย่อมมีสติสัมปชัญญะคือการกำหนดรู้อยู่เสมอ ทุกสิ่งทุกอย่างที่ผู้ปฏิบัติกระทำอยู่ในขณะนั้น จะเป็นทางกายทางวาจา หรือทางใจก็ดี ย่อมต้องมีสติรู้อยู่ทุกๆ ขณะ การมีสติรู้อยู่ทุกๆ ขณะนี้แหละจึงสามารถที่จะไม่ให้กิเลสต่างๆ มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นนั้นเกิดขึ้นได้ง่ายๆ เพราะตามธรรมดาคนเรานั้นกิเลสต่างๆ ย่อมเกิดขึ้นเสมอในขณะเห็น ขณะได้ยิน ขณะได้กลิ่น ขณะรู้รส ขณะถูกต้องและขณะคิดนึก เช่น ขณะเห็น ถ้ามีความพอใจ อยากได้เกิดขึ้น อย่างนี้ก็เป็นโลภกิเลส ถ้าไม่พอใจ กลุ้มใจ เสียใจ กลัวเกิดขึ้น อย่างนี้ก็จัดเป็นโทสกิเลส ถ้ามีความสงสัย หรือความฟุ้งซ่านเกิดขึ้น อย่างนี้ก็จัดเป็นโมหกิเลส ส่วนกิเลสที่นอกจากนี้ก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปด้วยตามสมควร การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าขาดสติสัมปชัญญะนั่นเอง แต่สำหรับผู้ปฏิบัตินั้นมีสติสัมปชัญญะ คือกำหนดรู้อยู่เสมอ แล้วในการเห็น การได้ยิน เป็นต้น เหล่านั้น กุศลจิตได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่มีสติเป็นหัวหน้าย่อมได้โอกาสเกิดอยู่เสมอ ฉะนั้น อกุศลจิต คือกิเลสต่างๆ จึงไม่ได้มีโอกาสเกิด หรือถ้าหากว่าจะมีเกิดขึ้นบ้าง ก็ไม่สามารถตั้งอยู่ได้นานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ถ้าผู้ปฏิบัติมีความเพียรปฏิบัติอยู่ได้เรื่อยไป นามรูปปริจเฉทญาณที่เป็นภาวนามัยย่อมเกิดขึ้น และถ้าเพียรปฏิบัติต่อไปอีก ปัจจยปริคคหญาณก็เกิดขึ้น เมื่อผู้ปฏิบัติถึงปัจจยปริคคหญาณแล้ว ได้ชื่อว่าเป็นจุลโสดาบันบุคคล ถ้าเพียรปฏิบัติต่อไป วิปัสสนาญาณก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นลำดับ คือสัมมสนญาณ อุทยัพพยญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญจิต กัมมยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ สังขารุเปกขาญาณ เมื่อผู้ปฏิบัติได้ญาณ นับตั้งแต่สัมมสนญาณเป็นต้นมา จนกระทั่งถึงสังขารุเปกขาญาณนี้ ได้ชื่อว่าเป็นมัชฌิมโสดาบันบุคคล ถ้าพยายามต่อไปญาณอันอยู่ในมัคควิถี คือ อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ และโสดาปัตติมัคคญาณ โสดาปัตติผลญาณก็เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัตินั้น ซึ่งนับว่าผู้ปฏิบัตินั้นได้บรรลุเป็นมหาโสดาบันบุคคลอย่างสมบูรณ์ ได้ชื่อว่า

เป็นอริยบุคคลเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา อันเป็นอานิสงส์อันยิ่งใหญ่ ซึ่งเกิดจากการเพียรปฏิบัติวิปัสสนาที่ได้แสดงกัมมัฏฐานมาแล้วในเบื้องต้นนั้นเอง

ผู้ใดได้บำเพ็ญเพียรปฏิบัติในวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนกระทั่งได้บรรลุผลถึงขั้นมรรคผลแล้ว เป็นอันว่าผู้นั้นนอนใจได้แน่นอนว่า จะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏ-สงสารอีกนานต่อไป และประตูอบายทั้ง ๔ ย่อมปิดสำหรับอริยบุคคลนี้อย่างแน่นอน และเมื่อเกิดเป็นมนุษย์หรือเป็นเทวดาในชาติต่อไป ย่อมไม่เกิดในตระกูลต่ำ ย่อมไม่ไปเกิดในตระกูลที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไม่ไปเกิดในประเทศที่ไม่มีพระพุทธศาสนา ย่อมไม่เกิดเป็นผู้ที่มีอวัยวะขาดตกบกพร่อง ไม่เกิดเป็นคนพาล คนโง่ และการเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาของโสดาบันบุคคลนี้ก็เกิดอย่างมากเพียง ๗ ชาติเท่านั้น นี่ก็คืออานิสงส์ที่ได้รับมาจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นเอง

ถึงแม้ว่าผู้ปฏิบัติจะปฏิบัติยังไม่ถึงขั้นมหาโสดาบัน เป็นแต่เพียงได้วิปัสสนาญาณที่อยู่ในขั้นมัชฌิมโสดาบัน หรือในขั้นจุลโสดาบันก็ดี ถ้าหากว่าผู้นั้นตายลงในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่ หรือว่าออกจากการเจริญวิปัสสนาแล้วต่อมาไม่ช้าตาย ก็รับรองได้ว่าผู้นั้นจะไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ และเมื่อไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ก็จะไม่ไปเกิดในตระกูลต่ำ จะเป็นสัมมาทิฏฐิบุคคล และมีความยินดีเลื่อมใสต่อธรรมและจะได้โอกาสพบกับสัปบุรุษที่มีธรรมอันประเสริฐ ซึ่งเป็นอานิสงส์ที่ได้คล้ายๆ กันกับมหาโสดาบันอันเกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เช่นเดียวกัน

หรือถ้าหากว่าผู้ปฏิบัติจะปฏิบัติยังไม่ถึงขั้นจุลโสดาบันเป็นแต่เพียงว่ากำลังกำหนดรู้อยู่ มีสติและสมาธิดีแล้วถ้าเกิดตายลงไปในขณะนั้น หรือเลิกจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานใหม่ๆ แล้วตายลง ก็ไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ เช่นเดียวกัน และเมื่อเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็ไม่เป็นบุคคลที่ไร้ปัญญา ย่อมมีอุปนิสัยในเรื่องของพระพุทธศาสนาติดมา และเมื่อได้ฟังธรรมที่ดีแล้ว ย่อมเกิดความยินดีเลื่อมใส สนใจในธรรมนั้น ซึ่งเป็นผลที่ได้รับคล้ายๆ กันกับจุลโสดาบัน และนี่ก็เป็นอานิสงส์ของการเจริญวิปัสส-นากัมมัฏฐานนั้นเอง

อนึ่ง ผู้ที่ได้โสดาปัตติมัคค์ โสดาปัตติผล เป็นโสดาบันบุคคลแล้ว ถ้าปฏิบัติต่อไปอีก มัคคญาณ ผลญาณในอันดับต่อไป ย่อมเกิดขึ้นอีกโดยลำดับ คือ สกทาคามิมัคค์ สกาทาคามิผล อนาคามิมัคค์ อนาคามิผล อรหัตตมัคค์ อรหัตตผล ผู้ใดเพียรปฏิบัติจนได้ถึงอรหัตตมัคค์ อรหัตตผล เป็นพระอรหันตบุคคลแล้ว นับว่าผู้นั้นได้บำเพ็ญกิจในพระพุทธศาสนาจบแล้ว กิเลสอาสวะทั้งหลายที่มีอยู่ในจิตตสันดานนั้นได้ถูกประหาณ

หมดแล้วโดยสิ้นเชิง ผู้นั้นได้ประสบพบพระนิพพานข้อแรกคือ สอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า กิเลสทั้งหลายดับลงแล้วโดยไม่มีเศษเหลืออยู่ และเมื่อผู้นั้นตายลงก็เป็นอันว่าได้ถึงพระนิพพานที่เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน ซึ่งเป็นการดับแล้วซึ่งอุปาทานขันธ์ทั้งหลาย ดับแล้วซึ่ง ภพ ชาติ ที่จะเกิดต่อไปอีก นับว่าผู้นั้นได้ถึงแล้วซึ่งสันติสุข คือ ความสุขอย่างสงบปราศจากชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส อันเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยมที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้สัตว์ทั้งหลายได้ประสบโดยทั่วถ้วนกัน และความสุขอันยอดเยี่ยมนี้ก็เป็นอานิสงส์ที่เกิดมาจากการบำเพ็ญเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานดังที่ได้บรรยายมาแล้วนั้น

คาถาพรรณนาคุณของพระนิพพาน

ปทมจฺจุตมจฺจนฺตํ อสงฺขตมนุตฺตรํ
นิพฺพานมิติ ภาสนฺติ วานมุตฺตา มเหสโย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ คือ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมกล่าวสภาวธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวด้วยสังขตธรรม ไม่มีความตาย และก้าวล่วงไปจากขันธ์ ๕ เสียได้ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่ประเสริฐสุดนั้นว่าพระนิพพาน

คาถาพรรณนาคุณของพระนิพพานนี้เมื่อแยกบทแล้วได้ ๕ บท คือ

๑. ปทํ แปลว่า ส่วนหนึ่ง
๒. อจฺจุตํ " ธรรมที่ไม่ตาย
๓. อจฺจนฺตํ " ธรรมที่ก้าวล่วงขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต และอนาคต
๔. อสงฺขตํ " ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง
๕. อนุตฺตรํ " เป็นธรรมที่ประเสริฐสุด

แสดงพระนิพพาน ๑, ๒, ๓ (แสดงโดยอภิธรรมนัย)

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะลักขณะแล้ว มี ๑ คือ

๑. สันติลักขณะ หมายถึงสงบจากกิเลสและขันธ์ ๕ ทั้งหลาย

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุแล้ว มี ๒ คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับขันธ์ ๕ คือวิบาก และกัมมชรูป ที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ **เรียกว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน** ก็ได้ เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ซึ่งเข้าไปรู้แจ้งพระนิพพานนั้น ยังมีชีวิตอยู่ ยังไม่ได้ปรินิพพาน

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานที่ไม่มีขันธ์ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูปเหลืออยู่ ได้แก่ พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว **เรียกว่า สัมปรายิกนิพพาน** ก็ได้ เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อปรินิพพานแล้ว จึงเข้าถึงพระนิพพานนั้น

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้ว (เข้าถึง) มี ๓ คือ

๑. **สุญญตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลสและขันธ์ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว

๒. **อนิมิตตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีนิมิตเครื่องหมายรูปร่างสัณฐาน สีสรรววรรณะอย่างใดเลย

๓. **อัปปณิหิตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในพระนิพพานนั้น

จบ นิพพานปรมัตถ์

๑๖ มิถุนายน ๒๕๒๙

